

Bronnenboek Vrijheidsroute Streekpad Lochem - Gorssel

ACHTERGRONDINFORMATIE VOOR ONDERWEG OF THUIS

SAMENGESTELD DOOR: DICK VAN WELZEN

Introductie

Dit lokale streekpad volgt voor een groot gedeelte het spoor van de bevrijders. De wandeling is verdeeld over twee dagen en slingert zich door het uitgestrekte buitengebied in de gemeente Lochem.

Het startpunt is bij het Liberation Museum in het Oude Stadhuis in het centrum van Lochem. Via de Lochemse Enk, waar de vrijheid flink bevochten is, wandel je naar Barchem, om vervolgens via het Grote Veld en Landgoed Velhorst de rivier de Berkel over te steken naar Almen.

Op verschillende locaties onderweg lees je verhalen over gebeurtenissen tijdens de oorlog. Deze gaan over de strijd, bevrijding, Jodenvervolgung of het verzet. Met frisse moed en vol opgedane indrukken beging je dag 2. Je hebt een flinke wandeling voor de boeg. Vanuit Almen steek je het Twentekanaal over en begeef je je richting Harfsen. Je wandelt langs het oorspronkelijke dorp. Via de Gorsselse Heide en Joppe wandel je richting de dorpskern van Gorssel om de route te eindigen bij de IJssel. Daar waar de Canadezen de rivier overstaken om het hongerende West-Nederland te gaan bevrijden. Ook op deze dag passeer je kenmerkende locaties met boeiende verhalen.

Uiteraard kun je deze route zo verdelen als je zelf wilt. Op en in de buurt bevinden zich verschillende overnachtingslocaties, die je van te voren kunt boeken. Je vindt adressen op vvvlochem.nl.

Er is een uitgebreide routebeschrijving met de verhalen en tips voor slapen, eten en drinken onderweg die te downloaden is op de site van Achterhoek Toerisme en die van de VVV Lochem.

De route is tot stand gekomen dankzij de inzet van dhr. D.J. van Welzen.

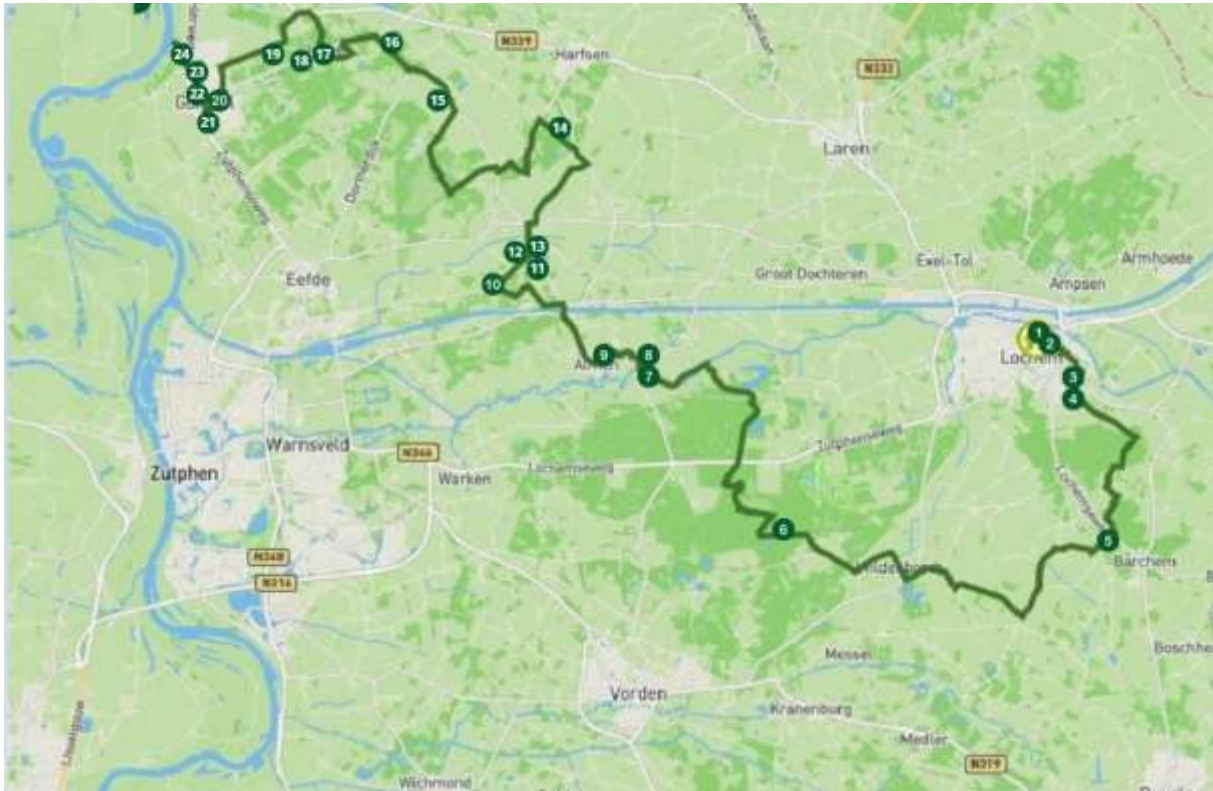
Bron voor teksten vormen documenten en beeldmateriaal o.a. van het Historisch Genootschap Laren, Lochem en Barchem, de Historische vereniging De Elf Marken én Abelleisure.

Bronnenboek

Dit bronnenboek bevat meer achtergrondinformatie voor degenen die verdieping zoeken. De informatie onderweg is beknopt en bevindt zich in de Achterhoek Routeapp, deze zijn groen gekleurd. De overige verhalen hebben zich in de omgeving afgespeeld, maar de locaties bevinden zich niet direct aan de route. De onderwerpen zijn op volgorde geplaatst.

De route

Het startpunt van de route bevindt zich in het centrum van Lochem en eindigt net buiten Gorssel op de plek waar de geallieerden de IJssel overstaken om het gebied te bevrijden. De oogjes op de kaart zijn de plekken waar een verhaal te vertellen is. Deze zijn opgenomen als POI (point of interest in de routeapp). <https://achterhoek.nl/Vrijheidsroute-Lochem>. Hier vind je ook een uitgeschreven routebeschrijving.

Let op! Op dit kaartje zijn alleen de nrs. genoemd die in de routebeschrijving voorkomen en direct aan de route liggen. Dit bronnenboek bevat nog een aantal extra verhalen uit het gebied.

Inhoud Bronnenboek

	Onderwerp	Onderweg interessant
Dag 1	<p>VAN LOCHEM VIA BARCHEM NAAR ALMEN</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Abraham Nijstad – pag 5 2. Liberation Museum – pag 8 3. De bevrijding van Lochem – pag 9 4. Somerset Oorlogs-monument – pag 21 5. Onfortuinlijke soldaat Henk Schutte – pag 22 6. Het Onland - pag 23 7. Elly Sanders – pag 29 8. Wapendropping in het Grote Veld – pag 33 9. De Boekhorst - pag 36 10. De bevrijding van Almen – pag 39 11. Verzetsstrijder Edzard Jacob Bosch – pag 42 12. Verzetsheld op de kansel: dominee Pasma - pag 47 13. Hendrik Charles Cramm - pag 51 	<p>Kleine Markt Lochem</p> <p>Bon Aparte / Woodbrooke / De Lochemse Berg / De Kaleberg</p> <p>De Wildenborch / Wildenborcherhof</p> <p>Het Grote Veld</p> <p>De Berkel</p> <p>Museum Staal</p> <p>de Hoofdige Boer en diverse B&B's</p>

<p>Dag 2</p>	<p>VAN ALMEN VIA HARFSEN EN JOPPE NAAR GORSSEL</p> <p>14. Raymond Cammock – pag 55</p> <p>15. Begraafplaats Almen – Harfsen - pag 57</p> <p>16. Erve Baltinck en haar joodse bewoners – pag 58</p> <p>17. Het dorp dat verdween – pag 61</p> <p>18. De Huurne – pag 62</p> <p>19. Het graf van verzetshelden Ynze Dikkerboom en Tine Heesch – pag 73</p> <p>20. De overval op de boerderij Het Zonnenberg van de familiet Slagman – pag 79</p> <p>21. De V1-lanceerbaan Joppe – pag 85</p> <p>22. De bevrijding van Joppe – pag 90</p> <p>23. Collaborateur Johnny de Droog doodgeschoten in Gorssel – pag 94</p> <p>24. Gedenksteen aan de Joppelaan – pag 101</p> <p>25. Tramstation Gorssel – pag 105</p> <p>26. Het geallieerd bombardement op zondag 18 maart 1945 – pag 106</p> <p>27. Gemeentehuis Gorssel: administratief verzet - pag 110</p> <p>28. De bevrijding van Gorssel – pag 113</p> <p>29. Operation Cannonshot – pag 116</p> <ul style="list-style-type: none"> De groen gedrukte informatie komt in verkorte versie terug in de routebeschrijving. In de tweede kolom zijn de rode aanduidingen horeca-adressen en de groene bezienswaardigheden. 	<p>Gorsselse Heide</p> <p>De Zessprong Huize Joppe en de Joppe-kerk Het Bosrestaurant, B&B Huize Hermine, en andere B&B's</p> <p>De Hoek, Loetje en andere restaurants en vele terrassen</p> <p>Museum MORE</p> <p>Openluchttheater</p> <p>'t Elf Uur</p> <p>De IJssel, de Ravenswaarden Pontveer Dommerholt</p>
--------------	---	--

1. Abraham Nijstad

Abraham Nijstad (1895 -1960) bezat meerdere panden in Lochem en overleefde de verschrikkingen van het concentratiekamp. Hij was maatschappelijk actief in Lochem en bv. voorzitter van de Nederlands Israëlitische Gemeente. Ondanks de gehoopte vrijwaring voor bepaalde joodse kunsthandelaars werd zijn gezin via Westerbork in 1944 toch gedeporteerd naar Theresienstadt, waar ze 9 mei 1945 door de Russen werden bevrijd. Zijn oudste zoon Samuel speelde, na een gesprek met prinses Juliana, een belangrijke rol voor de noodzakelijke en massale repatriëring met een vliegtuig uit de alarmerend geworden gezondheidstoestand. Het kostte Abraham na de oorlog veel moeite om zijn door de bezetter onteigende panden, waar onder zijn Kunst- en Antiekhandel aan de Markt, weer terug te krijgen. Met behulp van zijn twee zoons bracht hij daarna zijn internationaal opererende bedrijf, met verkopen aan belangrijke musea, zoals het Rijksmuseum in Amsterdam, weer tot bloei. En prins Bernhard kwam graag op bezoek bij deze hofleverancier.

Abraham Nijstad (1895-1960)

“De honger van de Nazi's naar kunst overtrof nog hun haat tegen de joden. Dat was de reden dat de meeste van de heel weinige joden geen Davidsster hoefden te dragen: omdat ze kunsthandelaar waren. Hiertoe behoorde Abraham Nijstad. Toch moesten hij met zijn gezin – vader Abraham en moeder Rosette Dasberg, zoons Samuel (1922) en Hartog (1925) en dochter Lena met haar man Jules – in 1941 onderduiken, eerst in Den Haag, later in Amsterdam, waar zij in 1943 opgepakt werden. Het gezin werd naar Barneveld vervoerd, waar de nazi's enkele honderden joden onder-brachten die om bijzondere redenen voor deportatie gevrijwaard zouden worden. Toch werden ook deze ‘Barnevelders’ op zeker moment op transport gesteld, met de laatste groep van hen ging het gezin Nijstad op 29 september 1943 naar Westerbork en vandaar op 4 september 1944 naar Theresienstadt. Daar werden ze uiteindelijk op 9 mei 1945 door Russen bevrijd.

De treinreis van Barneveld naar Westerbork op 29 september 1943.
(Foto T.J. Kranenburg. Beeldbankwo2 – NIOD)

Tot dan toe kon Samuel Nijstad, de oudste zoon van Abraham, slechts passief de gebeurtenissen ondergaan, maar toen vormde hij met drie anderen de delegatie die op 11 mei 1945 de reis, vooral te voet, ondernam van Theresienstadt naar Nederland.

Op 21 mei vond de beoogde repatriëring plaats. Twee dagen later al had de delegatie in Eindhoven een onderhoud met prinses Juliana en nog diezelfde dag werd haar het rapport gestuurd dat Nijstad had opgesteld over de alarmerende situatie in Theresienstadt. 'Begin April', meldt het rapport, 'was het kamp 17.000 mensen groot. In de daaropvolgende maand, kwamen er nog eens ca. 17.000 personen bij. Zij kwamen uit verschillende concentratiekampen in Polen en Duitsland en hadden minstens negen tot eenentwintig dagen in open treinen gezeten, zonder eten en drinken.' Gerapporteerd werd verder dat er vlektyfus heerste in het kamp en dat ook artsen en verpleegsters besmet waren geraakt. De delegatie schatte het aantal ernstige patiënten onder de Nederlanders op ongeveer honderd en drong aan op directe hulp vanuit eigen land. Op 25 mei berichtten de vaderlandse kranten over deze bijzondere delegatie, waarbij zij tevens schreven dat het kamp door vluchtende Duitsers beschoten was. Een enkeling was gewond geraakt, van wie één ernstig. Eén ernstig gewonde!

Men had in het vaderland dus geen enkel idee van de ware omvang van de tragedie rond het concentratiekamp. Het rapport van de delegatie zette een reddingsactie in gang, uiteindelijk leidde tot het zenden van een vliegtuig. Tot hen die op die wijze gerepatriëerd werden, behoorde de latere echtgenote van Samuel Nijstad, Lily Einhorn, die Auschwitz overleefd had."

(Bron: Edward Grasman, Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, p. 92-93)

2011-2012,

Abraham Nijstad bezat meerdere panden in Lochem en overleefde de verschrikkingen van het concentratiekamp. Dat hij ze terugkreeg toen hij terugkeerde had hij aan een vriend en z'n assistent, Willem van der Velden, te danken. Veel joodse eigenaren van panden en bedrijven hadden ten onrechte gedacht dat het wel niet zo'n vaart zou lopen met een onteigening door de bezetter. Een bevriende antiquair in Utrecht waarschuwde hem:

“Bram ze pakken je alles af. Voordat dat gebeurt moet je zorgen dat alles overgedragen is aan iemand anders.” De Duitsers roofden joodse bedrijven en zetten er als methode een hen goedgezinde ‘Verwalter’ in.

Kleinzoon Jaap Nijstad vertelt: “Men was niet zo argwanend. Aanvankelijk had je in Lochem een hele keurige burgemeester, de oude Van Lutterveld. Die moest het veld ruimen omdat hij niet pro-Duits was. Dan krijg je in 1943 de NSB’er Van Elten en ja, dan is alles natuurlijk vogelvrij.” Jaap kent bovendien de dramatische verhalen van joodse eigenaren van wie de bezittingen zijn geroofd, omdat ze geen hypotheek of iets anders betaalden terwijl ze opgesloten in Auschwitz zaten. “Dat soort gruwelijke misstanden zijn er natuurlijk ook geweest.”

(Bron: Sandra Vermaat, ‘Dankzij bijzondere vriend en nep-NSB’er kreeg joodse Abraham de oorlog zijn afgepakte panden in Lochem terug’, Tubantia, 6 december 2020)

Hoe kon het toch gebeuren dat de Lochemse gemeenschap waaraan Abraham Nijstad zoveel had bijgedragen, zomaar een honderdtal joodse medeburgers uit zijn midden liet weghalen? Het merendeel van de joden, hele gezinnen van zijn ooms en tantes, neven en nichten waren door de nazi's vermoord. En bijna vier jaar lang in onderduik en gevangenschap, levend tussen hoop en vrees, waren niet ongemerkt aan hem voorbijgegaan, maar de Kunst- en Antiekhandel Nijstad aan de Markt moest voor het oog van de Lochemers verder alsof alles gewoon weer bij het oude was. Daar had hij grote moeite mee. Toch pakte hij na de oorlog de draad, daarbij al snel gesteund door zijn twee zoons en samen brachten zij de zaak weer tot grote bloei.

‘Nijstad Antiquairs’ groeide uit tot een internationaal opererende kunsthandel. Het Rijksmuseum in Amsterdam verwierf meer dan 70 voorwerpen en schilderijen. Andere musea kochten 'oude meesters', Chinees porselein, Delfts aardewerk, Hollands en Europees glas dankzij de aankopen door Nijstad uit internationaal beroemde collecties en werd er zaken gedaan met het museum Mouton Rothschild in Pauillac. Al vanaf 1936 mocht Nijstad zich 'hofleverancier' noemen.

Dat was geen papieren titel; de kunsthandel strekte zich daadwerkelijk uit tot in de hoogste kringen van het land. En als prins Bernhard op bezoek ging bij zijn moeder in Diepenheim maakte hij soms een tussenstop in Lochem. Over en weer maakten Bernhard en Bram dan grappen tot groot vermaak van de meereizende prinsessen.

Abraham was een actieve Lochemmer: lid van het stembureau, van de vrijwillige brandweer en het comité tot organisatie van de viering van Lochems 700-jarig bestaan. Van 1934 tot 1941 was hij voorzitter van de Nederlands Israëlitische Gemeente. Hij overleed, moegestreden, in 1960 en rust op de joodse begraafplaats aan de Zutphenseweg in Lochem.

(Bron: Focko de Zee, Wout Klein, Historisch Genootschap, Lochem, Laren, Barchem)

2. Liberation Museum Lochem

Sinds 2023 is in het oude gemeentehuis, boven de VVV, het Liberation Museum Lochem gevestigd, nadat het vele jaren eerder startte in de kelder van het Canadees restaurant Mondani van de oprichter Barry Swarthoff. Swarthoff, zoon van een beroepsmilitair, is gefascineerd door de Tweede Wereldoorlog, speciaal die in en om Lochem. Het in opzet particuliere museum wordt ondersteund door een stichting en giften en richt zich tevens op educatie aan jongeren en scholen.

De permanente expositie voert de bezoeker terug naar het leven in de oorlog, van strijd, verzet, verlies, verraad en ook om maar 'gewoon' de dag zien door te komen. In het bijzonder is er aandacht voor verhalen, foto's, video's en de collectie oorlogsspullen (uniformen, helmen, wapens etc.) die een beeld geven van de bevrijding(stijd) zelf. Waar kwamen die bevrijders vandaan en hoe verliep de strijd? En hoe werd de bevrijding gevierd?

Pa Swarthoff

Toen de bevrijders eenmaal in Lochem waren wilde iedereen zeep, sigaretten, chocola en wat de geallieerden ook maar missen konden. Maar deze kleine man wilde een Canadees uniform! Als hij met negen eieren terug zou komen kon er wel wat geregeld worden. Even later was hij de bezitter van een compleet uniform. Dat heel wat korter gemaakt liep hij met de bevrijding als een trotse soldaat over straat. Elke dag droeg hij z'n uniform.

3. De Bevrijding van Lochem

Op eerste paasdag 1 april 1945 streden Britse troepen in de 'Slag op de Langense Enk' tijdens hun opmars richting Lochem. De geallieerden, al negen maanden op weg vanaf de Normandië-invasie, bevrijdden uiteindelijk de Achterhoek en naderden Lochem. De taai Duitsers hadden de brug over het Twentekanaal opgeblazen en een zware verdedigingslinie opgebouwd, maar de Britten, ondersteund door tanks, overwonnen de weerstand. Na hevige gevechten bereikten ze op 2 april 1945 het centrum van Lochem, waar de bewoners uit hun schuilkelders kwamen. De bevrijding door hen duurde echter kort, aangezien de Britten snel doortrokken naar Oldenzaal, waarna Canadese troepen het overnamen.

<https://www.youtube.com/watch?v=nDcKEVm5JzA&t>

(Bron: Marcel Kuster, TracesOfWar)

“Eerste paasdag 1945, zondag 1 april, is het slecht eieren eten in Lochem. Maar liefst twaalf uur lang leveren de geallieerden een felle strijd om het historische stadje te bevrijden. De Slag op 'De Langense Enk', direct ten zuiden van Lochem is daarbij bepalend. Pas op tweede paasdag kan de bevolking de bevrijders echt onthalen. Maar zijn dat nou Britten of Canadezen? 'Alles is nog rustig, doch niemand waagt zich buiten. Zo zitten we de gehele zondag weer binnen. Af en toe staan we aan de straat om iets naders te horen. Er wordt gezegd dat de Tommies Ruurlo en Barchem gepasseerd zijn en dat ze zich in de omgeving van De Cloese bevinden.’ Dat schrijft correspondent Willem Olijslag van de Lochemse Courant in zijn dagboek die eerste paasdag.

Dat die bevrijders via Lochem komen, is onvermijdelijk. De Duitsers hebben alle bruggen over het Twentekanaal opgeblazen, behalve die bij Lochem. De bevrijders rukken inderdaad op over twee toegangswegen aan beide kanten van de Lochemse Berg, vanuit Barchem en Zwiep. De voorhoede wordt gevormd door Engelse stoottroepen van de 43rd Wessex Division. Maar de Duitsers hebben zich net buiten Lochem goed voorbereid. De verdedigingslinie, die loopt van kasteel De Cloese aan het riviertje de Berkel tot aan de watertoren op de Paasberg, bestaat uit éénmansgaten, loopgraven en de natuurlijke dekking van een verhoogde trambaan. En zo is het verzet van een niet eens zo grote Duitse legermacht taaier dan verwacht.

Slag op de Langense Enk (Schilderij gemaakt door Peter Archer in opdracht van Lt. Pete Melowes). Bron: © Historisch Genootschap Lochem, Laren, Barchem, CC BY NC SA)

De Opmars Engelsen verloopt traag

De eerste tanksalvo's van de bevrijders richten zich op de omgeving van De Cloese, waar enkele boerderijen in brand vliegen. De Slag op De Langense Enk begint en eist direct zijn eerste slachtoffers. De opmars van de Engelsen verloopt traag en gaat letterlijk van boom tot boom. Op een groot open veld net ten zuiden van Lochem, hebben dwangarbeiders een stelsel van loopgraven voor de Duitsers moeten aanleggen. En ook vanachter de trambaan hebben de bezetters een prima schootsveld. Pas als een tank een gericht salvo afvuurt, komen er tot verbazing van de Engelsen zo'n dertig goed verscholen Duitsers tevoorschijn. Zij worden krijgsgevangen gemaakt, maar hebben wel vijf Britse doden op hun geweten.

Canadezen

Inmiddels komt het 4th Bataljon van het Wiltshire Regiment zonder noemenswaardige tegenstand vanuit Barchem Lochem binnen. Pas iets voor Hotel Hoog Langen worden de Engelsen onder vuur genomen. De infanterie graaft zich in aan de bosrand, drie tanks gaan De Enk in om de Duitse weerstand op te ruimen. Ze maken uiteindelijk ongeveer 100 Duitsers krijgsgevangen maar dat gaat wel ten koste van twee tanks en vier doden. De rest van de Duitsers heeft zich teruggetrokken over het kanaal. Daarbij zijn ook de laatste bruggen, waaronder de Exelse brug gesneuveld. Laren moet nog dagen wachten op de bevrijding.

'Na de middag nemen de explosies nog toe, alles schudt en trilt', zo schrijft Olijslag. 'Tegen de avond als het donker wordt, horen we plotseling van zeer dichtbij kanonnen bulderen, spookachtige lichtflitsen schieten door de lucht en verlichten de huizen en straten. De huizen schudden op hun grondvesten.'

Pas tegen elf uur die avond kan de Britse opmars worden voortgezet en rijden de bevrijders Lochem binnen.

Olijslag: 'We brengen de nacht door in angstig afwachten. Het schieten gaat onafgebroken door. 's Morgens omstreeks zes uur wordt het rumoerig op straat. Men zegt dat de Tommies op de Nieuwstad zijn. Honderden lopen erheen. Ik ga ook een kijkje nemen. Op het Nieuwstadplein staat een kanon met enige Tommies. Het is er zwart van de toeschouwers. Het blijken echter geen Tommies te zijn doch Canadezen.'

En dat klopt, want de Britse bevrijders worden door de legerleiding direct naar Oldenzaal gedirigeerd. Daar pas mogen ze even tot rust komen. Ze worden in Lochem afgelost door Canadese troepen, *'welke met een donderend hoera door de mensen begroet worden'*, zo besluit Olijslag. 'En als er even een opstopping is, worden ze door velen uit het publiek

omhelst. Alles tooit zich met oranje. Ook van de toren waait het rood, wit en blauw en oranje. Bijna van alle huizen waait de Hollandse driekleur.”

(Bron: Het misverstand van Lochem - Gelderland / 75jaervrijheid.nl)

Zwaar beschadigde Gudulakerk

Als Lochem op 2 april bevrijd is, gaat direct de vlag mét oranjewimpel uit. Ook in de Lochemse toren wappert vol trots de driekleur. In de verre omtrek is het zichtbaar. Dit is een droom in het oog van de Duitse soldaten die zich aan de andere kant van het kanaal hebben ingegraven. Als een soort wraakactie beschieten ze de kerktoren. De Lochemers denken dat er Duitse scherpschutters zijn achtergebleven en roepen de Canadezen te hulp. Met de loop van hun pantser vuren ze op het bovenste gedeelte van de toren en vergroten daardoor onnodig de schade aan de statige spits.

Intocht van bevrijders

Terugbrengen van de door de bezetter geroofde kerkklokken van de Grote of Gudulakerk (Bron: Fotonummer SZU002019872, Regionaal Archief Zutphen)

Museum)

Maran & Odo Olthoff (Bosweg) Bron: © Liberation

Bekijk het verhaal over de bevrijding, zoals op Youtube verteld door Berry Swarthoff:
<https://www.youtube.com/watch?v=nDcKEVm5JzA&t=145s>

[Bevrijding van Lochem, Deventer, Zutphen, Achterhoek \(5 filmpjes\) - YouTube](#)

Voor een film over de herdenking van 70 jaar bevrijding in Lochem (2015) zie
<https://youtu.be/NP5p0UbgMgc>

Zie ook een video over “De bevrijding van de stad Lochem, Pasen 1945”: Lochem is niet door de Canadezen, maar door de Britten bevrijd!
<https://youtu.be/nDcKEVm5JzA> (5.14 minuten)

Zie ook deze video over de bevrijding van Lochem, Zutphen, Deventer, Achterhoek:
<https://youtu.be/tuEOIS62U1Q> (1 uur, 8.09 minuten)

Met de bevrijding komt er na vijf jaar een langverwacht einde aan de Duitse bezetting die begon met de inval in ons land en de inname van Lochem. Tandarts Topzand filmde in 1940 vanaf zijn balkon aan het kruispunt Nieuwstad Barchemse weg de voorbijtrekkende Duitse troepen:

[HG 011a Inval Duitse troepen in Lochem 1940 - YouTube](#) (video 2.48 minuten)

Proclamatie

De dag der bevrijding is gekomen. Onze vijand, onder wiens juk wij bijna vijf jaren gebukt zijn gegaan, is verdreven. De vrijheid, waarnaar wij zoolang hebben gehunkerd, is thans werkelijkheid geworden. Het wettig gezag is hersteld.

Ik wек U allen op om, tezamen met mij, te zorgen voor stipte handhaving van orde en rust, en volledige medewerking te verleenen aan onze bondgenooten, indien U dit gevraagd mocht worden.

Ik vestig Uw aller aandacht op de bekendmakingen van het N.V.H.-comité (Neerlands Volks-Herstel).

Leve de Koningin, leve ons dierbaar
Vaderland.

De Burgemeester van Lochem,
R. VAN LUTTERVELT.

Aanplakbiljet Proclamatie van de burgemeester van Lochem, R. van Luttervelt dat de bevrijding is gekomen. In de rechter benedenhoek staat een aantekening met potlood: "Gedrukt 3 dagen vóór Lochem's bevrijding in 1945". (Bron: Rijksmuseum Amsterdam)

De Brug over het Twentekanaal Lochem opgeblazen. (Foto Beeldbank2wo beeldnummer 73845, collectie NIOD)

Exelse brug, Canadezen en Lochemers ruimen de restanten op, mei 1945. (Bron: Fotono. HG04528, Erfgoedcentrum Zutphen)

Een speldje met een embleem van het Canadese leger dat geschonken is door een Canadese militair aan de Haagse Frances Fischer, die op het moment van de bevrijding in Lochem werkzaam was in de bediening en gaarkeuken van hotel Abdo op de Paasberg. Zij is geboren op 12 mei 1927 in Den Haag. Na de bevrijding raakte zij bevriend met Canadese militairen. (Collectie Museon Universum, Den Haag)

<p>Ik heb geen woorden en geen klanken genoeg — om innig God te danken. 't Is uit met dwang en slavernij, Want wij zijn vrij in Lochem — vrij!!</p> <p>Vijf zware jaren haast vergleden. We herdenken stil den 10den Mei. Hoe dapper werd er toen gestreden — Maar d' overmacht — toen vielen wij.</p> <p>Vijf jaren vol van bitter lijden. We zwoegden onder Duitschlands druk. Er kwam geen eind aan 't vandalisme, Vernielzucht, heerschzucht — wreedten druk.</p> <p>Doch evenals de stalen veder Gebogen — plots zich opwaarts heft, Zal Neerlands Volk zich weer herstellen, Als het zijn taak maar goed beseft.</p> <p>Een vriendenhand werd uitgestoken, En hulpe kwam zelfs overzee. In 't reuzenoffer der Geallieerden Deelden ook de lage landen mee.</p> <p>Nooit zullen wij die hulp vergeten Den grooten plicht der dankbaarheid De Engelschen en Canadeezen Zij hebben ons van 't juk bevrijd.</p> <p>2 April 1945.</p>	<p>Een nieuwe tijd is aangebroken. Een nieuwe lente — nieuw seizoen. En Hollands driekleur wappert vroolijk Te midden van het lentegroen.</p> <p>O, driekleur! dierbaar aan ons harte, Symbool van vrijheid en van kracht, Gij zijt als 't licht in onze oogen, Herboren na den donkren nacht.</p> <p>De zon der Vrijheid gaat weer stralen, Maar weet, dat zij ook offers vraagt. Geen volk werd ooit hersteld, herboren — Dat niet zijn lasten kent en draagt.</p> <p>Och, moge er eensgezindheid heerschen, Eenswelwillendheid met God's gebod, Dan wordt de vrede ons tot zegen, Dan wacht ons land een gunstig lot.</p> <p>Ons vorstenhuis zal weer regeeren. Het is een nieuw, een schoon begin Van Recht, van Vrijheid en van Orde — Lang leve onze Koningin!</p> <p>Zij heeft vijf lange, bange jaren Voor 't land geleefd, dat Duitschland nam. Zij heeft er dapper voor gestreden, Met ons getreurd, met ons geleden. Herbloei hier de Oranje Stam!</p> <p>ELISE SOER. (Geboren 30 Jan. 1854)</p>
---	---

(Gedrukt door de Lochemsche Handels- en Courantendrukkerij N.V. vooreen J. H. Scheen) (Opbrengst voor Neerlands Volks Herstel)

Gedicht gemaakt naar aanleiding van de bevrijding van Lochem, 2 april 1945, door Elise Soer (geboren 30 januari 1854). De opbrengst was bestemd voor Nederlands Volksherstel. Naoorlogse uitgave door de Lochemsche Handels- en Courantendrukkerij NV, 1945. (Collectie Verzetsmuseum Amsterdam)

Zelhem, Lochem, Gelselaar, Borculo Diepenheim en Zevenaar bevrijd

Westelijk front. De geallieerden blijven steeds verder met onverminderde snelheid oprukken. Het gebied tusschen het Twente-kanaal en den IJsel wordt snel van vijanden gezuiverd en correspondenten berichten dat deze zuivering voor het grootste gedeelte voltooid is. De plaatsen Zelhem, Lochem, Gelselaar, Borculo en Zevenaar zijn weer aan de rij van bevrijde Nederlandsche steden toegevoegd.

Tusschen Zutphen en Hengelo hebben Canadeesche troepen twee bruggehoofden over het Twente-kanaal gevormd, een bij Almen en Westen van Zutphen en het ander ten Zuiden van Goor.

Vanuit Enschedé zijn Britsche troepen, na Odenzaal, doorgedrongen tot het kanaal Almelo-Nordhorn. De Duitsche plaats Nordhorn zelf aan het eindpunt van het kanaal, werd veroverd. Door deze opmarsch hebben de geallieerden de groote spoorlijn naar het Westen afgesneden. Over deze lijn vervoerden de Duitschers hun V-projectielen naar de stellingen in ons land. Tevens verliezen de Duitschers hierdoor een belangrijk ontsnappingspunt naar het Oosten, waarvan zij de laatste dagen nog een druk gebruik maakten. Tusschen Nijmegen en Arnhem is het 1ste Canadeesche leger 25 km. opgerukt. Het geheele eiland van Nijmegen is nu van vijanden gezuiverd. Huissen aan de Neder-Rijn werd bevrijd en in het Noorden werd ten Zuiden van Arnhem de Rijnsoever bereikt.

De Duitsche terugtocht schijnt in omvang toe te nemen, en er zijn ook teekenen die er op wijzen, dat de vijand van plan is om Noord- en Zuid-Holland te verlaten. Door verkenningsspiloten werden in het IJselmeer bij Amsterdam, Huizen, Harderwijk en Lemmer een 200-tal schepen waargenomen, waardoor het vermoeden wordt gewekt, dat de Duitschers deze zullen gebruiken om te ontkomen.

Tijdens het samenstellen van deze berichten, bereikte ons nog het nieuws dat bij Bronkhorst geallieerde verkenningspatrouilles in het gebied van de IJselinie zijn doorgedrongen. In Duitschland zelf, gaat het de vijand niet veel beter. In alle sectoren werden weer aanzienlijke terreinwinsten behaald.

Ten Noorden van het Ruhrgebied staan Britsche troepen in Osnabruck, een stad van bijna 100.000 zieën. Andere formalies zijn deze stad voorbij getrokken en rukken op de richting van Bremen.

Ten Zuiden van Nordhorn werd Gronau veroverd, terwijl ook Munster grootendeels van vijanden werd gezuiverd.

In het Ruhrgebied werd Recklinghausen, 35 km. ten Oosten van den Rijn, genomen, en andere geallieerde eenheden zijn in de buitenwijken van Hamm, dat geheel omsingeld is, doorgedrongen.

Intusschen hebben de omsingelde Duitschers in het Ruhrgebied zich gehergroepeerd en opnieuw pogingen gedaan om uit te breken, doch zonder succes.

Tusschen Paderborn en Kassel probeerden de Duitschers een nieuwe verdedigingslinie te vormen, maar zij werden teruggedreven en moesten Marburg prijs geven.

Generaal Patton's troepen zijn in Kassel doorgedrongen en volgens de Duitschers zouden de Amerikanen de stad reeds geheel in handen hebben. Formalies die Kassel voorbij getrokken zijn, zijn de rivier de Werra overgestoken.

In Fulda zijn nog hevige straatgevechten aangenomen.

Luchtfrent. 750 vliegende fortin begeleid door 650 Mustangs deden gisteren overdag een aanval op de Oostzee-haven Kiel.

Voor de kust van Noorwegen werden verscheidene Duitsche schepen bestookt, terwijl de tactische luchtmacht haar aanvallen op Duitsche spoorlijnen, wegen en troepenconcentraties voortzette.

Mosquito's hebben gedurende de maand Maart Berlijn 29 nachtelijke aanvallen bezorgd. In totaal wierpen zij 2000 ton aan bommen op de hoofdstad neer.

Oostelijk front. Maarschalk Stalin, vaardigde gisteren weer twee speciale dagorders uit. In de eerste dagorder maakte de opperbevelhebber van het Rode leger bekend, dat het belangrijke Duitsche steunpunt en verkeerscentrum Wiener-Neustadt, 40 km. ten Zuiden van Weenen, werd veroverd.

In de tweede dagorder werd vermeld dat de Russen, de plaatsen Eisenstadt ten Noord-Oosten van Wiener-Neustadt, Neunkirchen ten Zuiden van Wiener-Neustadt en Giognitz hadden gezuiverd. Deze plaatsen vormden belangrijke bastions in de verdedigingslinie voor Weenen.

Het Duitsche legerbericht van gisterenmiddag vermeldde dat de Russen reeds tot ten Zuiden van Baden zouden zijn doorgedrongen. Moskou heeft dit nog niet bevestigd.

Bij de gevechten om Nagykanizsa in Zuid-West Hongarije welke plaats eergisteren door het Rode leger werd veroverd, vonden 3000 Duitschers den dood, terwijl er 10.000 werden gevangen genomen. De oliebronnen van deze streek produceerden een miljoen ton olie per jaar. Door de geweldige snelheid waarmee het Rode Leger hier oprukte hadden de Duitschers geen tijd meer om deze oliebronnen te vernietigen.

OP DEN SLIJPSTEEN

Het vreemde beest

Aileen was ik er niet. Er waren beslist meer menschen, ondanks het entelike weer, waarin de zon haar koninklijke plaats bezette. Er was zelfs steer. Ik bedoel die bepaalde, vobare geest van verwachting en tevredenheid, van op gelijke hoogte zwevende gedachten en gevoelens, die aan een zaa' de frissche reuk geven als van versch brood der nieuwe samenstelling, waarvan men 's avonds, zoo tusschen zes en half zeven, zooveel op kan, zoodat er tegen het eind van de week weer gewenscht wordt en geklaagd, gemopperd en gekankerd in een mentaliteit, waarbinnen we allen het best en het gemaklijkst ademen.

Ik had den spreker gauw begrepen, vooral als hij op de zaal speculeerde, die dan gul haar instemming gaf. Hij sprak in dat vlotte en duidelijke idioom, dat zich zoo gemaklijk in iemands brein vasthaakt. Eikeen in de zaal steelde uit in een droom, die van uit den mond, de mimiek en het gebaar van den spreker opstie, en die mij vaak bedwelmdde en soms verveelde. Ik geloof, dat ik er te dicht bij zat. Ik kon het maafnummer onder zijn schoenen zien, en de keine wulving van een eksterroog op de wijsleer. Ik zag de spijkellies van zijn rode dat te

(Krantenartikel Dagblad voor Oss en Omstreken 'De Sirene', 4 april 1945, p.1)

“All the way from Normandy

Sinds de invasie in Normandië van juni 1944 waren geallieerde troepen, voornamelijk Amerikanen, Britten en Canadezen, al negen maanden onderweg om Europa te bevrijden van de Duitse overheersing. Frankrijk, België en Zuid-Nederland waren al enige tijd vrij toen de geallieerden eind maart 1945 een groot offensief op de rechter Rijnsoever begonnen. Binnen een paar dagen werden steden en dorpen in de oostelijke Achterhoek bevrijd, zij het niet zonder slag of stoot. Vanuit het zuidoosten koersten de bevrijders richting Lochem met de bedoeling daar een brug over het Twentekanaal te veroveren voordat de Duitsers die zouden opblazen. Engelse stoottroepen van de 43rd Wessex Division vormden de voorhoede. Bij Barchem besloten ze langs twee routes naar Lochem te gaan: de cavaleristen (= tanks) van the 4th/7th Royal Dragoon Guards met infanteristen van de 4th Bn Somerset Light Infantry via Zwiép en de cavaleristen van The Sherwood Rangers met infanteristen van het 4th Bn Wiltshire Regiment via de Lochemse/Barchemseweg.

Verdediging

In Lochem hadden de Duitsers een verdedigingslinie opgetrokken van grofweg de Cloese tot aan de watertoren op de Paasberg. In het open veld van de Langense Enk bood de verhoogde trambaan goede dekking en in de laatste paar dagen waren door Nederlandse dwangarbeiders en Duitse militairen nog loopgraven aangelegd bij de Zwiépseweg/Staringlaan en aan het eind van de Ten Bokkel Huininkweg. Er was geen grote Duitse legermacht aanwezig, dus de verdediging moest bestaan uit zo goed mogelijk verborgen zijn, dichtbij laten komen en dan met alles wat voor handen was, schieten. Dat ze deze verdedigingslinie hadden bereikt werd de vanuit Zwiép naderende Engelsen pijnlijk duidelijk toen ze ter hoogte van Zwiépseweg 140 werden beschoten vanuit een eenmansgat en infanterist Thomas Henry Swarbrick direct dodelijk werd getroffen. Ook van andere kanten werd op de Engelsen geschoten. De slag op de Langense Enk was begonnen en had zijn eerste slachtoffer geëist.

Zwiépseweg

De Engelse colonne stopte en de infanteristen zochten dekking bij en op de boerenerven; de tanks rolden terug en zochten de onzichtbare vijand. Ze vuurden op de boerderijen en huizen bij de Cloese, want daar zouden de Duitsers wel zitten. Hierdoor raakte de boerderij van Bokhorst in brand (Zwiépseweg 137). De bewoners wisten zich te redden bij de bureu, familie Kok op de Kempe, nr. 139. Langzaam gingen de Engelsen weer verder, lopend, rennend, springend van boom tot boom, van schuur naar huis. Overal werd hevig geschoten. Korporaal Len Newton vertelde dat hij de tankcommandant een seintje gaf dat hij niet meer op de boerderij moest schieten (nr.139) want hij had er een van zijn mensen op afgestuurd. Maar de tankcommandant vuurde toch, de granaat sloeg boven het hoofd van de soldaat door de muur. “Ik heb er nog wat van gezegd tegen de tankcommandant, maar geen straf gekregen”. De plaats van de inslag is nog te zien in het metselwerk!

Soldaat Johnny Martin bediende samen met zijn kameraad “Tich” Brown, een Bren machinegeweer, aan de rand van het bosje van het monument van Sickesz, tegenover de Cloese. Ze konden de hele Enk overzien. Bij het huis de Enkhorst (Hoge Enk 3, in 2005 vervangen door nieuwbouw) zagen ze een man in een boom zitten, als uitkijkpost. Ze vuurden er een paar patroonhouders op leeg en zochten vlug een ander plekje. Dat was maar goed ook, want de Duitsers bestookten het bosje meteen met mortiergranaten. Rennend van de ene boerderij naar de andere bereikten de soldaten van de B-compagnie de laatste boerderij het erve Lusink van de familie van Binsbergen (Zwiépseweg 135) Deze boerderij was ook al in brand geschoten. De Engelsen zochten dekking in de schuur die er achter stond. Maar om ook de huizen aan de zuidrand van Lochem te bereiken moesten ze

het open veld over. En juist daar op de hoek Zwiepseweg en de Hoge Enk waren veel Duitse loopgraven. Gelukkig waren er wat tanks van de Royal Dragoon Gards over de weg naar voren gekomen. Die konden de Duitsers bestoken, zodat de Engelse infanterie minder beschoten werd.

Sergeant Dicky Brew ging niet verder langs de Zwiepseweg naar Lochem. Hij moest met 9 man tegenover erve Lunsink een hoek afsnijden en door het roggeland heen het huis met het rieten dak, Somerset 1, bereiken, om er voor te zorgen dat de Engelsen niet meer van die kant beschoten werden. Maar in het roggeland hadden de Duitsers zich ingegraven en langs de Hoge Enk en de trambaan lag de Duitse hoofdweerstandslijn. Ze hadden een prima schootsveld. Nauwelijks had de sectie de Zwiepseweg verlaten of er sneuvelden vijf man. Brew, die achteraan liep, struikelde over prikkeldraad en werd daardoor niet geraakt. Hij rende terug naar de weg, waar een tank reed die de infanterie dekking moest geven. Aan de achterkant van zo'n tank is een telefoon ingebouwd. Brew schreeuwde door de telefoon dat ze naar links moesten vuren. Dat gebeurde meteen.

Tot hun verbazing zagen de Engelsen toen ineens wel 30 Duitsers voor de dag komen uit hun gaten en bosjes. Ze werden krijgsgevangen gemaakt. Omdat er nog maar vier mensen over waren kreeg Brew de opdracht in het huis te blijven (Somerset 1). De Engelsen bereikten het huis, traptten de voordeur in en zaten nu wat veiliger. De tank die hen geholpen had kwam over de weg ook naar het huis, de bemanning kwam binnen en er zou thee gedronken worden. Maar de veiligheid viel tegen.

Door een van de ruiten van de huiskamer kwam een kogel binnen, terwijl Brew er zijn thee stond te drinken. Naast hem stond tankbestuurder Bill Carwardine. De kogel ging dwars door de man zijn hoofd. Ze haalden er een Duitse hospitaalsoldaat, die gevangen was genomen, bij, maar die stelde vast dat er niets aan te doen was en dat de man niet lang meer zou leven. Maar de anderen van de tank zeiden; "We've come all the way from Normandy with him, we'll take him along", ze wikkelden hem in een deken, legden hem op de tank en reden met hem weg.

De B-sectie vervolgde haar weg en wist het huis op de hoek van de Zwiepseweg-Hoge Enk te bereiken. Vlak voor dit huis, dat toen een klein café was (no. 134, in 2010 vervangen door nieuwbouw), zaten Duitsers, in loopgraven. Ze werden onder de voet gelopen. Even was er een gevecht van man tegen man. Soldaat Jones en sergeant Mc/Quillan werden hier later voor onderscheiden. In het café zat een Duitse luisterpost. Ze hadden nog kans gezien om de Duitsers aan de ander kant van het kanaal te waarschuwen, want niet lang daarna werd de Enk beschoten door zware Duitse artillerie. Het café werd het Engelse hoofdkwartier,

waar ook tankdriver Carwardine werd binnen gebracht en stierf. De A-compagnie was intussen ook naar voren gekomen, zodat de beide compagnieën ieder aan een kant van de Zwiepseweg verder zouden oprukken. De C- en D-compagnieën zouden dat via Berkeloord doen. Zo zouden ze het centrum van Lochem via twee verschillende kanten naderen. Brew en zijn mannen werden afgelost en mochten gaan slapen. De gesneuvelden werden afgedekt met regencapes en de volgende dag begraven in het eikenbosje niet ver van de grote kastanje in de Enk.

Barchemse weg

Het 4th Bataljon The Wiltshire Regiment had vanuit Barchem inmiddels de hoofdweg naar Lochem genomen en ondervond weinig tegenstand. Ze kwamen langs hotel "De Dolle Hoed", waarover ze hebben genoteerd: "Dit hotel zat vol oudere Nederlanders, die blijkbaar geen idee hadden dat er een oorlog aan de gang was en ze schonken er niet veel aandacht aan toen ze merkten dat dat wel zo was. Ze gingen gewoon door met eten en met het lezen van de kranten in de hal." (Het zal gegaan zijn over het P.W. Janssenhuis voor bejaarden, gevestigd in het pand waar vroeger hotel De Dolle Hoed was en tegenwoordig hotel Bon Aparte.). Het bataljonshoofdkwartier werd in de (helaas lege) bar ingericht.

De telefoon deed het ook nog en de inlichtingenofficier, luitenant P. Hannam Clark nam de kans waar om de Duitse commandant van het Lochemse garnizoen te bellen en hem te zeggen dat de stad omringd was door Britse pantserafdelingen en zijn overgave te eisen. Dit werd kortaf geweigerd. De telefooncentrale werd daarna om 15.00 uur opgeblazen. De Britten trokken verder richting Lochem.

Bij de Kiezak, een paar honderd meter voor hotel Hoog Langen, lag het viaduct over de tramlijn Deventer-Borculo. Dat was 's morgens al opgeblazen door de Duitsers. Hier was het terrein aan een kant open en werden de Britten hevig beschoten vanuit de Lochemse stadsrand.

Toen de infanterie zich had ingegraven aan de bosrand kreeg commandant Peter Mellowes het bevel in actie te komen met zijn drie Sherman-tanks. Zo'n "troop" bestond uit vier tanks, maar Mellowes had eerder al een tank verloren. De bemanning bestond meestal uit 5 personen. Omdat er een groot open terrein voor hen lag, moest de aanval zonder infanterie uitgevoerd worden. Mellowes verkende het terrein te voet en constateerde dat er veel loopgraven lagen tussen huizenrand, Hoog Langen en de trambaan. Ze waren bemand door Duitsers van allerlei leeftijd, ook erg jonge soldaten. Er waren ook paratroeper bij. De drie tanks volgden eerst een bospad achter het witte huis "De Enk" en reden daarna de heuvel af de Enk in. In het huis woonde de fam. Mens. Mevrouw Mens was fotografe en zij maakte de foto van de tanks op de Enk. Niet door de brievenbus, zoals vaak verteld, maar gewoon vanuit de tuin, tot grote woede van haar echtgenoot.

Engelse tanks op de Enk. Gefotografeerd door mevr. Mens, bewoonster van Huis de Enk.

Kapotgeschoten Canadese tank op de Enk (fotonummer SZU002020069, Regionaal Archief Zutphen)

In het huis bevonden zich ook diverse families vanuit Lochemse huizen nabij de Enk die het daar te riskant hadden gevonden en op “De Enk” hun toevlucht hadden gezocht. Een tank kwam, na te zijn aangeschoten, terug en begon op het huis te schieten. Engelse infanteristen waren inmiddels bij het huis gekomen en werden door de tank voor Duitsers aangezien. Maar de tankbemanning zag haar vergissing al gauw in. De twee overgebleven tanks zetten de aanval voort. Mellowes tank kreeg een Panzerfaust aan de onderkant, maar door snel achteruitrijden bleef tank intact. De andere tank maakte een verkeerde bocht, waardoor hij aan de zijkant geraakt werd door een Panzerfaust. Vier mannen sprongen brandend uit de koepel en werden meteen neergeschoten. De bestuurder zat lager en kon via een apart luik boven zijn stoel eruit springen. Hij rende naar de Duitse loopgraven, schoot een paar Duitsers dood met zijn revolver, greep van een van hun geweren en sloeg er daarmee op los. Intussen kwam Mellowes met zijn tank te hulp en pikte de bestuurder op. Ze maakten ongeveer 100 Duitsers gevangen, nadat ze het huis “De Enkhorst” in brand geschoten hadden. De getroffen tank bleef brandend achter. De koepel bleef de hele tijd met de mitrailleur schietend ronddraaien. Vriend en vijand moest steeds dekking zoeken voor rondvliegende kogels. Waarschijnlijk is ook Carwardine in Somerset 1 op die manier getroffen. Ook hij en de vier dode cavaleristen werden de volgende ochtend in het eikenbosje begraven. Niet ver er vandaan waren de graven van een paar Duitse soldaten. De jongste was net 16 jaar geworden. De uitgebrande tank heeft nog lang in het bouwland achter de Ten Bokkel Huininkweg gestaan.

Lochem bevrijd

Tegen 11 uur 's avonds kon het 4th bataljon Wiltshires de opmars voorzetten. Ze trokken langs de Barchemseweg, en de zijstraten, de Nieuwstad binnen. De Somersets bereikten het centrum via Berkeloord en de Nieuweweg. Tegen 5 uur in de ochtend werd het stil. De eerste Lochemers kwamen op 2 april uit hun kelders en konden kennis maken met de bevrijders. Maar de genoemde afdelingen werden al gauw teruggetrokken. Ze gingen via Barchem en Borculo naar Oldenzaal, waar ze een tijd konden uitrusten. Ze werden afgelost door Canadese afdelingen, zodat Lochem heel lang heeft gedacht dat de stad door de Canadezen bevrijd was.”

Gesneuvelde bevrijders

De 11 op de Langense Enk gesneuvelde Engelse bevrijders zijn, samen met andere gesneuvelde militairen, herbegraven op een speciale Erehof op de begraafplaats in Barchem. Het zijn: Maurice Waterman Belton, Cavalerist 19jr, William Carwardine, Cavalerist 31jr, Robert Collins, Soldaat 35jr, John Maurice Duke, Soldaat 18jr, David Evans, Korporaal 20jr, Gordon Graham, Cavalerist 25jr, Leslie McCracken, Cavalerist 21jr, Alfred O'Pray, Cavalerist onb., Cyril Leonard Pearce, Soldaat 18jr, Thomas Henry Swarbrick, Soldaat 22jr, en Albert Sidney William Warr, Soldaat 19jr.”

(Bron: [Bevrijding van Lochem | Historisch Genootschap](#))

[De Ooggetuigen — 80 jaar bevrijding — NOS — De Ooggetuigen — 80 jaar bevrijding — NOS](#)

4. Somerset monument

Op 1 april 1988 is aan het begin van de trambaan/Somerset een monument opgericht voor de gevechten van de 43rd Wessex Division op de Langense Enk. Het Somerset monument is een gedenksteen van Fins graniet, geplaatst op een hardstenen voetstuk. De voorzijde van de steen is gepolijst en draagt een heraldisch embleem.

Het gedenkteken is 1 meter 75 hoog, 1 meter 25 breed en 90 centimeter diep. De tekst op de verticale steen luidt: '43rd WESSEX DIVISION'.

De tekst op het voetstuk luidt:

ALL THE WAY FROM NORMANDY'
'4th. Bn. The Somerset Light Infantry (P.A.)
'4th. Bn. The Wiltshire Regiment
'The Sherwood Rangers
'The 4th. / 7th. Dragoon Guards
BEVRIJDERS VAN LOCHEM
1-2 april 1945

Elk jaar op 1 april wordt het beheer van het gedenkteken met een kleine plechtigheid overgedragen aan een volgende generatie eersteklassers van het Staringcollege.

(Bron: Historisch Genootschap Lochem)

Foto Arjan Gotink

5. Henk Schutte

Op het terrein van de Woodbrookers bewaarden de Duitsers landmijnen en andere explosieven. In de nacht van 31 maart 1945 haalden zij dit materiaal weg. Na controle door de geallieerden en de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (N.B.S.) werd er toch nog munitie gevonden. De op scherp gestelde landmijnen werden heel voorzichtig, lopend en 'op handen gedragen', naar de Maandagsdijk vervoerd en daar tot ontploffing gebracht. Bij de Woodbrookers bleef het bord 'Gevaarlijk Terrein' en de afrastering staan. Op 27 april 1945, bijna 4 weken na de bevrijding, sneuvelde Henk Schutte (20) op deze plek door een explosief. Hij is één van de drie Barchemse soldaten die de oorlog niet overleefd hebben.

(Bron: Abelleisure)

6. Het Onland

Michiel de Wit Junior

Michiel de Wit (Hengelo)Ov) 15 februari 1921 – concentratiekamp Mauthausen 27 februari 1945)

Michiel woonde een periode met zijn ouders en zussen op villa “Het Onland” aan de Schoneveldsdijk te Barchem. Op de lagere school werd hij diverse keren naar huis gestuurd omdat hij graag pret maakte en leren niet erg belangrijk vond. Ook daarna op de MULO in Lochem werd hij weggestuurd voor het uithalen van kattenkwaad. Hij zat vervolgens op scholen elders in het land want er lijkt niets hem te beginnen. Wanneer de oorlog uitbreekt neemt Michiel het leven meer serieus, haalt zijn leerachterstanden in, wordt beambte en sluit zich aan bij het verzet in Hengelo (Ov). Hij hield zich bezig met het deskundig vervalsen van persoonsbewijzen en documenten voor met name joodse onderduikers en gedropte piloten en werd expert daarin. Op 10 februari 1944 werd Michiel bij een razzia van de Sicherheitsdienst, in het bezit van belastende papieren, opgepakt in Brussel. Vanaf 16 april 1944 tot Dolle Dinsdag (5 september 1944) zat hij gevangen in Kamp Vught. ¹ Dat wordt sinds die dag geheel ontruimd waarbij alle mannen op transport gezet worden naar Duitsland, in treinen die drie dagen doorreden.

¹ Op Kamp Vught leek toen de vrijheid nabij, met het hoorbaar naderen van de geallieerden. ‘Men snoof en rook de vrijheid’. Op bevel van de hoogste SS-chef in ons land ontruimden de Duitsers het kamp waarbij 3.450 gevangenen naar de concentratiekampen Sachsenhausen en Ravensbrück werden gedeporteerd. Hiervan keerde de helft niet terug. In de laatste drie maanden zijn zonder enig proces meer dan 400 verzetsmensen op de schietbaan naast het kamp geëxecuteerd. Een *Befehl* van de Führer maakte een einde aan de rechtspleging in de bezette gebieden: tegenstanders konden zonder proces worden doodgeschoten. Voorkomen moest worden dat geallieerden steun kregen van bevrijde verzetsmensen, dat waren de meest overtuigde vijanden van de nazi's. Na de oorlog is geen enkele nazi-topman ter verantwoording geroepen voor de oorlogsmisdrijven in Kamp Vught. Erich Deppner, de SS'er die bepaalde wie er geëxecuteerd moest worden, ontsprong zelfs volledig de dans. (Bron: Ad van Liempt, 'Wraak op het verzet', 2024)

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z					
Naam	Voornamen	Benoaming	Nummer	Blok	Ontleend aan:
wit de	Michel	H. H. Sch	9334	14	KKA. RUE 199 AZ
Woonplaats	Geboorteplaats	Dag	Maand	Jaar	AZ KKA.
Hengelo Grundelweg 16	Hengelo	15	Febr	1921	
Aantekeningen		Dag	Maand	Jaar	
Binnengekomen Ziek geweest		15	April	1944	RUE 199 AZ

(Bron: "Binnengekomen. Ziek geweest"; document Kamp Vught, Arolsen Archives)

Op 20 februari 1945 wordt Michiel in een veewagen onder zeer barre omstandigheden – want zonder eten en drinken en met strenge vorst – getransporteerd naar het vernietigingskamp Mauthausen in Oostenrijk. De bizarre tocht duurt zeven dagen en veel medegevangenen sterven tijdens dit transport. Michiel overlijdt een dag na aankomst, 27 februari 1945, door verhongering. Hij was 24 jaar.

(Bronnen: BeleefBarchem.nl van zijn zuster Anna de Wit en het Archief Oorlogsgravenstichting)

Dr. Ing. Michiel de Wit senior en Henriëtte de Wit-Stork

(Michiel de Wit Utrecht 2 mei 1884 – 1964;

Henriëtte de Wit-Stork Middelstum 20 december 1886 – Lochem 28 mei 1970) Michiel de Wit, vader van Michiel de Wit, hierboven beschreven, bewoonde met zijn gezin een tijd de villa 'Het Onland. Op 26 november 2012 vond op de Israëliische ambassade een ceremonie plaats waarbij Michiel de Wit en zijn echtgenote Henriëtte de Wit-Stork postuum, in de uitreiking van een Yad Vashem-onderscheiding, werden geëerd met de titel "Rechtvaardigen onder de Volkeren", de hoogste toekenning van Staat Israël. Deze onderscheiding werd in ontvangst genomen door hun dochter Anna de Wit.

(Bron: [Yad Vashem Ceremonie \(embassies.gov.il\)](http://yadvashem.org.il))

De familie is willens en wetens bereid geweest onderdak te bieden aan vier wanhopige joden, zich daarbij volledig bewust van de verschrikkelijke prijs die moet worden betaald als ze verraden zouden worden.

Het echtpaar besloot, zelf bijna zestig, de joodse broers Louis (1933) en Robert Bakker (1930) in hun huis op te nemen, ondanks het extra gevaar omdat hun zoon Michiel junior actief was in het verzet en Michiel senior een metaalfabriek bezat waarin de Duitsers bijzonder geïnteresseerd waren. Dochter Annemieke de Wit fungeerde als pleegmoeder voor de broers. Met vervalste identiteitspapieren konden ze zelfs naar school gaan. Later nam de familie ook nog een joods meisje, Annemie van Zuiden (1936) en een jonge vrouw, de 22-jarige Sonja Weil op.

In de eerste week van november 1944 veranderde de situatie drastisch toen de Duitsers het huis vorderden om er het hoofdkwartier van de Siecherheidsdienst in te vestigen. Men kreeg slechts 12 uur om totaal te ontruimen. Iedereen, totaal 17 personen, bestaande uit de familie, de joodse kinderen en evacuees, moesten zo snel als mogelijk een onderkomen zoeken. Bang voor arrestatie namen de Michiel de Wit en zijn vrouw de onderduikers met zich mee. Vader vluchtte op de fiets samen met een joods meisje naar Lemele waar familie ondergedoken zat. Dochter Annemiek nam de broers Bakker onder haar hoede en die konden terecht bij vrienden in Doetinchem, terwijl voor Annemie van Zuiden onderdak gevonden werd bij een lid van de ondergrondse in Assen.

De grootmoeder van de familie, van 81, werd, vanuit de verzetsbeweging door Hendrik Welbergen en Arnoud van Dam geholpen: zij brachten haar naar de Rentmeesterij van kasteel Twickel in Delden. Verder probeerde de familie zoveel mogelijk huisraad en spullen mee te nemen. Om 10 uur 's morgen staan vijf burens, boeren, klaar met paard en wagen en namen e.e.a. mee en verborgen dat op de deel. Zij namen daarmee dapper het risico op Duitse ontdekking op de koop. De auto van Michiel de Wit werd compleet ingegraven op het terrein van de naburige boerderij!

Anna de Wit vertelt over hun vlucht uit Het Onland:

Video [Interview Anna de Wit - YouTube](#) (Duur 7.55 minuten)

Foto van vlak na de oorlog van illegale werkers en onderduikers in Barchem. Bovenste rij van links naar rechts: L v.d. Steen of Koetsier, R. Groeneboer (predikant), Dick Mantel (onderduiker), Hans Jordens (onderduiker), Wim Heinen (onderduiker), Gerrit Meyer (onderduiker) en H. Dijkman. Onderste rij van links naar rechts: B. Kleiboer, W. Nijhuis, Reint Holtslag, A. Hylkema, Willem Prinsen, Hendrik Welbergen en B. Otte. (Bron: www.lochem.nl, Bevrijdingskrant, Lochem 75 jaar bevrijd, 2020, p.7)

Johann (Jan) Herman Kessler

Jan Kessler als 22-jarige student (Fotocollectie M. Heikens) Kleine foto: Archief Oorlogsgravenstichting

Jan, zoals zijn roepnaam luidt, wordt geboren op 3 december 1919 in Oegstgeest en stamt uit een succesvolle ondernemersfamilie. Via Oisterwijk verhuist het gezin naar Wassenaar en gaat wonen in het Houten Huis aan de Stoeplaan. Na het Vrijzinnig Christelijk Lyceum gaat hij werktuigbouwkunde studeren aan de Technische Hogeschool (nu: TU) in Delft, gaat daar wonen en is een actieve betrokken student, die zich aansluit bij het Delftsch Studenten Corps.

Inmiddels neemt de oorlogsdreiging toe en wanneer eind augustus 1939 een algemene mobilisatie wordt afgekondigd, behelst dit voor Jan en zijn medestudenten dat zij worden opgeroepen voor militaire dienst. Hij wordt geplaatst in een eenheid die bestaat uit Delftse studenten, de zogenoemde TH-compagnie, depot genie in Delft. Wanneer er na de Duitse inval op 10 mei 1940 ook hevig gevochten wordt om Den Haag zet men de eenheid van Jan in bij het formeren van de verdedigingslinie rond Delft, die gelegerd wordt in het gebouw voor Weg- en Waterbouwkunde.

Na de capitulatie probeert Jan de draad van zijn leven en studie weer op te pakken. Als in het najaar anti-joodse maatregelen worden ingevoerd, zoals het ontslag van joodse docenten, volgt een studentenstaking die door de bezetter wordt beantwoord met het sluiten van de Technische Hogeschool. De Duitsers gaan op zoek naar de organisatoren van de staking. Vijf van hen worden vastgezet in 'Het Oranjehotel' en gelukkig na vijf weken weer vrijgelaten. Ook Jan loopt het risico opgepakt te worden, maar dat gebeurt niet. Uiteindelijk worden de aanstichters van de staking niet gevonden. De kiem van het studentenverzet groeit uit tot professionele en doeltreffende verzetsgroepen; ook Delft wordt tot broeinest van het studentenverzet.

Tijdens de voorbereiding op de Elfstedentocht. (Fotocollectie M. Heikens)

Eind januari 1942 kan de Elfstedentocht worden verreden. Jan bereikt met een vriend na ruim twaalf uur de finish in Leeuwarden. November 1942 behaalt Jan Kessler zijn kandidaats. 1942 wordt toch een bijzonder jaar en raakt hij betrokken bij het inlichtingenwerk. Jan volgt een opleiding en wordt agent van de Militaire Inlichtingendienst (MID). Hij verzamelt gegevens in Noord- en Zuid-Holland, met Wassenaar als uitvalbasis. Zijn verzamelde gedetailleerde informatie betreft verdedigingswerken, bunkers en de sterkte van Duitse troepen en deze wordt via een netwerk van contactpersonen doorspeeld aan de Engelsen. De aantekeningen verstopt hij in het frame van zijn fiets waarmee de verkenningsstochten worden gemaakt. Soms legt hij in één week 900 kilometer af. Zijn ouders weten wel dat hij in het verzet zit, maar niet wat hij precies doet en waar hij verblijft.

Na de spoorwegstaking in 1944 rijden er in ons land geen treinen meer en Jan neemt de fiets en verlegt zijn activiteiten naar het oosten van het land, de Achterhoek en Twente. Daar verricht hij observaties voor de "Groep Kees". Deze verzetsgroep seint al vanaf 1942 hun inlichtingen over de verrichtingen van de Duitsers door naar Londen. Op 15 november 1944 verzamelt Jan inlichtingen over het 18^e SS Panzerregiment. Op het fietspad aan de rand van de Lochemse Berg wordt hij staande gehouden door twee Nederlandse handlangers van de SD die hem fouilleren waarbij een brief en aantekeningen worden gevonden. Een arrestatie volgt en hij wordt overgedragen aan de SD die in villa Onland (aan de Schoneveldsdijk in Lochem) een Dienststelt heeft.

Hier wordt hij direct verhoord. Wie is hij, wat hij doet in Barchem, wat de betekenis is van de gevonden papieren en vooral ook wie zijn zijn contacten? Hij zwijgt zo lang mogelijk om tijd te winnen opdat zijn contacten meer tijd krijgen om veilig weg te komen. Het verhoor wordt steeds grimmiger en de volgende dag volgt een tweede gewelddadige ondervraging. Jan probeert te ontsnappen door uit een raam te springen, maar die poging mislukt. Onder de zware druk noemt hij uiteindelijk een naam, maar bij navraag door SD'ers blijkt die informatie waardeloos. Het gevolg is dat het verhoor nog intensiever en bruter wordt voortgezet. Die nacht sterft Jan in zijn cel aan de zware verwondingen. De volgende dag wordt hij heimelijk begraven op de oprit van villa Onland. Hij is dan pas 24 jaar oud.

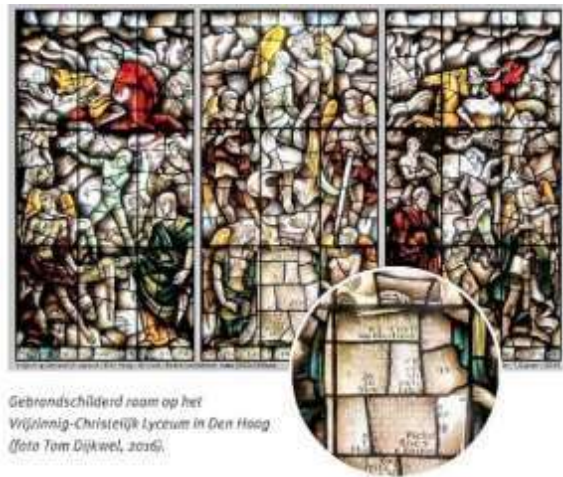
De ouders van Jan en zijn zussen in Wassenaar, nog onwetend van dit verschrikkelijke feit, proberen de laatste oorlogswinter door te komen. Voedsel en brandstof zijn schaars, maar in het voorjaar van 1945 neemt de hoop op een spoedige bevrijding toe. Zij hebben al sinds november van het vorige jaar niets meer van hun geliefde zoon en broer vernomen. De

situatie in Wassenaar is verre van veilig. Vanaf september 1944 maken Engelse vliegtuigen jacht op de vele V2-lanceerinstallaties in het bosrijke Wassenaar. Op 14 maart wordt hun pas getrouwde dochter Niekje dodelijk getroffen door een granaatscherf. Daarbij is de familie ook nog steeds in onzekerheid over de situatie van Jan.

Ook in de dagen na de bevrijding blijft het nog steeds angstaanjagend stil. Op 12 juni 1945 komt er aan alle onzekerheid een einde wanneer Frits zijn zwager in Barchem identificeert. In eerste instantie wordt Jan begraven op de begraafplaats in Barchem. Later wordt hij bijgezet in het familiegraf in Wassenaar. Uiteindelijk krijgt deze held een plaats op het Internationaal Ereveld in Loenen. In hetzelfde graf rust ook het lichaam van zijn zus Niekje.

Op 14 december 1949 wordt hij postuum onderscheiden met de Bronzen Leeuw, de hoogste koninklijke onderscheiding voor militairen of burgers die voor de Nederlandse staat gevochten hebben en zich daarbij onderscheidden door dapper gedrag. Later kreeg hij postuum ook het Verzet Herdenkingskruis.

Jan Braakman uit Laren heeft het leven van Jan Kessler beschreven in het boek: "Onland, het geheime leven van Jan Kessler".

Gebrenschilderd raam op het Vrijzinnig-Christelijk Lyceum in Den Haag (foto Tom Dijkwel, 2016).

Het graf op het Ereveld Loenen (Foto Jan Braakman) | De naam Jan Kessler staat vermeld op het gebrenschilderde raam van het Vrijzinnig-Christelijk Lyceum aan de Van Stolkweg in den Haag (Foto Tom Dijkwel, 2016)

Ook komt zijn naam voor op de gedenkplaat in de aula van de TU in Delft. En op 16 juni 2022 werd een 'struikelsteen' geplaatst voor zijn ouderlijk huis in Wassenaar, Stoeplaan 17. Om de herinnering aan Jan Kessler levend te houden.

Foto: Jan Braakman

(Bron: Brochure Stolpersteine in Wassenaar, Deel 2, Hun nagedachtenis zij tot zegen. Samenstelling Ton Beijersbergen, november 2022, Uitgave Historische Vereniging Oud Wassenaar en de gemeente Wassenaar, p. 38-47)

7. Elly Sanders

Elly had vriendinnen, speelde buiten en ging naar school. Iedereen in het dorp wist dat ze joods was, maar niemand sprak erover. Ver weg gescheiden van haar ouders, broer en zus zat ze ondergedoken in Barchem. Alsof ze een eigen kind was, was ze opgenomen in het gezin van de familie Eggink, die boerderij de Boskamp bewoonde. Twee jaar lang leidde ze als lid van het gezin een 'gewoon' leven. Ze werd alsnog opgepakt doordat haar ouders op straat herkend werden door een premiejager van de Hausraterfassungsstelle. Nadat haar vader mishandeld was en er gedreigd werd hetzelfde met Elly's moeder te doen, gaf vader de adressen waar de kinderen ondergedoken waren. Elly en haar familie zijn in 1943 in Auschwitz vergast. In 2022 is er een gedenksteen bij de boerderij geplaatst door een toenmalig speelkameraadje van Elly, Ineke Sigger-Kettelarij.

Bertje, Elly en Marleentje Sanders. Gedenksteen (foto Arjan Gotink)

Elly had vriendinnen, speelde buiten en ging naar school. Iedereen in het dorp wist dat ze joods was, maar niemand sprak erover. Want: Elly Sanders zat in Barchem ondergedoken. Verstoppt voor de Duitsers. Ver weg van haar ouders, broertje en zusje. Begin oktober 2022, 79 jaar nadat ze de dood vond in Auschwitz, kreeg ze een speciale gedenksteen.

Boerderij De Boskamp in Barchem, Vordenseweg 17 (Foto Arjan Gotink) | Johan Eggink (Foto familiearchief Eggink)

Op De Boskamp woonde Johan Eggink. Hij was boer en bood, als vanzelfsprekend en vanuit zijn geloof, in 1942 onderdak aan Eline Sanders uit Haarlem, roepnaam Elly. Zij was van joodse komaf en mocht bij de familie Eggink onderduiken. Haar zus en broer, Marleentje en Bertje, gingen naar een ander onderduikadres, in Sliedrecht. Het gezin Eggink heeft voor Elly gezorgd alsof het hun eigen kind was.

Elly's ouders, David en Clara Sanders, die kozen voor de Vrijzinnig Hervormde geloofsovertuiging, verhuisden datzelfde jaar naar Amsterdam, waar ze probeerden (zonder

een ster te dragen en voorzien van valse persoonsbewijzen) een normaal leven te leiden. Elly heeft twee jaar in Barchem in relatieve vrijheid kunnen leven. Ze ging 'gewoon' naar school in buurtschap de Wildenborch, samen met Ineke, de kleindochter van de Egginks, die ongeveer even oud was. Ze speelde met andere kinderen en werd in het gezin opgenomen als ware het hun dochter. In het dorp wist men dat Elly joods was. Maar niemand heeft haar verraden. Dat betekende niet dat ze niet opviel. Zelfs niet in het grote gezin (elf kinderen) van de Egginks. Elly sprak immers 'Hollands' en had een wat donkerder uiterlijk. Maar in de omgeving zaten destijds veel meer onderduikers. Niemand die zich daar erg druk over maakte. Ze waren er en je sprak er niet over.

Dat Elly alsnog werd opgepakt, kwam doordat een premiejager van de 'Colonne Henneicke' (officieel de 'Hausraterfassungsstelle'), die jacht maakte op joodse onderduikers, haar ouders David en Clara in Amsterdam op straat herkende. Als David en Clara op 26 augustus 1943 worden gearresteerd probeert een van de meest fanatieke 'jodenjagers'¹, Engelbert Kobus, achter de adressen te komen waar hun kinderen ondergebracht zijn. Hij slaat vader David met een boksbeugel net zo lang en net zo hard tot die geen tand meer in zijn mond heeft. Als wordt bedreigd Clara op dezelfde wijze te mishandelen, geeft David Sanders de adressen.

Engelbert Kobus gaat zelf naar Sliedrecht. Daar zitten de twee jongste kinderen, Marleentje en Bertje verborgen. Ze wonen sinds het voorjaar 1942 bij de familie Hollebrands. Al een dag na de arrestatie van David en Clara meldt Kobus zich bij de politie in Sliedrecht. Vergezeld door een agent gaat hij naar de Hugo de Grootstraat. Als hij aanbelt, beweert mevrouw Hollebrands vruchteloos dat Marleen en Bertje logés zijn, kinderen van kennissen. Maar Kobus heeft de persoonsbewijzen van de ouders in z'n handen. In Barchem arriveerden twee leden van de 'Colonne Henneicke', Van Keulen en Schiffer. Johan Eggink probeerde de mannen nog te overtuigen om Elly niet mee te nemen.

Ze mochten zelfs in Barchem blijven slapen, omdat ze 's avonds niet meer per trein terug konden. (Vanaf de boerderij naar het station Lochem was het twee uur lopen.) Eggink heeft volgens alles uit de kast getrokken om de jodenjagers te overtuigen. Het bleek vergeefs: de volgende dag keerden zij met Elly terug naar Amsterdam. De Egginks werden echter niet door hen aangegeven bij de Duitse autoriteiten.

Joop Hollebrands, gereformeerd, landmeter en verzetsman – en de Sliedrechtse 'vader' van Marleen en Bertje – wordt zo woedend dat ze de twee kinderen bij zijn gezin hebben weggehaald, dat hij naar Amsterdam reist en probeert de joodse familie te redden. Het lukt hem door te dringen tot de Hollandse Schouwburg, spreekt daar met de in elkaar geslagen David en bedenkt van alles om ze vrij te krijgen – tot omkoping aan toe. In de crèche ziet hij ook de drie kinderen, die inmiddels weer bij elkaar zijn: *'De koffer met kleren van Marleentje en Bertje was reeds gestolen. Terwijl Bertje, die een zwakke gezondheid had, in ijfelde koorts lag'*. Vader en moeder Sanders slagen er zelf in te ontsnappen, op zondag 5 september 1943, uit de Hollandsche Schouwburg. Ze rennen mee met een passerende tram

¹ Vanaf 1943 ontvingen medewerkers van de Sicherheitsdienst (SD) een premie voor elke jood die zou worden opgepakt. In de grote steden kwamen ook enkele afdelingen van politie in aanmerking voor die beloning. In Amsterdam pakte de 'Colonne Henneicke' tussen maart en september 1943 tussen de 8.000 en 9.000 joden op. Voor elke opgepakte jood kregen de leden minimaal 7,50 gulden 'koppeld'. In de herfst van 1944 waren de premies opgelopen tot 40 gulden per jood. Tijdens arrestaties en verhoren schuwden leden van de Colonne Henneicke geweld bepaald niet. En hoe ging het met Engelbert Kobus? Die heeft zijn straf na de oorlog ontlopen. Hij vluchtte naar Duitsland. In ons land werd hij bij verstek tot de doodstraf veroordeeld, maar omdat Duitsland hem niet wilde uitleveren, draaide hij nooit de gevangenis in, tot zijn dood in 1956.

zodat de wachtpost aan de overkant hen niet ziet. En ze krijgen Marleentje en Bertje uit de crèche. Vanuit het opvangadres bij kennissen probeert de vrouw des huizes ook Elly daar te ontvoeren. Ze wordt gesnapt en slaat na mishandeling door. Het gezin wordt weer opgepakt en toen waren echt alle kansen verkeken.

Hollandsche Schouwburg 1942-1943 (Fotocollectie Stadsarchief Amsterdam) | Crèche-medewerksters (Collectie US Holocaust Memorial Museum).

Al op 7 september 1943 ging het hele gezin Sanders op transport naar Kamp Westerbork en werd van daaruit als 'strafgeval' direct naar Auschwitz gedeporteerd. Hier werden zij op 10 september 1943 vergast. De beide ouders 41, Elly was 10, Marleentje 8 en Bertje slechts 4 jaar oud. In totaal zijn ongeveer 1,3 miljoen mensen in Auschwitz vermoord. Voor de zorg voor Elly kreeg het echtpaar Johan en Berendina Eggink pas tientallen jaren later (namelijk op 17 mei 2010 én in de Hollandsche Schouwburg) postuum de Yad Vashem-onderscheiding uitgereikt. Dat is de hoogste Israëliësche onderscheiding voor niet-joden die tijdens de Tweede Wereldoorlog, met gevaar voor eigen leven, joden hebben geholpen te overleven. Postuum, want Johan Eggink overleed in 1973 en zijn vrouw Berendina al enige jaren daarvoor.

(Bronnen: Judah Bolink, Onderduiker Elly (10) krijgt aparte gedenksteen in Barchem; In: De Stentor, 4 oktober 2022; www.struikelstenensliedrecht.nl; Dick Verkijk, 'De tragische ondergang van de familie Sanders', 2007; Graafsma, e.a., 'Moed, Verhalen van moedige mensen in ongewone omstandigheden', 2016; Gert Kramer, Tv-special over lot Joods meisje Elly (10) in Barchem: 'Ik weet niet waarom ze zweeg over haar ouders', In: De Stentor, 8 maart 2024
Video 'De Zaak Sanders', Andere Tijden, (48 min.); 9 maart 2024
<https://ntr.nl/Andere-Tijden/20/detail/Andere-Tijden-Special/V>

[NTR - Andere Tijden - Andere Tijden Special](#)

Het vriendinnetje met wie Elly speelde bij de Barchemse boerderij, is Ineke Sigger-Kettelarij. Ze is 90 jaar en woont in Lochem. Ze vertelt in de documentaire over haar band met Elly.

Wat was Elly voor meisje?

Sigger-Kettelarij: "Rustig. Vriendelijk. Mijn opa had wel vaker mensen te logeren, daar werden nooit vragen over gesteld. Ik was toen nog een klein meisje en vond het alleen maar leuk dat ik kon spelen met Elly en samen met haar naar school kon gaan. Ik woonde dichtbij mijn opa en werd 's ochtends altijd opgehaald door Elly. Dan liepen we samen naar de Prinses Julianaschool in De Wildenborch."

Vertelde Elly wel eens over haar ouders en broertje en zusje?

“Het enige dat ze daarover kwijt wilde, was dat haar broertje en zusje ook ergens logeerden. Ze sprak nooit over haar ouders. Ik weet niet waarom ze zweeg over hen. Misschien was haar dat verteld toen ze onderdook, uit veiligheidsoverwegingen? Zou kunnen, maar dat is gissen.”

Op een gegeven moment was Elly niet meer op de boerderij. Kreeg u meteen te horen waarom ze was vertrokken?

“Nee. Daar werd gewoon niet over gepraat in de oorlogsjaren. Pas enkele jaren later hoorde ik wat er met Elly was gebeurd. Ik was toen 12 en hoorde van mijn ouders dat ze was vermoord. Het was verschrikkelijk om te horen wat er met m’n vriendinnetje was gebeurd, dat brak m’n hart.”

Sinds 2022 ligt er vlakbij de boerderij een gedenksteen voor Elly. Die is door u onthuld. Dat moet een speciaal moment zijn geweest.

“Ik vond dat heel bijzonder en eervol. Dat gaf me een fijn gevoel. Op die manier kon ik laten weten dat ik Elly nooit ben vergeten. Ik treed liever niet zo op de voorgrond, daarom twijfelde ik ook toen ik werd gevraagd voor de tv-uitzending. Maar het is belangrijk dat dit verhaal wordt verteld. Door mee te werken aan de documentaire en door de gedenksteen te onthullen, doe ik de familie Sanders en mijn opa recht. Ik ben heel trots op mijn opa. Hij was een bijzondere man die meer onderduikers in en rond zijn boerderij had. Hij en mijn oma kregen postuum de Yad Vashem (hoogste Israëliësche onderscheiding voor niet-Joden die tijdens WOII met gevaar voor eigen leven Joden hielpen, red.). Dat is terecht, die eer komt hun toe.”

8. Wapendropping Grote Veld

Op 11 november 1944 vond in het Grote Veld tussen Lochem en Vorden een wapendropping plaats. De verzetsgroep uit Barchem had dringend wapens nodig voor sabotagedaden en kreeg via een illegale zender de coördinaten door voor twee afwerpterreinen. De eerste poging op 9 november mislukte vanwege technische problemen, maar op 11 november was de operatie succesvol. 's Middags werd de juiste roepzin via de radio doorgegeven, en 's avonds bevestiging van de dropping. Tientallen verzetslieden uit verschillende steden, bewapend met stenguns, verzamelden zich op het terrein en troffen veiligheidsmaatregelen. Na enige vertraging door een defect aan de grondverlichting, landden uiteindelijk zeventien containers met wapens en munitie aan parachutes, waarmee de verzetsgroep voor een tijd was voorzien van de benodigde middelen.

'Het Grote Veld', uitsnede uit: 'Kaart van Lochem en omstreken' (uitgegeven door het Verfraaiingsgezelschap Lochem) (Bron: © Gelders Archief; 0509 kaartenverzameling 1140)

“Op 11 november 1944 vond in het Grote Veld, een op sommige plaatsen slechts dun begroeid bos- en heidegebied, tussen Lochem en Vorden een ‘wapendropping’ plaats. De bewapening van de verzetsgroep Barchem (Laren-Zuid) bestond in het begin uit boksbeugels, verzwaarde gummistokken, een jachtgeweer en een oude revolver. Voor sabotagedaden werden zware staaldraden en kromme spijkers gebruikt. Het verzet had dus grote behoefte aan wapens. Omstreeks half september 1944 kreeg men bericht dat uit de buurt van Laren en Holten een dertigtal stenguns met munitie opgehaald konden worden, bestemd voor een verzetsactie in de Achterhoek. 's Nachts werden de wapens op de fiets in twee keer naar Barchem gebracht en daar in een schuilplaats opgeslagen. Van deze wapens gingen er later vijftien naar Zieuwent en tien naar Warnsveld.

Wapenafworp.

Men ging aan de slag om te proberen zelf een wapenafworp geregeld te krijgen. Twee geschikte terreinen werden gevonden in het Grote Veld. Door een aantal verzetsmensen uit Barchem, Borculo, Lochem, Vorden en Warnsveld werden voor de uitvoering van de wapendropping in het Grote Veld een tweetal afwerpplaatsen in gereedheid gebracht. De kaartcoördinaten van deze afwerpplaatsen waren door middel van een illegale zender doorgegeven naar een bepaalde instantie in Engeland.

Roepzinnen.

Met de Engelse instantie werd de afspraak gemaakt, dat wanneer door de radio de roepzin ‘De aarde is een paradijs’ zou worden gezegd, op het eerste afwerpterrein gedoeld werd en bij de roepzin ‘In de maneschijn bloeit de liefde’ op het tweede terrein. Wanneer 's middags

om half twee de radiozender Brussel/Frans één van de beide roepzinnen omriep, dan was dit bedoeld als waarschuwing aan het verzet om 'stand by' te zijn. Als 's avonds omstreeks half negen, na de uitzending van Radio Oranje, dezelfde roepzin werd omgeroepen, dan was dit de aanwijzing dat de wapendropping die komende nacht tussen ongeveer één en twee uur zou plaats vinden.

Geen afwerp.

De eerste poging tot afwerp vond plaats op donderdag 9 november 1944. 's Middags kwam de roepzin door en 's avonds volgde de bevestiging. Als gevolg daarvan gingen om elf uur veertien man uit Barchem naar de bewuste plek. Uit Warnsveld verschenen nog eens tien man. De nodige veiligheidsmaatregelen werden getroffen. De lampen dienden om het vliegtuig de juiste ligging van het terrein aan te geven en ook om de codeletter te seinen. Pas na iets over vieren kwam een vliegtuig laag over. De lampen werden aangestoken, maar een afwerp vond niet plaats.

Tweede oproep.

Zaterdag 11 november kwam 's middags over de radio opnieuw een oproep door, met een bevestiging 's avonds. Barchem verscheen met veertien man, uit Borculo kwamen er acht, uit Vorden, Warnsveld en Zutphen samen nog vijftwintig man. Dubbelposten, bewapend met stenguns, werden op de toegangswegen uitgezet met de uitdrukkelijke opdracht alles neer te schieten, wat zich binnen de aangewezen sector bewoog. Het wachtwoord werd uitgegeven. Eén man zou rondkomen om de beëindiging van de wacht te melden.

Vertraging.

Even na twee uur kwam er een vliegtuig laag over. Het toestel maakte een bocht en vloog door. Een mankement aan één van de grondlampen was de oorzaak van deze vertraging. Na ongeveer een half uur herhaalde het vliegtuig de manoeuvre, maar de grondverlichting was nog niet in orde. Om ongeveer drie uur keerde het vliegtuig voor de derde maal terug, beschreef tweemaal een cirkel, verminderde vlieghoogte, de luiken in de bodem gingen open en daar zeilden de containers – grote bussen van onder van een rubberkussen voorzien om de ergste schok op te vangen – aan parachutes omlaag. De afwerp van zeventien containers was een feit.”

(Bron: mijn gelderland, Dropping in het Grote Veld tussen Vorden, Almen en Lochem.)
kwam tot stand met behulp van het Historisch Genootschap Lochem Laren en Barchem, waarbij gebruik werd gemaakt van het boek van W.H. Vermooten,
'Strijders zonder uniform': Het ondergronds verzet in de gemeente Laren (G.) tijdens de Duitse overheersing 1940-1945, 1945)

Dit verhaal

In: De Graafschapper; 27 februari 1947, p.3

Gradus van 't Hul

Gradus Johannes van 't Hul (© Familie van 't Hul)
(Zutphen 17 maart 1899 – 17 maart 1945)

Onderofficier Gradus van 't Hul werkte mee aan de wapendropping op het Grote Veld bij Lochem. Hij is dan in het verzet actief als wapeninstructeur in de omgeving van Lochem, Vorden en Steenderen. In sloot hij zich aan bij de Raad van Verzet en klimt op tot sectorcommandant van de Binnenlandse Strijdkrachten.

Overdag leidt hij een alledaags leven met zijn vrouw en vier zonen, maar 's nachts gaat hij op pad. Gradus' specialiteit is het monteren van afgeworpen wapentuig. Hij legt vervolgens aan de leden van de verzetsgroepen uit hoe de wapens werken, werkt mee aan wapentransporten voor het verzet, helpt onderduikers zich verborgen te houden en probeert de Duitsers te dwarsbomen door sabotage te plegen.

Hij was, om vrijer te reizen, in het bezit van een brief waarin de verklaring dat hij opzichter is bij de Dienst Landerijen voor Voedselvoorzieningen voor de Burgerij van Zutphen, zo alsook een verklaring dat hij lid was van de Luchtbescherming, wat betekende dat hij ook tijdens 'de avondklok' op straat mocht zijn.

Hij is op 28 december 1944, waarschijnlijk verraden, opgepakt. De kinderen slapen in de achterste kamer van hun huis aan de Emmerikseweg 19 in Zutphen als de SD hun vader komt halen. Ze horen hem in het Maleis nog tegen hun moeder zeggen dat er wapens in de pannen liggen en dat ene 'Hendriks' op de hoogte gebracht moet worden. Daarna zien ze hem niet meer terug. Gradus van 't Hul wordt weggevoerd naar de gevangenis De Kruisberg in Doetinchem, waar meer 'zware jongens' van het verzet vastgezet worden. Daarna zetten de Duitsers hem op transport naar Zutphen en van daaruit naar Duitsland. Op 2 februari 1945 komt hij aan in Wöbbelin, buitenkamp van concentratiekamp Neuengamme bij Hamburg. Dat is een plek waar het wemelt van de ziekten. En dat is ook de plek waar Gradus van 't Hul op zijn 46ste verjaardag overlijdt aan de gevolgen van dysenterie en uitputting.

Pas in 2010 ontdekken z'n kinderen dat het graf van hun vader zich in Wöbbelin bevindt. Ze reizen daarheen en krijgen zijn portefeuille terug met daarin belangrijke papieren, familiefoto's en zelfs munten uit Indonesië. Ook daarin ook nog het vervalste werknemersbewijs van de plantsoenendienst en het lidmaatschap van de korfbalclub.

Een jaar later wordt hem het Verzetskruis verleend en postuum uitgereikt aan de familie en in 2018 werd in de nieuwbouwwijk Hof van Wesse in Zutphen een straat naar hem vernoemd. (Bron: o.m. www.gdl.nl, 18 augustus 2018)

9. De Boekhorst

Dit huis is in 1845 gebouwd door geoloog Winand Carel Hugo Staring, zoon van de dichter Anthony Christiaan Winand Staring van de Wildenborch. De naam De Boekhorst zou een samenstelling zijn van de woorden boek (beuk) en horst (hoger gelegen stuk grond). Aanvankelijk werd het huis gebruikt om onderduikers te verstoppen. Het landgoed werd daarna door de Duitsers gevorderd en ingericht als noodhospitaal. Op 28 juli 1943 storte een Duitse jager neer bij een dikke eik op deze Boekhorstlaan. Het gezin, uitgeweken naar de orangerie, werd bij de komst van de geallieerden geëvacueerd. Na de bevrijding werd deze kleine buurtschap overspoeld door de Canadezen. En rond het huis werd een tentenkamp van de Royal Hamilton Light Infantry ingericht.

Bron: Routabel Lochem – Bevrijdingsroute)

Hoe een kind de oorlog beleefde op de Boekhorst. Het verhaal van Marie Liestro-Schols

Vanaf 1938 tot 1949 woonde ik met mijn ouders en jongere zusje in het koetshuis van landhuis (in de volksmond 'Kasteel') de Boekhorst in de buurtschap Klein Dochteren. Daar beleefden wij de bezetting en de bevrijding.

Strofen uit haar artikel:

“Van tijd tot tijd verbleven er ook z.g. evacuees bij ons. Mensen uit de Randstad die totaal ondervoed waren en bij ons weer werden opgelapt. Daarnaast hadden we ook permanent een paar mannen in huis, die naar ik later pas begreep, waren ondergedoken omdat de Duitsers hadden bevolen dat alle jonge mannen tussen 16 en 26 jaar zich moesten melden om ingezet te worden voor de z.g. "Arbeitseinsatz", dus werken voor de Duitsers. Het verstopt houden van die mannen was riskant want werd men daarop betrapt dan volgden sancties die niet mis waren. Maar de mensen waren moedig in die tijd. De mannen kregen ook schuilnamen, voor mij waren het oom Art en oom Jan.

Maar ook onze 'enclave' ontkwam niet aan de invasie van de vijand. Het huis werd door de Duitsers gevorderd en ingericht als noodhospitaal, maar ook een gedeelte van onze woning. Wij werden verbannen naar de oranjerie. Omdat de Duitsers nu zo dicht op onze huid zaten werd iedereen scherp in de gaten gehouden. Zo werd op een nacht een Duits konvooi op de Rijksweg Lochem Zutphen overvallen en werd mijn vader als verdachte opgepakt en vastgehouden in het onderkomen van de Sicherheitsdienst aan de Hessenweg in Lochem. Grote angst en paniek, maar het toeval wilde dat een van de Nederlandse meisjes daar (die dus voor de Duitsers werkte) mijn vader kende en er voor heeft gezorgd dat ze hem lieten gaan. Dat had natuurlijk heel anders kunnen aflopen.

Voor onze veiligheid hadden de gezamenlijke burens een schuilkelder gegraven op het erf bij de boerderij van de familie Hietbrink. Zodra er luchtgevechten werden aangekondigd en het alarmsignaal klonk, hielden wij ons daarin schuil tot het voorbij was. Het gebeurde ook midden in de nacht. Soms maar half aangekleed en de kinderen nog slapend wachtten we daar tot het weer veilig was. De meeste angst als kind voelde ik als we uit bed werden gehaald en ons ook moesten aankleden omdat er een V1 was gelanceerd die dreigde vroegtijdig neer te komen. Dat onheilspellende gebrom van die dingen kan ik me nog precies herinneren. Ze hadden een raketvorm en werden met een soort katapult weggeschoten van de lanceerplaatsen die o.a. stonden in Laren en Exel. Maar ook vanaf banen in Joppe en Gorssel werden ze gelanceerd. Zij bevatten een springlading die explodeerde zodra ze neerkwamen, maar als de geplande stoptijd van de brandstoftoevoer niet klopte dan gingen ze eerder en dat gebeurde regelmatig. Op een van de foto's staat zo'n gecrashed projectiel. Eerst schoten de Duitsers die dingen richting Londen, maar na de invasie van de geallieerden in Normandië, was hoofdzakelijk de haven van Antwerpen het belangrijkste doel. Wij zaten dus precies onder die route. Er zijn er verscheidene naar beneden gekomen.

Maar het einde van de oorlog was in zicht; de bevrijders die via Frankrijk oprukten bereikten ook ons gebied en er ontstond een hevig gevecht aan weerszijden van het Twentekanaal, waarbij, zoals we achteraf weten, alle bruggen werden vernield.

Wij moesten evacueren, dus weg uit ons huis. Wij lagen precies in de gevechtszone, het was er veel te gevaarlijk geworden. Mijn grootouders woonden in de Wildenborch en wij konden daar tijdelijk terecht. Mijn vader spande weer de pony voor de kar, laadde het hoogstnodige in en verstopte de belangrijkste huisraad en persoonlijke dingen onder een grote stapel takkenbossen in de druivenkas. Ziezo, dat is daar veilig voor die graaiende Duitsers en ander slecht volk, zei hij. Nou mooi niet dus, want toen wij terugkwamen was alles-gestolen: Door-wie? We hebben het nooit geweten.

Dat wij weer naar huis konden was omdat de Duitsers zich hadden overgegeven: we waren dus bevrijd. Ik herinner mij nog heel goed de aftandse troepen moegestreden Duitsers die bij

ons langs kwamen. Sommigen werden door mijn ouders zelfs binnen gehaald uit medelijden. Jonge mannen, vaders in enkele gevallen, hunkerend naar het thuisfront.

Nederland was bevrijd. Al heel snel werd onze kleine gemeenschap overspoeld door het materieel van de Canadezen. Grote tenten met daarin de gaarkeuken voor de militairen. Voor ons als kinderen een eldorado. Honger hadden we nooit geleden, maar dat heerlijk ruikend wittebrood, de biscuitjes, veel chocola en voor de volwassenen sigaretten. Wij spraken geen Engels maar al snel waren we erachter hoe we het aan moesten pakken. Met onze liefste glimlach bidden wij 'chocolat for de baby' en werden we op pad gestuurd met stuk of wat eieren en de kreet 'cigaretts for egg's please'. Aan de grote onderdrukking was eindelijk een einde gekomen.”

(Bron: Historisch Genootschap Lochem Laren Barchem)

10. De bevrijding van Almen

Almen werd bevrijd op 2 april 1945. De vrijheid kwam uit het oosten en niet uit het westen, zoals iedereen verwachtte. De geallieerden trokken via de Spitholterbrug de Berkel over. Zo kwamen ze zonder slag of stoot in Almen. De Duitsers gaven de zuidkant van het Twentekanaal tot aan Zutphen prijs. Daarna volgde de slag om het bruggenhoofd en het slaan van een pontonbrug, waarbij 13 geallieerde soldaten sneuvelden. In alle acties bij Almen kwamen 40 Canadezen op het leven. Burgers vluchtten van de Molenbelt in de richting van het dorp. De optrekkende Canadezen zagen hen aan voor vluchtende Duitsers en schoten ze dood. Almen was in diepe rouw terwijl het dorp de bevrijding nog moest vieren...

Spitholterbrug

Almen werd bevrijd op 2 april 1945. In tegenstelling tot de verwachtingen kwam de vrijheid niet uit het westen, maar uit het oosten. De geallieerde trokken via de Spitholterbrug over de Berkel en kwamen zonder slag of stoot in Almen. De Duitsers hadden de brug wel ondermijnd, maar waren te verrast om hem op te blazen. Ze gaven de zuidkant van het kanaal prijs tot aan Zutphen, maar hielden deze stad in handen.

Deze unieke Duitse paradedolk is gevonden in de omgeving van de Spitholterbrug bij Almen. Tijdens ceremoniële gebeurtenissen werd de dolk voor de sier gedragen.

(Bron: Historisch Genootschap Lochem; Collectie Christiaan Harkink)

Bij alle bevrijdingsacties verloren ongeveer 40 Canadezen het leven. Zij werden voorlopig ter aarde besteld in de voortuin van het Elger in Almen. De bevrijding kostte ook burgers die van de Molenbelt in de richting van het dorp vluchtten het leven. De optrekkende Canadezen zagen hen voor de vluchtende Duitsers en zij werden door "eigen vuur" getroffen en gedood. Dood en rouw in het dorp, dat de bevrijding moest vieren met vreugde en smart.

Tijdelijke begraafplaats bij het Elger (Bron: Huub van Sabben) | Monument voor gevallen, in het weiland naast de tuin van het Elger. Dit monument is geadopteerd door leerlingen van de Julianaschool. (Foto: Geert de Groot)

Het bruggenhoofd bij het Twentekanaal

Henk Hietbink (als zeventienjarige woonde hij op boerderij De Scheggert): “Op 2 april 1945 werd Almen bevrijd. De Duitsers trokken zich terug en lieten daarbij de bruggen over het kanaal springen. Boeren moesten in de week daarvoor met paard en kar de bommen aanvoeren. Ik herinner me dat 's middags de Almense brug de lucht in ging.

's Avonds in de schemering legden de Canadezen twee pontjes in het kanaal, bij ons achter de boerderij ter hoogte van de Blauwedijk. Aan een touw met hulp van een dieselmotor werden deze naar de overzijde getrokken. De volgende ochtend heb ik gezien dat de eerste Carrier via dit pontje aan onze zijde kwam. Uit het noorden kwam hevig granaatvuur van de Duitsers. (...) Voor de Canadezen met de Carrier was het wachten op rugdekking. Die kwam pas 's avonds. Tegen acht uur was de pontonbrug klaar bij de Dorpsstraat. Toen de eerste tank hierover kwam en maar één keer schoot was het granaatvuur ineens over. Toen ging het snel. Binnen een paar uur lag er tussen het pontje en de Scheggertdijk een verharde weg gemaakt van puin van boerderij 't Spitholt. (Die boerderij is bij de bevrijding in brand geschoten en toen de familie Ruiterkamp na veertien dagen terugkwam was alle puin verdwenen en dus gebruikt voor de verharding naar de pontonbrug.) In de kortste keren hadden we zestig jeeps op het erf. De brug en pontjes hebben er een week gelegen, denk ik.”

(Bron: W. ter Meulen-Breukink, Bruggenhoofd Almen, In: Ons Markenboek, april 2006)

**Call 3rd Division
The "Water Rats"**

By Richard L. Sandberg
The Correspondent of The Evening
Chronicle and Southern Newsweekly,
ON THE WESTERN FRONT
April 9.—The 3rd Canadian Division
has done so much fighting over
flashed that around the Schelde
and the Rhine that they will
someday "The Water Rats."

Their divisional sign now features
a white rat rampant on black in an
emphatic "Rattica" and the
words "Water Rats" written black
on every a shielded wall will lead
you to headquarters anytime.

Sergeant Lyle Young of Toronto,
Ont., furnished new proof that the
division is well named.

Up on Tuesday night a few days
ago he was taking a load on
float carrier across the canal on
a narrow raft. Halfway across the
raft and carrier sank gently to the
bottom of the canal.

Thanked from Canal.

Next day seven Young came
back. He borrowed a bulldozer
and attached a steel cable to it.
Then he stripped off all his clothes
and in the next hour he was
under water and was being
pulled into the ice canal water
carrying the free end of the cable.
The free line the cable broke
after he attached it to the sub-
merged carrier and the bulldozer
began to pull.

In the next two days Sgt. Young
succeeded in hauling out both the
drowned carrier and the immobilized
bulldozer.

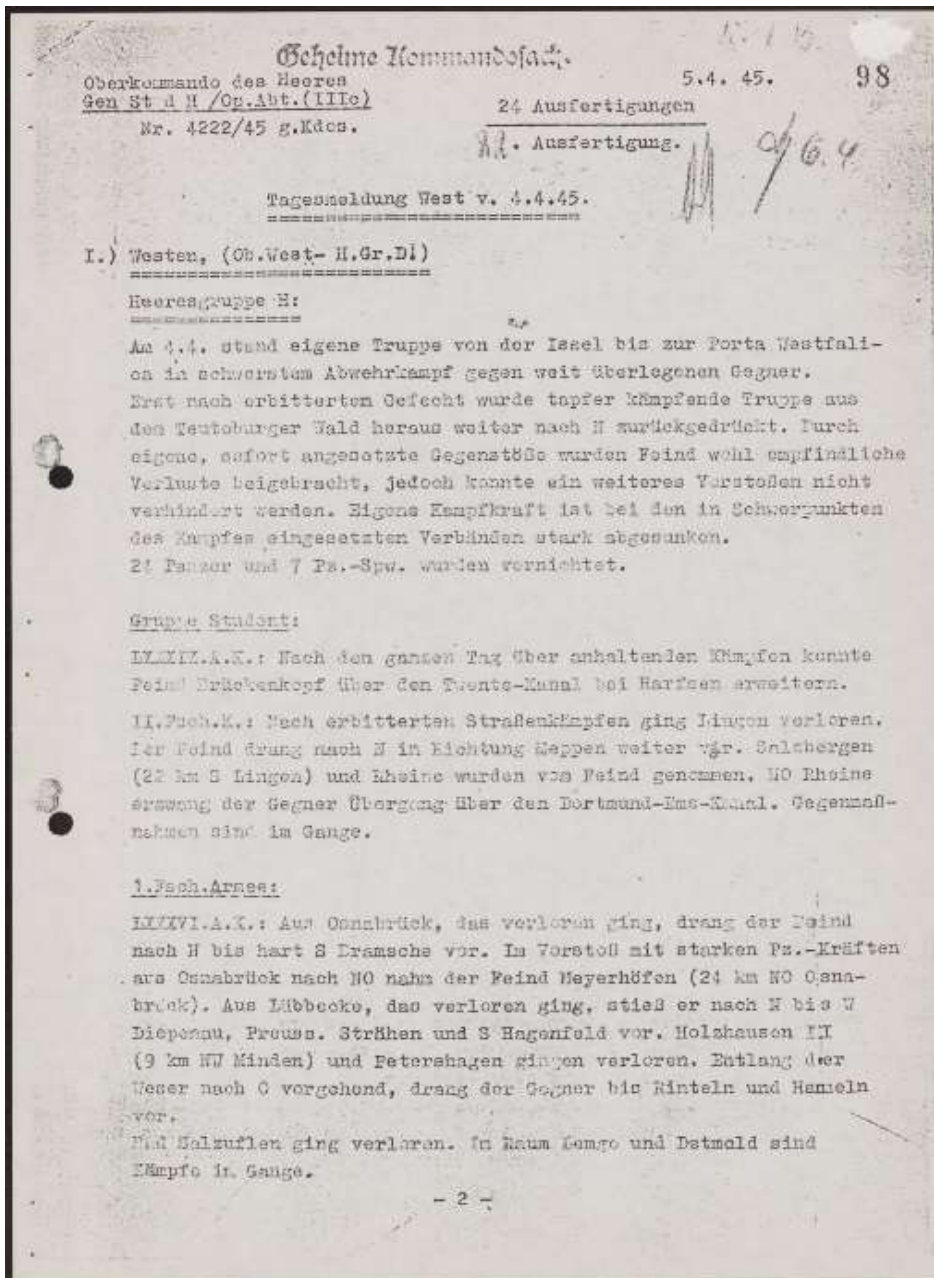
There with mighty shivers and
shudders he scrambled back into
his clothes and drove away in his
new carrier in the freezing wind
and snow.

Water rat indeed!

Op de foto staat sergeant Lyle Young van het Royal Regiment of Canada. Hij kijkt wat stuurs omdat zijn Universal Carrier (een type tank) in de modder bij het bruggenhoofd in het Twentekanaal is blijven steken. Dit verklaart ook zijn wat schaarse kledij: er moet gegraven, geduwd en getrokken worden in de modder. Dit bruggenhoofd is zeer belangrijk voor de geallieerde troepen in april 1945, omdat de Duitsers alle bruggen over het kanaal in de omgeving hebben opgeblazen en dit de enige 'oversteek' is richting het noorden.

(Foto: Canadese oorlogsarchief Ottawa, fotograaf: Michael Dean 6 april 1945)

(Bron: Routabel Almen - Bevrijdingsroute) <https://www.almen-info.nl/media/0anjnrx/jan-ilbrink-75-sub.mp4>

Op 5 april 1945 meldt het Geheime Kommandofach van het hoogste legercommando over de 'Gruppe Student': "Na de gehele dag aanhoudende gevechten kon de vijand het bruggenhoofd over het Twentekanaal bij Harfsen uitbreiden."

11. Edzard Jacob Bosch ridder van Rosenthal

Edzard Jacob Bosch ridder van Rosenthal (1892–1945) was een civiel ingenieur die tijdens de Tweede Wereldoorlog een prominente rol speelde in het verzet. Als Districtshoofd van het Nationaal Steun Fonds in de Achterhoek hielp hij bij het verstrekken van voedsel, bonkaarten en persoonsbewijzen, en organiseerde hulp voor neergeschoten vliegers en ondergedoken Joden. Zijn uitstekende netwerk maakte hem een cruciale schakel in het verzet. In 1944 werd hij commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten in zijn regio. Van Rosenthal werd uiteindelijk verraden en gevangen genomen door de Sicherheitsdienst in december 1944 en gevangen gezet in de SD-gevangenis De Kruisberg in Doetinchem. Na zware mishandelingen ontsnapte hij in januari 1945 uit een luik in een rijdende trein op weg naar het concentratiekamp Neuengamme. Hij dook onder bij verzetsleden in Linde bij Vorden, maar werd op 2 april 1945, vermoedelijk door 'friendly fire', dodelijk getroffen in Almen en gevonden door zijn zoon Frans in de wei voor de boerderij Het Spitholt. Postuum werd hij onderscheiden met het Verzetskruis en het Verzetsherdenkingskruis 1940-1945.

Edzard Jacob Bosch ridder van Rosenthal (Dordrecht 27 mei 1892 – Almen 2 april 1945)

Dr. ir. E.J. Bosch ridder van Rosenthal, telg uit het adellijke geslacht [Van Rosenthal](#), studeerde af als civiel ingenieur aan de Technische Universiteit in Delft, werkte bij een ingenieursbureau, trouwde in 1917 en werd in 1921 in Lochem benoemd als watergraaf van het Waterschap De Berkel, promoveerde tijdens en over zijn werk in Delft in 1930 en verhuisde met z'n gezin in 1934 naar huize Den Dam in Eefde. Dat leek een nogal geslaagd bestaan, totdat de Duitsers ons land binnenvielen. Toen de bezetter z'n schrikbewind vestigde kwamen verzet en de ondergrondse daartegen in het geweer. Vele mensen moesten onderduiken, er moest voor eten gezorgd worden, voor bonkaarten, (illegale) persoonsbewijzen, hulp verleend aan neergeschoten vliegers en joden, en er ontstonden steeds meer sabotagedaden en gewapend verzet.

Van Rosenthal werd vanwege zijn kwaliteiten en mentaliteit geroepen tot persoonlijke deelname. Er moest immers voor dat alles officieel en officieus geld worden gevonden. Hij werd Districtshoofd Achterhoek van het Nationaal Steun Fonds (N.S.F.), dat in 1944 zelfs vanuit Londen regeringsgarantie kreeg. Bijvoorbeeld moesten daarbij de gezinnen van de spoorwegstakers na de spoorwegstaking in september 1944 ondersteund worden. In de streek Achterhoek - Zutphen - Deventer is in die jaren voor 24 miljoen gulden hulp geboden.

Ook door zijn goede, landelijke relaties kwamen op Den Dam veel lijnen van hulp, obstructies en de voorbereiding van (militair) verzet samen. Via de Raad van Verzet werden in 1944 zijn medewerkers in de streek tot officiële leden van de BS (Binnenlandse Strijdkrachten), waarbij Prins Bernard op 3 september 1944 benoemd werd tot opperbevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten.

Van Rosenthal werd Gewestelijk Commandant (chef-staf Gewest 5) en daarmee tot verbindingsman naar de BS. Het bataljon van de lokale geheime Orde Dienst moest voldoende uitgerust worden. Door zijn goede contacten in het (eerder bevrijde) zuiden van ons land gebeurde dat ook met vliegtuigdroppings.

Maar, vanwege zijn grote betrokkenheid bij het verzet werd hij verraden door een koerierster en door de Sicherheitsdienst in december 1944 opgepakt. Op 23 december 1944 is hij, met andere gearresteerden zoals zijn verzetsvriend William van der Wall Bake (reserve luitenant-kolonel in het leger) gevangen gezet in de SD-gevangenis De Kruisberg in Doetinchem.

De Kruisberg, Doetinchem

Daar werd hij tijdens de verhoren zwaar mishandeld. In z'n dagboek schrijft hij:
“Een groot pistool werd klaargelegd en doodsbedreigingen volgden, wanneer niet alles werd erkend en namen en adressen van alle medewerkers genoemd zouden worden. Daarentegen werd lijfsbehoud verzekerd als dat wel werd gedaan. De vragen werden kracht bijgezet met mishandelingen, waarna weer even de tijd werd gegeven voor een antwoord. Kwam dat antwoord naar het oordeel van de “heren” niet spoedig genoeg of was het niet voldoende volledig, dan werd de krachtige hand opnieuw gebruikt, versterkt door een of ander instrument.(...) Men gaat er bij de SD blijkbaar vanuit uitsluitend met leugenaars van doen te hebben, want op vrijwel ieder antwoord volgt: “Je bent een aartsleugenaar” of “Dat is natuurlijk weer gelogen” (...) Nadat dit tot 's avonds had geduurd – dat is vijf tot zes uur – werd ik eindelijk in een cel gebracht.”

(Bron: Richard Schuurman, Spoor naar Woeste Hoeve: op zoek naar de geëxecuteerde piloot Czesaw Oberdak, 2012, p. 141)

Er werden in De Kruisberg honderden, vooral ‘Todeskandidaten’ opgesloten. 72 brachten er de laatste uren voordat ze gefusilleerd werden; 94 anderen gingen op transport naar het concentratiekamp Neuengamme bij Hamburg. SS-Untersturmführer Heinemann was zeer

geïnteresseerd in Van Rosenthal. Begin januari 1945 werd hij met 93 anderen afgemarcheerd naar drie goederenwagens op het station Doetinchem.

In zijn dagboek schrijft hij:

'Aan het station stonden 3 goederenwagens voor ons en een personenwagen voor de bewakers klaar. Wij werden ingeladen, maar de deuren bleven open en o wonder, langzamerhand werd allerlei publiek voor de wagens toegelaten en de gevangenen toegestaan met hun verwanten en bekenden te spreken en pakjes eten in ontvangst te nemen. Tegen donker gingen de mensen weg en de deuren dicht. De tijd werd gekort met het zingen van Vaderlandse liederen en ook Psalmen en Gezangen en verder met praten over wat men beleefd had en speculeren over wat men nog beleven zou.'

Station Doetinchem

Midden in de nacht, op weg richting Ruurlo, werd een nauw luik ontdekt en er doorheen gekropen – via de buffers tussen de wagens – kon naar de vrijheid gesprongen worden. Zeventien gevangenen wisten op deze wijze te ontsnappen. Bij kennissen in Zelhem vonden zij alle mogelijke hulp. Ten slotte doken allen weer onder in Laren. De meesten vonden onderdak in Verwolde. Met de gevangen Engelse piloot 'Peter' liep het slecht af. Nadat hij bij het springen met zijn overjas aan een haak was blijven hangen kwam hij zeer ongelukkig terecht en is overleden.

Van Rosenthal en Van der Wall Bake behoorden tot de zeventien die ontsnapten. Zij sprongen van de langzaam rijdende trein in de buurt van station Beltrum-Zieuwent. Lopend over bevroren, besneeuwde en door de heldere maan beschenen velden, zich verstoppend voor de met jachtgeweren bewapende landwachters (veelal NSB-ers) bereikten zij landgoed Het Onstein, gelegen in de buurtschap Linde bij Vorden.

Het Onstein

Ze werden er goed opgevangen en verzorgd door verzetsstrijders, jachtopziener Gerrit Vosselman en Willem Spanhaak, en doken onder in een hol onder de grond, genaamd K17, zoals een bekende Nederlandse duikboot heette. De contacten met het verzet werden geleidelijk weer hersteld en de bevrijders kwamen inmiddels steeds meer dichterbij.

Op zondag 1 april 1945, eerste Paasdag, kwam het bericht "Ze zijn er" en verlieten Van Rosenthal en Van der Wall Bake hun onderduik op Het Onstein. De laatste reed op de fiets met Willem Spanhaak richting Medler tol om contact met de Canadese troepen te maken. Van der Wall Bake en Van Rosenthal spraken af om elkaar weer te zien in Vorden, om de Canadezen hun diensten aan te bieden. Die ontmoeting is nooit tot stand gekomen. Wat er daarna gebeurde is eigenlijk nog steeds een raadsel. Lopende naar Almen, op zoek gegaan naar zijn zoon Frans, die daar in de buurt van de Spitholterbrug op een boerderij ondergedoken zat, werd Van Rosenthal op 2 april 1945 bij de brug dodelijk getroffen door een onbekende kogel. Waarschijnlijk ontstaan door 'friendly fire' of door kruisvuur. Zijn zoon heeft hem in de wei voor de boerderij gevonden, herkende zijn vader aan de karakteristieke laarzen die hij vaak droeg. Hij bleek beroofd van papieren, trouwring en horloge.

"Rond de bevrijding is hier veel gebeurd, vertelde tante Geertje. Rond de Ehzerallee stonden de boerderijen van nu Van de Horst, Ruiterkamp en Tichelman tegelijk in brand evenals de hooibergen van Braakman. Omdat mensen bang waren dat hun boerderij zoals bij Braakman in brand zou worden geschoten, vluchtten ze naar buiten de struiken in. De Canadezen schoten op alles wat bewoog. Zo zijn hier veel mensen om het leven gekomen. Ook de familie Harmsen vluchtte het huis uit de loopgraaf achter het huis in. Frans Bosch van Rosenthal kwam naar hun toe vanaf de kant waar de Canadezen zaten om te waarschuwen dat ze een witte lap aan een stok moesten doen zodat het schieten op zou houden. Frans was met zijn schoonvader Mackay naar het "Spitholt" gelopen om te kijken hoe het daar was. Ze vonden in de wei voor het huis Bosch van Rosenthal Sr. doodgeschoten. Ze vroegen aan Ab, de broer van tante Geertje, of hij hem op wilde halen. Het lichaam heeft bijna een week op de "Havikshorst" opgebaard gestaan. Omdat de ondergrondse had gehoord dat er een tankslag zou volgen bij de Ehzerallee is de familie naar Linde getrokken, naar het oudershuis van oom Berend en is daar kort gebleven tot de kust weer veilig was."

De Canadezen voerden die dag namelijk een verrassingsaanval uit op de brug. Nadat een zestal Duitsers krijgsgevangen waren gemaakt kwam vanachter een boerderij een andere soldaat met een Panzerfaust tevoorschijn. De boordschutter van de Canadese tank beschoot de boerderij. Wellicht is Van Rosenthal daarbij geraakt.

Boerderij Spitholt, op 2 april 1945 door oorlogshandelingen verwoest.

Pas enige dagen daarna kon zijn vrouw, die in die periode bij haar vader in Empe verbleef, gewaarschuwd worden.

Postuum werd Edzard Bosch van Rosenthal per Koninklijk Besluit op 25 juli 1952 het Verzetskruis verleend. Het werd uitgereikt aan zijn weduwe Gertrude van Hasselt (1897-1991). Ook kreeg hij later postuum het Verzetsherdenkingskruis 1940–1945.

Verzetskruis 1940 – 1945

Ter herinnering aan Edzard Bosch van Rosenthal werd een gedenksteen in de voorgevel van Huis Den Dam aangebracht.

Huis ten Dam, Damlaan 8 Eefde (Bron: Huis Den Dam, SZU002028021, collectie Regionaal Archief)

Video over De Kruisberg, de treinontsnapping en de tocht naar Het Onstein:

[Zo ontsnapten de opa's van Lodewijk en Wouter uit de trein naar Neuengamme: 'Dit is echt wel een heftige tocht geweest' | Doetinchem | gelderlander.nl](#) (alleen voor abonnees) (5.40 minuten)

(Bronnen: Routabel Gorssel – Bevrijdingsroute; oorlogsbronnen.nl; Jr. dr. Ir. E.J. Bosch Ridder van Rosenthal (schuilnaam Van Dam), In: Met de voet dwars, historische vereniging De Elf Marken, 1995)

<https://www.almen-info.nl/media/ki5hcsgg/bosch-van-roenthal-almen-info.mp4>;

Gerco Mons, Zo ontsnapten de opa's van Lodewijk en Wouter uit de trein naar Neuengamme: 'Dit is echt wel een heftige tocht geweest', In: De Gelderlander, 3 februari 2020)

12. Verzetsheld op de kansel: dominee Pasma

In 1942 wordt dominee Gerard Anne Pasma predikant in de Hervormde Gemeente van Almen - Harfsen. Hij is fel tegenstander van het nationaalsocialisme en laat dit duidelijk merken, ook vanaf de kansel. Ook zorgt hij voor adressen voor onderduikers. Op 7 oktober 1944 wordt hij door landwachters opgepakt en via kamp Amersfoort in een veewagen afgevoerd naar kamp Wöbbelin (bij Neuengamme, Duitsland). Daar is hij het middelpunt van geestelijke verzorging voor zijn medegevangenen en leidt hij begrafenissen. Hij sterft op 21 april 1945 door dysenterie en uitputting, op 35 jarige leeftijd, elf dagen voordat het kamp door Amerikaanse troepen wordt bevrijd. In de zuidelijke muur van de kerk is een gedenksteen gemetseld ter nagedachtenis aan hem en in 2023 werd voor de voormalige pastorie ter hoogte van Dorpsstraat 59 een zgn. struikelsteen geplaatst.

Gerard Anne Pasma Overdinkel 2 september 1909 – Wöbbelin 21 april 1945

Op 10 september 1942 wordt dominee Gerard Anne Pasma vanuit Zeerijp predikant in de Hervormde Gemeente Almen - Harfsen. Hij is een felle tegenstander van het nationaalsocialisme en laat dit van meet af aan duidelijk merken, ook vanaf de kansel. Hij zag de nihilistische uitingen van het nationaalsocialisme en de goddeloosheid van dit systeem reeds goed. Hij leed daar onder en bestreed het in woord en daad.

"Gal uitspuwen tegenover catechisanten op alles wat naar nationaalsocialisme zweemt", zo werd zijn houding omschreven door NSB-ers. Zelf vond hij als dienaar van Jezus Christus onmogelijk te kunnen zwijgen. Hij zorgde vanaf 1943 voor adressen voor onderduikers in Almen en Harfsen. De eersten waren Jetze Hoogterp uit Dokkum en Appie Nauta uit Ternaard. Met name verzette hij zich openlijk tegen het gedwongen werken voor de Organisation Todt. Ook organiseerde hij Bijbellezingen voor de onderduikers, die dat zeer waardeerden.

Op 7 oktober 1944 wordt hij door landwachters 'in verband met zijn algemeen bekende anti-Duitse gezindheid' opgepakt en vastgezet in de gevangenis in Zutphen. Daar deelde hij zeven weken zijn cel deelde met de Gorsselse adjudant van de marechaussee Theo Te Brake. Vanaf het begin van zijn detentie heeft Pasma geloofd dat hij weldra zou worden vrijgelaten. In de briefwisseling met zijn vrouw bleek later dat hij haar op 20 oktober heeft gevraagd een fiets voor hem te regelen en hiermee op de dag van zijn vrijlating via de Almense Binnenweg en de Voorsterallee naar Zutphen te fietsen. Hij zou haar dan vanuit Zutphen tegemoet komen. Maar toen hij een week later nog niet vrij was zag hij de ernst van zijn situatie in en schreef hij aan zijn vrouw: 'Alle hoop is nu wel vervlogen dat ik vandaag

C. Gegevens over het betrekken van de illegale werkzaamheden:

1. Daron en jaar van arrestatie
2. Soort de gevangenschap in direct verband met specifiek werk?
3. In welke gevangenschap en/of kampen u bent geweest en waarom?
4. Op welke wijze is u hier overleden?
1. Op welke datum en in welk jaar?
2. Waar? En waar is u bij begraven?

D. Gegevens over de nabestaanden:

1. Was hij getrouwd? I. Met wie?
2. Zijn er kinderen uit dit huwelijk? + Hoeveel?
3. Hoe is de naam en wat is het huidige adres van: a. de echtgenote
- b. de ouders
- c. de kinderen

Algemeen gegevens, die naar het oordeel van belang kunnen zijn

*Hetty onderschreef een adres van geestelijke verzorging
Koningin Wilhelmina tegenwoordig met behulp van
zijn geestes
Opgemerkt is de afsluiting van de afsluiting*

*De P.A. Brouwer. Lange niet onder bekende wegen is het tot de
D.D. doorzettingen, het D. Pasma, die reeds heel de oorlog
door getuigde van de waarheid en tegen het onrecht, zich met
een openlijke verzet tegen het gedrag van werken aan ver-
sterkingen voor de D.T.
Op zaterdag dag in die voor de Gemeente Formeel na beruchte
D.T.-tijd kwamen 2 beruchte D.D.-ers hen arresteren.*

*Om het welzijn
- van u en uw kinderen
- geestelijk met behulp
- van de hulp van de
- geestesverzorging van
- de familie met name
- van de familie*

Ingeleid door: *N.W. EMERINK* Datum: *20 Dec. 1948*
 Naam: *De Huisman* Handtekening: *[Handwritten Signature]*
 Adres: *ALMEN*
 Woonplaats: *ALMEN*
 No. L.O.E.P.-Lagnummer: *4289*

OPSPENDING VAN DEY NIEUWLIJDE VINDT TEN SPORINGSTE PLAATS
VIA DEN PROVINCIALEN L.O.-L.E.P.-VERTREKVERBODEN

Handtekening: *[Handwritten Signature]*
 De Post: L.O.E.P.-vertreker
 Handtekening: *[Handwritten Signature]*
 De Post: L.O.E.P.-vertreker

(Bron: NIOD, 337 Paapst-Quant, vervolgnummer 21.)

Theo te Brake hield een dagboek bij van zijn arrestatie en het leven in Wöbbelin.

In het Huis van Bewaring in Zutphen:

“Tot op zaterdag 6 oktober 1944, om 6 uur, toen ds. Pasma uit Almen mijn cel binnen kwam. Eerst dacht ik, dat hij mij kwam bezoeken, omdat een week tevoren we nog met elkaar hadden getelefoneerd over verzetswerk. Maar toen achter hem de deur werd gegrendeld, vreesde ik ook voor hem het ergste. Hij vertelde mij zijn relaas wat hem was overkomen. De huiszoeking en de arrestatie door de bekende Heinemann. Oppervlakkig konden ze hem niets bewijzen, maar ze hadden een Oranjeband in zijn schrijfbureau gevonden en een hekelgedichtje tegen de Duitsers. Dat was voldoende om hem in te sluiten. Een jonge predikant in de kracht van zijn leven, weggehaald uit zijn werk en gezin, een vrouw en een klein meisje in droefheid achterlatende.”

In Wöbbelin:

“Toen op 20 december ds. Pasma een verwonding aan de hand opliep, werd hij in de ziekenbarak opgenomen. Hij is daar tot 2 febr. 1945 gebleven. Daar heeft hij veel goed werk mogen verrichten onder de zieken. Elke dag ging hij de bedden rond om troost te brengen aan hen die het moeilijk hadden.”

“Elke dag ging het begrafeniscommando naar het dorp Wöbelin met een trekkar vol lijken. Daar in de schaduw van de Evangelische kerk zijn ze in een massagraf begraven. Alle nationaliteiten door elkaar. Ds. Pasma, die bij het commando was ingedeeld, mocht van de Duitsers aan het graf spreken en het onze vader bidden. Zolang het zieke lichaam het toeliet heeft hij het commando naar het kerkhof gevolgd. Geestelijk en lichamelijk was dat voor hem een grote inspanning. De arbeid in Wöbelin was zwaar. Er moest 10 uur per dag en 7 dagen in de week worden gewerkt. Het was wegeaanleg, barakken bouwen enz. Lange tijd hebben ds. Pasma en ik in de dennenbossen gewerkt. We hadden daar niet veel last van de Capo's en de kampbeulen.

De 170 Nederlanders die in Wöbelin waren opgeborgen begonnen dun te worden. Elke morgen ging het droevige bericht, dat die en dan weer die in de nacht was overleden. Ook ds. Pasma ging zienderogen achteruit. De dysenterie wilde niet ophouden en toch werd hij gedwongen te werken. Wij, zijn vrienden, zagen het wel dat einde naderde. Herhaalde malen werd de franse dokter gevraagd om ds. op te nemen in de ziekenbarak. Vaak stonden de moede en afgetobde lijdens bij de deur van de ziekenbarak op te worden genomen. Maar dan kwamen de Capo's en knuppelden hen weg. Op 18 april was ds. Pasma zo verzwakt dat hij werd opgenomen in de ziekenbarak. Maar toen was het te laat.”

(Bron: Regionaal Archief Zutphen, Inventaris van de Collectie Tweede Wereldoorlog in Zutphen en omgeving (1937-1995), nummer toegang 0263, inventarisnummer 13)

13. Hendrik Charles Cramm

Hoewel zijn naam misschien anders doet vermoeden, was Charles Cramm van Nederlandse afkomst. Hij werd geboren op 17 februari 1918 in Hilversum als zoon van Hendrik Charles Cramm en Trijntje Huizing. Charles groeide op in Renkum waar zijn vader beheerder was van een vakantiekinderhuis. Na de lagere school ging hij naar de Handelsdagschool in Wageningen.

(Bron: <https://ww2memorial.nl>)

Op 10 oktober 1938 werd Hendrik Charles Cramm als gewoon dienstplichtig militair van de lichte 1938 ingelijfd in het Nederlandse leger en werd hij ingedeeld bij de luchtvaartafdeling, waar hij uiteindelijk terecht kwam als gewoon dienstplichtige bij het 3e Luchtwachregiment. Hier kreeg hij zijn eerste vliegopleiding. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog was Charles opgenomen in het ziekenhuis. Maar zodra hij uit het ziekenhuis ontslagen werd vertrok hij op 15 mei 1940 uit Nederland. Via Frankrijk lukte het hem Engeland te bereiken, waar hij op 31 mei aankwam. Hier werd hij toegevoegd aan de Nederlandse troepen en via het Detachement Londen werd hij in November 1941 gedetacheerd bij de Royal Air Force waar hij zijn vliegopleiding vervolgde. Begin februari 1945 bereikte hij de rang van "Reserve 2e Luitenant vlieger" en vloog hij bij het 322ste Spitfire Squadron van de RAF, dat volledig uit Nederlandse vliegers was samengesteld.

No/Vat	Opdracht	Naam	Start	Stop	Opmerkingen
1	1	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	The Squadron took part in low level bombing of German U.G. North of ANTWERP. 1 bomb tank fell while the remainder being in the target area with several near misses. Dust and smoke prevented observation but the building is believed to be still standing. Bombs 48-5000lb, 20 x 250lb S.F. and 2 x 250lb S.C. bombs dropped.
2	2	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
3	3	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
4	4	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
5	5	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
6	6	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
7	7	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
8	8	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
9	9	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
10	10	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
11	11	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	The Squadron took part in low level bombing of German U.G. at ANTWERP. 11 bombs were dropped on both banks in the target area and 1 was destroyed whilst the other was severely damaged. Bombs 48000lb High 250 from the whole area covered the target. W/O VAN NOORDHAAK was severely injured and was only slightly injured. W/O VAN NOORDHAAK is believed to have been hit by 250lb and is not yet returned. 12 x 250lb S.C., 12 x 250lb S.F. and 12 x 250lb S.F. bombs dropped.
12	12	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
13	13	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
14	14	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
15	15	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
16	16	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
17	17	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
18	18	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
19	19	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	
20	20	W/O VAN NOORDHAAK, J.	11.15	12.40	

Een gedeelte van het "Operation Record Book" van het 322 Sqn met de namen van de piloten links en een kort verslag van het verloop van de missie.

Op 30 maart 1945 om 14:35 uur vertrok Charles Cramm met zijn Spitfire, met het serienummer RK891, van het Vliegveld Schijndel, voor wat zijn laatste missie zou worden. Volgens het "Operation Record Book" van het 322e Squadron stegen 12 vliegtuigen op voor

een aanval op een Duits hoofdkwartier in Zutphen². In totaal wierpen zij 36 bommen af. Eén huis was volgens het rapport volledig vernield en een ander behoorlijk beschadigd. In de omgeving van de doelen werden de toestellen beschoten door Duits luchtafweergeschut, de zogenaamde Flak (Flugabwehrkanone). Vier toestellen werden hierdoor geraakt. Twee toestellen kwamen, ondanks de schade, zonder problemen terug op de basis. Het toestel van Flight Sergeant Jess moest een noodlanding maken in reeds bevrijd gebied. Maar het toestel van Charles Cramm bleef uit. Hij werd als vermist gemeld en men hoopte maar dat het hem gelukt was om veilig aan de grond te komen in bevrijd gebied. Maar helaas was dit niet het geval. Het toestel van Cramm kwam terecht in Almen, even ten zuiden van het Twentekanaal en zo'n acht kilometer ten oosten van Zutphen. Dit was nabij de boerderij van Tragter bij de Dorpsstraat 4 te Almen. Of Charles door de granaatscherven van de Flak overleden is of door de crash van het vliegtuig is niet bekend. Hendrik Charles Cramm werd tijdelijk begraven in de voortuin van Het Elger aan de Dorpsstraat in Almen. In 1946 werd hij herbegraven op het kerkhof in Gorssel. Op 27 mei 1948 kreeg hij zijn definitieve rustplaats op het militaire ereveld op de Grebbeberg in Rheden, graf 8-3.

“Dit toestel vloog horizontaal door, draaide een keer om zijn as en kwam met weinig vaart in een wijde boog over Warnsveld op Almen af. Ik stond bij de hoger gelegen kamp naast de boerderij en zag de jager over het dorp heen richting Bierkamp komen: hij zou onvermijdelijk op de boerderij terecht zijn gekomen en ik stond ertussen. De piloot moet toen nog geleefd hebben, want net buiten het dorp wierp hij bommen af en veranderde zijn koers zodanig, dat hij afzwenkte naar de wei voor het huis van De Bierkamp. In die wei was een kolk ontstaan door een door de Duitsers opgeblazen V1 die daar was neergestort zonder te ontploffen. De jager kwam in die kolk terecht en werd stukgeslagen. De romp met de cockpit kwam terecht in de wei van Tragter, de motor in het daarnaast gelegen stukje bos. Ik ben daar naartoe gerend en kwam vrijwel gelijktijdig aan met iemand die van Tragter kwam. Wij troffen de piloot aan naast de cockpit waar het al brandde en hebben nog vergeefs geprobeerd hem uit de brand te trekken.

Plotseling hoorden we knallen en in de mening verkerend dat dit door ontploffen de munitie kwam, zijn we in een sloot gedoken. (...) Cramm heeft in zijn laatste ogenblikken nog kans gezien een ramp voor de bewoners van De Bierkamp te voorkomen.”

(Bron: H.F.J. Veldkamp, H.C. Cramm, Omgekomen op 30 maart 1945, In Ons Markenboek, april 1997, p. 17-18)

² Over Duitse hoofdkwartieren in Zutphen is weinig bekend. Wel dat de Duitse Wehrmacht diverse villa's in- en rond Warnsveld als stafkwartier in gebruik had genomen. Of deze villa's het doelwit van de aanval waren is niet helemaal duidelijk. De villa's Hoekendaal en Buitenzorg, halverwege Vorden aan de Vordenseweg, waren op de 18de maart reeds succesvol aangevallen evenals twee villa's en de kerk in Gorssel. Leden van het verzet hadden doorgegeven dat dit mogelijke verblijfplaatsen waren van generaal Johannes Blaskowitz. De generaal werd ook in Warnsveld gesignaleerd. Hij nam op 10 april 1945 het bevel over "Festung Holland" over van generaal Christiansen. Blaskowitz zou later in Wageningen de capitulatie namens de Duitsers tekenen

Groepsfoto van groep zes mannen in R.A.F. uniform voor Supermarine Spitfire.

Tekst achterop: "Spitfire 322 Sqn. op vliegveld Woensdrecht. In 't midden met witte trui F/Sgt Cramm". (Collectie Nationaal Bevrijdingsmuseum Groesbeek, beeldnummer 175790)

Na 76 jaar heeft Joke (88) eindelijk een tastbare herinnering aan haar gecrashte broer: 'Niemand wist iets'

Joke Gademan-Cramm op bezoek in het Crash Museum in Lievelede. Peter Monasso van het museum houdt het staartwiel omhoog van de Spitfire, waarmee haar broer Charles crashte in de Tweede Wereldoorlog. (© Theo Kock persfotografie)

“LIEVELDE/RENKUM - De Renkumse RAF-piloot Charles Cramm stortte in 1945 neer in Almen, tijdens een aanval op een Duits hoofdkwartier. Het staartwiel van zijn gecrashte Spitfire is na 76 jaar opgedoken. Het staartwiel ligt op haar schoot. Het behoorde tot de Spitfire, waarmee haar broer Charles Cramm op 30 maart 1945 crashte. Joke Gademan-Cramm (88) kijkt ernaar. „Het is bijzonder dat ik het nu heb gezien”, zegt ze. Naar verluidt rolde het staartwiel over straat, waar een boer het opraapte. Tientallen jaren lang lag het op diens zolder, waarna zijn zoon het wiel tijdens het opruimen vond. Die bracht het naar het Crash Museum in het Achterhoekse Lievelede. Dit museum nam contact op met Joke Gademan, die er jaren geleden met haar man Gerard was geweest tijdens hun zoektocht naar meer informatie. „We fietsten rond om mensen vragen te stellen.”

Cowboyverhalen

Er is nog steeds is weinig met zekerheid bekend over de crash. Meerdere verhalen doen de ronde. Cramm zou hangend in een parachute zijn neergeschoten. In zijn cockpit al zijn geraakt. Of pas op weg naar het hospitaal zijn overleden. Peter Monasso van het Crash Museum acht deze laatste versie onwaarschijnlijk. “Cramm heeft ter plekke een veldgraf gekregen”, zegt hij. „Omdat RAF-piloten laag vlogen om de Duitse luchtafweer te ontwijken, zou het kunnen dat hij door grondtroepen in de cockpit is geraakt.” Charles Cramm wordt op

17 februari 1918 in Hilversum geboren. In 1925 verhuist hij met zijn familie naar Nunspeet en in 1926 naar Renkum. In beide plaatsen bestiert zijn vader een vakantiekinderhuis voor lagere schoolkinderen. Cramm vervult zijn dienstplicht vanaf 1938.

Vliegenier

In 1940 wordt Cramm opgeroepen tijdens de mobilisatie. „Hemelvaartsdag, de laatste keer dat we hem zagen”, zegt zus Joke. Cramm wijkt na de Nederlandse capitulatie uit naar Engeland en volgt een opleiding tot piloot in Canada. “Hij wilde écht vliegenier worden”, zegt Joke. Cramm treedt in 1943 toe tot het dankzij Prins Bernhard opgerichte no. 322 Dutch Squadron RAF, met illustere collega’s als Jan Plesman en Frans van Eijk. Als Spitfire-piloot voltooit hij bijna 125 vluchten en wordt hij ingezet bij missies boven Frankrijk, Noord-Afrika en Italië. Op 3 juli 1944 kruipt Cramm door het oog van de naald. Hij blaast zichzelf bijna op als hij met de vleugel van zijn Spitfire een V1-bom aantikt om die uit koers te brengen. Joke: „Het vliegtuig en hijzelf waren daarna pikzwart. De staart was eraf gebrand en hij had een grote bult op zijn hoofd.”

Fatale crash

Cramm heeft op 30 maart 1945 minder geluk, als hij tijdens de aanval op een Duits hoofdkwartier neerstort in Almen. Hij ligt jaren begraven in Gorssel, voordat hij zijn definitieve rustplaats krijgt op de erebegraafplaats op de Grebbeberg in Rhenen. De familie krijgt in het najaar van 1945 het definitieve bericht. „Twee militairen kwamen langs, dus wisten we al genoeg.” Toen hoorden ze ook dat Charles tijdens de oorlog meerdere malen over zijn ouderlijk huis vloog. En over de plek waar in 1989, als eerbetoon een Renkumse straat naar hem is vernoemd.”

(Marc Nickel, In: De Stentor, editie Renkum, 18 november 2021)

14. Raymond Cammock

De spoortunnel in de Hulzerdijk is in 2022 gedoopt tot 'Flying Officer R.J. Cammock', ter ere van de Nieuw-Zeelandse piloot Raymond J. Cammock. In 1944 boorde hij zijn vliegtuig dat was geraakt, in de laatste wagon van een Duitse munitietrein, waarbij hij omkwam. Omdat de 'Slag om Arnhem' was mislukt werd Zutphen ineens een strategisch spooknooppunt voor de bevoorrading van de Duitse fronttroepen. Het doel werd door de jachtvliegtuigen grootscheeps getroffen, maar de ontploffende munitie, zoals zware pantsergranaten, zorgde voor doden en tientallen beschadigde huizen, industriegebouwen in de ruime omgeving. Resten van het vliegtuig, de trein en munitie werden tijdens de bouw van de tunnel gevonden. De heldendaad van Cammock werd gereconstrueerd door een archeoloog van ProRail. Naast de tunnel werden ook loopgraven uit de oorlog blootgelegd met hulp van vrijwilligers en de familie Loman, die de grond voor de tunnel aan ProRail verkocht. Bij de tunnel staat een bord met informatie over de gebeurtenissen.

De naam van de spoortunnel in de Hulzerdijk werd onthuld door kleindochter Melanie van piloot Raymond J. Cammock en staatssecretaris Vivianne Heijnen. (Foto Lochems Nieuws) Foto van Raymond Cammock komt uit het familiearchief.

Spoortunnel bij Almen draagt naam WO2-piloot R.J. Cammock

Lochems Nieuws, Henri Bruntink, 24 maart 2022. Strofen hieruit:

De onbeveiligde spoorwegovergang in de Hulzerdijk, tussen Almen en Harfsen, is vervangen door een tunnel voor voetgangers, fietsers en ruiters. De tunnel werd bij die gelegenheid 'Flying Officer R.J. Cammock' gedoopt. Een eerbetoon aan de Nieuw-Zeelandse piloot die zich in 1944 met zijn vliegtuig in een munitietrein boorde, tijdens de slag om het Twentekanaal. In september 1944 namen geallieerde jachtvliegtuigen een Duitse munitietrein onder vuur. Raymond J. Cammock werd daarbij zelf beschoten. Hij werd geraakt en boorde zijn vliegtuig in de laatste wagon van de trein. Hij kwam daarbij om het leven.

Tijdens de werkzaamheden zijn resten gevonden van het vliegtuig, de trein en munitie. Kleindochter Melanie sprak de aanwezigen namens de familie toe. Zij memoreerde de pijn die de familie in Nieuw-Zeeland ervoer doordat de al op 18-jarige leeftijd van huis vertrokken Raymond, die nooit meer terug zou keren. Over de slag om het Twentekanaal heeft ProRail een podcast laten maken.

www.prorail.nl/series/oud-nieuws/de-slag-om-het-twentekanaal (15 minuten)

Ontploffing munitietrein 28 september 1944

Verwoeste trein en een zwaar beschadigde Buitensociëteit in Zutphen. (Collectie Zutphense Musea)

Omdat de 'Slag om Arnhem' is mislukt blijft die stad frontlijn in de oorlog. En Zutphen is ineens een strategisch spoorknoppunt én de plek waar de belangrijkste spoorverbinding voor de bevoorrading van de Duitse fronttroepen in Arnhem de IJssel kruist. Op 28 september 1944 staat een afgekoppelde munitietrein met 57 wagons vanuit Winterswijk op het rangeerterrein te wachten. Mogelijk opdat de stoomlocomotief verderop water en kolen kon laden.

In de ochtend van die dag namen geallieerde jachtvliegtuigen de trein vol onder vuur. Een van de vliegers, Raymond J. Cammock, werd bij die actie zelf beschoten. Hij werd geraakt, boorde zijn vliegtuig in de laatste wagon en verloor daarbij het leven. Het doel werd door de vliegtuigen grootscheeps getroffen, maar de ontploffende munitie, waar onder zware pantsergranaten, zorgde voor doden en beschadigde tientallen huizen, industriegebouwen in de ruime omgeving.

Er vielen vier doden te betreuren: drie uit Zutphen en één uit Vierakker. De explosie was tot in de verre omtrek van Zutphen te horen. En de projectielen, munitieresten en granaatscherven vlogen in een grote straal in het rond. Zutphen lag bezaaid met glasscherven en puin, zoals resten van dakpannen. De explosie had een enorme impact op de hele stad. Ook was er schade in nabije Eefde: "De ontploffing van de Duitse munitietrein op 28 september 1944 op het Zutphense emplacement bezorgde de buurtbewoners enkele angstige uren in de kelders. Veel onontploffte projectielen kwamen in onze omgeving naar beneden. Een garage volgepakt met meubilair van een aanstaand echtpaar kreeg een voltreffer. Er bleef niets van over."

(Bron: J.W. Rood, De barkelkante van Eefde, In: Ons merkenboek, augustus 2012, p. 27)

15. Begraafplaats Almen

Zij ie het grootste offer brachten

Op de begraafplaats Almen-Harfsen is op 4 mei 1990 een monument opgericht ter nagedachtenis aan de gevallen en de bevrijders. Het monument 'Onze gevallen' bestaat uit twee betonnen delen die samen een tere, vallende vorm (glas) verdrücken: symbool voor vijandig geweld. Bovenop slaat een bronzen vogel zijn vleugels uit: symbool voor bevrijding en vrijheid. Het monument 'Onze geallieerde bevrijders kan worden gezien als een brug: twee betonnen delen vormen de pijlers. Hiertussen stroomt water (glas) als symbool voor de plek waar in Almen gestreden is.

(Bron: Routabel Almen - Bevrijdingsroute)

16. Erve Baltinck en haar Joodse bewoners

Op 2 oktober 1942 werd de familie Goldwerth Philips door de Duitse bezetter opgepakt en naar de gevangenis in Gorssel gebracht. Ze stonden op een lijst van joodse inwoners die de gemeente aan de Duitsers ter beschikking stelde. Later werden ze gedeporteerd naar Auschwitz, waar ze alle vijf werden vermoord. Ondanks pogingen van de ondergrondse om hen te laten onderduiken, geloofden ze dat ze naar een werkkamp gingen en zouden terugkeren. De familie, die oorspronkelijk uit Duitsland en Polen kwam, van waaruit men al in 1934 vluchtte voor het naziregime, woonde op erve Baltinck in Almen. Ze waren actief in de veehandel, waren geliefd in de gemeenschap en zorgden voor onderdak voor joodse vluchtelingen. Na de oorlog werd de boerderij door brand verwoest, maar de schuur bleef behouden. In de jaren '70 werd er een nieuwe boerderij gebouwd.

1941 V.l.n.r. ws. opa Joseph Philips, dochter Nelli Nathalie Goldwerth-Philips, oma Charlotte Philips-Meijerheim en kleindochter Hannie Goldwerth (Fotonummer SZU002030385; Regionaal Archief Zutphen) Rechts: Erve Baltinck, 1941, verwoest in 1945 (Fotonummer SZU002030384; Regionaal Archief Zutphen)

Op 2 oktober 1942 merkten de buren dat er een vrachtauto voor de deur stond. De familie Goldwerth Philips en de schoonouders Philips werden door de Duitse bezetter naar de gevangenis onder het gemeentehuis van Gorssel gebracht. Van daaruit belandden zij in 1943 allen in Auschwitz, waar zij werden vermoord.

De ondergrondse en een politieagent hebben nog geprobeerd de familie over te halen onder te duiken, maar ze waren waarschijnlijk overtuigd door de Joodse Raad dat ze naar een werkkamp of getto gingen en zouden terugkomen. Dat laatste is helaas niet uitgekomen. Het gezin staat op een lijst van joodse bewoners die de gemeente Gorssel op 24 juni 1942 beschikbaar stelde aan de Duitsers:

NAAM	VURNAMEN	GEBOORTEDATUM UND -ORT.	NAT.	BURUP	FAMILIEHOUD.
Bonheim	Erwin Alfred Lorenz	19 Dec. 1910 Hamburg (DI)	ohne	Land- wirte	ledig
Ehrenfeld	Reinhold Bruno	20 Juli 1919 Wesseln (O)	ohne	Land- bauer	ledig
Goldwerth	Isaac	29 Juni 1907 Bielglin (O)	ohne	Land- wirt	Verheiratet
Philips	Nelli Bettaile	26 April 1918 Elberfeld (DI)	ohne	ohne	Verheiratet
Goldwerth	Hennle	8 April 1935 Gorssel	Niederl.	ohne	ledig
Philips	Joseph	12 Sept. 1884 Zutphen	Niederl.	Land- wirt	Verheiratet

Gemeentekaart en de brief van de opgave door de burgemeester. (Bron: Erfgoedcentrum Zutphen)

In de lijst worden onder meer hun namen genoemd op adres Harfsen H 23 (nu Kapelweg 9 in Almen). In de nacht van 2 op 3 oktober 1942 is het zover. De familie wordt afgevoerd en via Westerbork naar Auschwitz gedeporteerd. Op 12 september 1935 kwam Joseph Philips (geboren in Zutphen) en zijn joodse familie op erve Baltinck wonen, in toen Oud-Harfsen. De familie bestond uit: zijn Duitse vrouw, hun dochter met haar man Goldwerth (geboren in Polen) en hun baby. Zij kwamen uit Eefde en waren in 1934 (of mogelijk al eerder) vanuit Duitsland voor het naziregime naar Nederland gevlucht. Joseph had in Eberfeld een slachterij en was in Eefde veehandelaar. In Zutphen had zijn vader een joodse slagerij. In 1938 werd erve Baltinck gekocht door Philips en werd hij van pachter eigenaar.

Vanaf november 1941 moeten joden hun grond verplicht aanbieden aan anderen. Isaak Goldwerth was toen verplicht om ca. 4,5 ha weidegrond in Winterswijk voor 7200 gulden te verkopen (februari 1942) aan een Nederlandse agrariër, W. Hassink uit Winterswijk.

(Bron: www.joodsmonument.nl/nl/page/628197/joseph-philips-en-zijn-familie)

De familie werd in de plaatselijke gemeenschap opgenomen en is geliefd. Er is vooral waardering voor Nelli. Nelli verzorgde haar moeder, die enige tijd ernstig ziek was. Als verpleegkundige zorgt ze ook voor iedereen die hulp nodig heeft. In het buurtgedicht dat buurman Meijlink voor dit moment maakte, wordt dat mooi omschreven: *'Elken dag schuf ze eur fietse uut de schure en jeg der mee naar zeeke mensen, 'st us bure of gin bure.'* En nu wij als oew buren bint ingeschreven, hoppe wie ook de neudige hulpe te geven. Ik spreke namens al de 15 buren: Dat God ons mag zeeg'nen en de vriendschap mag duren.'

Joseph was veehandelaar, net als Isaak. Isaak kocht kalfjes en ander vee op bij boeren uit Harfsen, Almen en omstreken. Het vee werd daarna op de veemarkt in Zutphen of Deventer of aan slagerijen doorverkocht.

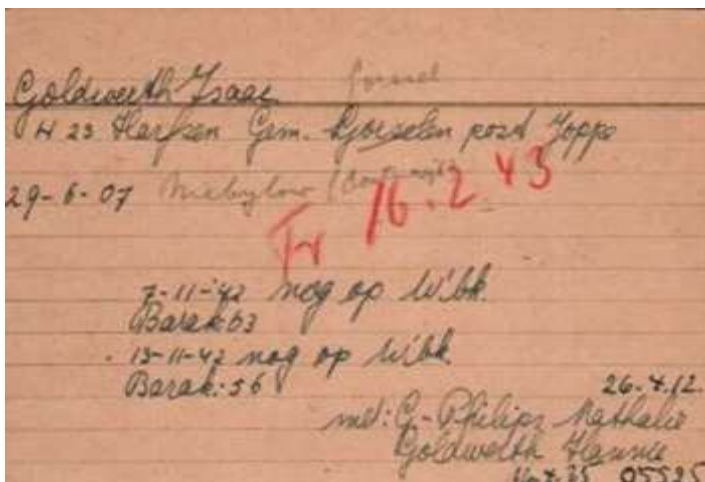
Gastvrij was de familie ook. Veel gasten van joodse origine werden op erve Baltinck ontvangen en kregen tijdelijk onderdak. Soms werden zelfs de buren ingeschakeld. Erve Baltinck zou niet onbeschadigd uit de bevrijding tevoorschijn komen. Een brand verwoestte de boerderij, alleen de schuur bleef over. Op de plaats hiervan werd in de jaren zeventig een nieuwe boerderij gebouwd.'

(Bron: <http://www.stolpersteinelochem.nl>/n.a.v. het leggen van stolpersteine bij de boerderij op 12 november 2021, en www.lochem.nl/75 jaar vrijheid)

(Bron: www.tracesofwar.nl/sights/141348/Stolpersteine-Kapelweg-9.htm) Kapelweg 9, Almen

Alle familieleden zijn vermoord in Auschwitz: Joseph Philips (58 jaar, Zutphen, 12 september 1884), op 5 november 1942, Charlotte Philips-Meijerheim (59 jaar, Massow, Duitsland, 2 maart 1883), ook op 5 november 1942, Isaak Goldwerth (35 jaar, 29 juni 1907, Niebylow), op 30 april 1943, Nelli Natalie Goldwerth-Philips (30 jaar, 26 april 1912, Barmen-Eberfeld, Duitsland), op 19 februari 1943 en Hannie Goldwerth (7 jaar, 5 april 1935, Gorssel), ook op 19 februari 1943.

Voorkant kaart van Isaac Goldwerth, geboren 29 in Niebylow, Polen. (Bron: Joodse Raad Cartotheek, vermeld op www.oorlogsbronnen.nl)

De poort van Auschwitz I, na 1945 Foto uit het album van Lily Jacob, Auschwitz II – Birkenau

Slachtoffers Jodenvervolg: ca. 102.000-104.000

Bronnen: L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 8, pag. 70 en 887; Israel Gutman, Sara Bender, Jozeph Michman en Bert Jan Flim (red.), Rechtvaardigen onder de Volken; Nederlanders met een Yad Vashem-onderscheiding voor hulp aan Joden (Amsterdam/Antwerpen 2005), pag. 30; De doden tellen, pag. 63-66; Herinneringscentrum Kamp Westerbork, De 102.000 namen; The 102.000 names; Ha-shemot 102.000 (Amsterdam 2018).

Het aantal van 102.000 slachtoffers heeft betrekking op "zij die onder dwang uit hun huis zijn gehaald en naar een kamp of gevangenis zijn overgebracht en daar of op een andere locatie zijn vermoord of bezweken"; daarbij zijn niet meegeteld: zelfdodingen in thuissituatie, overleden in onderduik, en Nederlanders die soms al decennialang officieel in België of Frankrijk woonden en via die landen zijn gedeporteerd (De 102.000 namen, pag. 2097). Indien deze groepen wél worden meegeteld, komt het aantal slachtoffers mogelijk op meer dan 104.000.

17. Het dorp dat verdween

Bij de bevrijding in april 1945 voeren Canadese en Duitse troepen een felle strijd, waarbij het oude dorp Harfsen, gelegen langs de Harfensesteeg-Kapeldijk bijna volledig wordt verwoest. De bevrijders trokken van Almen op en de Duitsers bleven verdedigen. Huis voor huis moest worden bevrijd, wat gepaard ging met beschietingen. Er vallen ook veel burgerslachtoffers en meer dan vijftig boerderijen in de omgeving gaan in vlammen op en zijn niet meer te herstellen. De grote rieten daken brandden als fakkels. Het landschap wordt geschonden. De molen die hier stond brandde af en is verdwenen. Hij stond op de plaats waar nu de varkens-Kl staat, dus vanaf de Enk oostwaarts aan de Harfense Steeg. Ook de smederij van Ter Hogt verdween. Een deel van deze verwoeste boerderijen is tijdens de wederopbouw herbouwd.

Dat gebeurde in de karakteristieke stijl van de Delftse School; sober, functioneel en aangepast aan de traditionele architectonische tradities van deze regio. Vrijwel alle opbouwboerderijen kregen een rood dak en hebben een gedenksteen in de gevel. Daarop is een uit de vlammen herrijzende leeuw afgebeeld. Het dorp Harfsen zelf is drie kilometer noordelijker helemaal opnieuw opgebouwd, rondom de Harfense school.

(O.a. uit: Bevrijdingstocht Harfsen en Omstreken)

18. De Huurne

Tijdens WOII was Tinus Enserink, boerenzoon op 'de Huurne' net als een groot deel van zijn familie actief in het verzet. Hij had een leidende en coördinerende rol omdat hij veel boeren in de omgeving kende en wist waar onderduikers veilig zouden zijn. Ook op De Huurne vonden vele mensen een veilige schuilplaats. In de nacht van 3 op 4 augustus 1944 werd Tinus er zelf ingeluisd. Na een huiszoeking door landwachters, die het illegale dagblad 'Trouw' tussen zijn paperassen verstopt hadden, werd Tinus gearresteerd. Zus Jantje waarschuwde hun vader tijdig, die een aantal maanden onder de radar verdween.

Via verschillende gevangenschappen en Kamp Amersfoort werd Tinus naar het Duitse Arbeits Erziehungslager Böhlen afgevoerd. Daar werkte hij in een fabriek voor bruinkoolbenzine onder zware omstandigheden, vaak ook onder vuur liggend van bombardementen. Na de bevrijding in april 1945, keerde Tinus na maandenlange ontberingen terug. Hij was fysiek uitgeput, maar blij weer veilig te zijn. Zijn oudere broer Egbert, die, ook door verraad, in Arbeitslager Gladbach was beland, wordt midden winter 1945 daaruit gezet, maar sterft doodziek onderweg naar huis in Winterswijk. De boerderij werd december 1944 door een afgedwaalde V1 getroffen en bijna vernield. Vader Gerrit en de zonen Egbert en Johan zijn onderscheiden voor hun verzetsdaden.

'Verberg de verdrevenen en meld de omzwerende niet', en een briefkaart uit Böhlen van Tinus Enserink aan zijn familie op de boerderij De Huurne (19 november 1944), onderduikers, een verdwaalde V1 en de bevrijding Martinus W. Enserink werd in Harfsen geboren op 10 maart 1920. Hij overleed op 23 maart 2002.

Tinus Enserink zat diep in het verzet. Hij zocht overal plekken voor de veelsoortige onderduikers die zich meldden, maar hierop werd hij door de Duitsers nooit betrappt. Evenwel bij de zoveelste huiszoeking op De Huurne, in de nacht van 3 op 4 augustus 1944, waarbij snel bijna alle onderduikers konden weggewerkt, werd hij valselijk beschuldigd van het bezit van het verboden illegale dagblad 'Trouw', een volgens de Duitsers 'Hetzgeschrift'. (Tot die dag fungeert Tinus als leider van het Gorssels verzet.)

Dat met die krant was een opzichtige truc: de krant was door de overvallers zelf meegenomen en in een kast tussen zijn papieren 'gevonden'. Men noemde dat "een goede vondst". Ze waren met niet minder dan 16 man van de Landwacht gekomen. In de woorden van Tinus: "De Almense ploerten voorop, gevolgd door hun handlangers uit Eefde en andere rasschurken." Tinus en onderduiker Willy Postma werden gearresteerd. Meegevoerd op de fiets ontsnapt de laatste door, ondanks te worden beschoten, veilig het kanaal over te zwemmen.

Vanuit de Landwachtkazerne in Zutphen, de gevangenis in Arnhem en via Kamp Amersfoort werd Tinus Enserink ten slotte, samen met 314 lotgenoten, afgevoerd naar het 'Arbeits Erziehungslager Böhlen' bij Leipzig en werkt in een fabriek voor bruinkoolbenzine. Een paar maanden na de bevrijding van ons land keerde hij naar huis terug, dik van de hongeroedeem.

Op 19 november 1944 schijft hij een briefkaart aan zijn familie op De Huurne. De kaart is voorzien van een postzegel waarop uiteraard de kop van Hitler:

“Geliefde familieën kennissen! Het is nu Zondag en we hebben eens een vrije Zondag wat slechts zeer zelden voorkomt, en dan wordt die de meeste tijd nog besteed aan ontluizen, overhuizen, lager schoonmaken, enz. maar vandaag hebben we nu eens de heele dag voor ons zelf; eerst flink uitgeslapen, toen broodpap gekookt, geschoren, gewasschen, en nu heb ik zelfs nog pannekoekjes gebakken van geraspte aardappels met water en zout (de boter is op). Straks moet ik nog een paar knopen aan mijn oude blauwe regenjas zetten (die nog steeds bestaat). Veel moeten we hier ontberen en nu leer ik alles wat ik bezeten heb pas waarderen, Moeder; ook dat ik vaak zat te slapen in de kerk, wat kan ik dat nu verachten en dat ik al Uw goede zorgen soms zo weinig waardeerde, wat spijt me dat. Wil U mij dat a.u.b. vergeven? Vader ook en mijn zusters?”

Uit z'n verslag van zijn arrestatie en verblijf in Böhlen vanaf het verhoor:

“Enfin, de SD-man wist wel genoeg en de arrestantenwagen moest vertrekken en bracht ons mooi op tijd in 't huis van bewaring. Daar heb ik in totaal 14 dagen gezeten en toen brachten ze me naar het PDA (die letters betekenen: Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort). Het was er niet leuk, maar de gevangenen dachten: gelukkig dat het een doórgangslager is; naar iets beters? (...) Op 31 augustus 1944 mochten we in Amersfoort in een lange rij gaan staan voor transport. We kregen allemaal onze eigen kleren terug. Ook kregen we een mapje in de hand, waar je niet in mocht kijken. Maar ja, in een onbewaakt ogenblik zag ik toch dat er een soort vonnis in zat: veroordeeld tot de "gesloten arbeidsinzet" wegens begunstiging van onderduikers en verspreiding van de "Hetzgeschrift de Trouw". Dus dat viel nogal mee; dat zou dus werken worden. Nu, dat viel helemaal niet mee, want we gingen achter prikkeldraad in Böhlen bij Leipzig, met kale koppen en achter op de gevangenisjas in geel de letters AEH (ArbeitsErziehungs-Häftling). We werden als lijfeigenen beschikbaar gesteld aan een fabriek, de ASW (Aktiengesellschaft Sächsischer Werke), die voor een minimumrantsoen en een minimum aan medische verzorging zoveel mogelijk werk uit ongeveer 800 mannen in het Hollander Lager mocht persen.

't Is niet veel geworden, want er werd vaak gebombardeerd. Meestal moesten we dus puinruimen, evenals een aantal Russen, Italianen, Fransen, Engelsen, allemaal krijgsgevangenen. Alles onder gewapende bewaking. Bij bombardementen overdag gingen de Duitsers in schuilkelders en de dwangarbeiders ook, voor zover er ruimte was. Meestal was die er niet voor ons, want met 7 anderen moest ik eerst een rookgordijn leggen. Ze dachten dat de vliegtuigbemanningen de fabriek dan niet konden vinden. Later hoorden we dat het in het open veld meestal niet zo goed lukte te "nevelen", zodat de bommetjes juist in de witte vlek gegooid werden. En 's nachts wees bovendien de radar – we hadden er nog nooit van gehoord – de juiste plek aan. Bijna voortdurend lag de productie in de bruinkoolgroeve annex bruinkool-benzinefabriek stil. We bleven maar steeds aan het puinruimen. Het lager was op een uur lopens afstand.

's Morgens 4 uur werd er met veel kabaal op de barakken, een soort ronde kippenhokken, geslagen en van 5 tot 6 uur werden we op het voorplein geteld en nog eens geteld. Appèl. Maar om 6 uur was het: "Im Fortschritt Marsch". Van 7 tot 11 uur waren we "aan het werk" en dan werd er gefrühstückt, d.w.z. de moffen haalden hun voerzakken tevoorschijn en de gevangenen hadden smakelijk toezien. Maar om 5 uur konden we, nu na een kort appèl, afmarcheren naar het kamp en om 6 uur stonden tonnen met waterige soep klaar en stonden we een hele tijd in de rij voor ons "ontbijt". Ja, voor de volgende dag bedoeld, maar we hadden die dag nog niets gehad, dus dat onsje brood was meteen verdwenen; dan kon

niemand je het meer afnemen. In september en oktober '44 lagen we in een plaatsje Lippendorf in een soort varkenshokken: stro op de grond, geen looppaadjes er tussen; je moest ook bij regenweer met vuile voeten over elkaars "bed" lopen.

We gingen maar vlug slapen, want wassen of scheren kon je niet: geen water. Morgenvroeg kun je wat drinken, want dan staat er een grote kookpot op het voorplein met vocht erin, dat je met je eigen kroes er uit kunt scheppen.

En dan maar weer lopen naar de fabriek, zien of daar nog water te vinden is. En maar turen langs de weg of iemand soms een appelkreus of een stukje brood verloren heeft. De bewaker, een Witrus, schreeuwt af en toe: zingen! Ja wat? "Hoessee!" (Daar kun je flink op marcheren). Commando: "Eins, zwei, drei, singen" "t Is plicht dat iedere jongen aan d'onafhankelijkheid van zijn geliefde vaderland zijn beste krachten wijdt. Hoezee, hoezee, voor Nederland hoezee. Voor koningin en vaderland waakt iedere jongen mee!" Voor één ogenblik is de honger en de ellende vergeten.

Vanaf november was de huisvesting wat beter, bij het dorpje Peres. In die barakken stonden stapelbedden en zelfs kachels die we gaande hielden met van de fabriek meegesmokkelde bruinkoolbriketten, wat erg strafbaar was. Ook was er een ziekenbarak. Als je te ziek was om mee naar de fabriek te gaan en als je geluk had, kwam je daar te liggen onder de hoede van de "Sanitäter" Henk de Jong uit Sliedrecht. Hij deed wonderen met niets. Hij hielp ook bij begravenissen; het werden er meer dan 100. Van 2 tot en met 29 december heb ik ook in de ziekenbarak gelegen met dysenterie.

Begin april '45 kwamen onze bevrijders dichterbij. We hoorden dat Dresden door de Russen was veroverd. De Lagerverwaltung was helemaal uitgedund, want ook deze SS-officieren moesten naar het front. Opeens vlogen de Amerikaanse granaten over ons heen, want generaal Patton (dat hoorden we later) was met z'n armee met grote snelheid door het Teutoburger Woud gebroken.

Plotseling was er een gat in het prikkeldraad om het kamp. Met Henk van de Dragt uit Doornspijk vluchtte ik in het open veld en we verstopten ons in een hooiberg. We overnachtten zonder te slapen. Na een poosje stonden er in de omtrek hooibergen in brand, dus gingen we maar weer naar het kamp. Het kamp werd geëvacueerd naar het stadje Böhlen, waar de Amerikanen ons bevrijdden.

Ze bedachten van alles om ons te verwennen. Het wachten was nu op "repatriëring". Het Internationale Rode Kruis kwam vanuit Zwitserland ons met legerauto's halen. Voor sommigen was het te laat. Zij lagen te sterven in het ziekenhuis. Via Borna, Bayreuth, München, Zwitserland, de Elzas, ging het naar Parijs. Vandaar bracht de Nederlandse repatriëringdienst ons na 26 dagen terug via Brussel naar Holland. Op zondag 10 juni stond ik 's morgens vroeg in Eefde, waar ik bij Hendrik Kamphuis een fiets leende en om een uur of zeven op de Huurne mijn broer Johan onder een koe zag zitten melken. Hij sprong zo haastig op dat de halfvolle emmer omviel en riep: "Tinus, we dachten dat je dood was!" (En ik had uit Leipzig, Zwitserland, Parijs, Brussel, wel twee maanden lang telkens berichten naar huis verstuurd.) De Harfsense muziekvereniging "Soli Deo Gloria" kwam 's middags mij verwelkomen. Ze speelden "Prijs de Heer met blijde galmen". Mijn moeder gaf lekkere volle melk en kookte een zacht eitje bij de boterham.

De volgende dag stookte ze het kostuum dat ik in Parijs gekregen had van de Nederlandse ambassade, in de fornuispot op. Het krioelde van de luizen. Hoe kon dat nou! Wel vier keer was ik onderweg ontluisd, getuige het aantal stempels op mijn repatriëringspapieren."

(Bron: fragment uit: M.W. (Tinus) Enserink 'Overval op de Huurne' (1944, In: Ons Markenboek, april 1990, p. 25-27 en dat hierna op p. 78)

4 augustus 1944, de dag na de inval op De Huurne

Jantje, zus van Tinus, hoort 's morgens bij het melken van een koe een stem vlak achter zich:

"Is oe vader ok thuus?" 't Is de zwarte. "Nee, die is melken". (Ik vertel niet dat Va na 't melken ergens anders heen gegaan is, waarom weet ik eigenlijk zelf niet.)" Je broer dan?" "Ja, die wel, die loopt hier wel ergens". Als ik klaar ben met m'n koe, zie ik dat er nog meer bezoek is: de andere twee landwachters en Th. te Brake, (van de politie). We staan een beetje met die kerels te praten als Moetje roept: Komen jullie eten? Net als ik naar binnen wil gaan houdt te Brake mij tegen. "Is je vader gewaarschuwd? Ze nemen hem mee". "Nee", zeg ik. "Vlug dan! Ik dacht dat het allang gebeurd was".

Vlug loop ik naar de deel, kijk uit naar een fiets en zie zo gauw geen andere dan die van mijn broertje Tonnie. Ik vlieg er op weg, wel een beetje angstig. Wat zullen ze doen als ze me weg zien rijden? Bij Beltman Lensink durf ik pas om te kijken. Niks te zien gelukkig. Als ik bij Tragter het paadje in draai, zie ik dat Va's fiets er nog staat. In de deur komt Va me al tegen. "Wat is er?" "Va, ie meugt nit in huus kommen, want noe bint ze d'r um oe op te halen. Te Brake zei dat ik oe mos waarschuwen." Va kijkt eens langs zijn kleren. "Ben ik zo netjes genoeg om naar Rekken te gaan? Dan stap ik meteen mar' op de fietse". Bij zijn zoon Gert op boerderij "Dennenkamp" van de Rekkense Inrichtingen.)'

Gerrit bleef daar twee maanden ondergedoken, waarna hij tot het einde van de oorlog in Ommen onderdak kreeg bij de dochter van zijn overleden broer, waarover hij voogd was. Tijdens de bevrijdingsacties van de Canadezen – die stootten op zwaar Duits verzet bij hun poging het Twentekanaal over te steken – raakten veel boerderijen in de brand. De Huurne bleef wonderwel gespaard.

Een verdwaalde V1

Dat was slechts ten dele ook het geval toen in 1944 een verdwaalde V1 schade aan De Huurne aanbracht. Ongeveer een kilometer van de boerderij was eind 1944 een startbaan gebouwd. Sommige V1's ontploften te vroeg, andere konden niet goed op gang komen en vielen dan in de buurt naar beneden. In de nacht van 14 op 15 december 1944 viel er een naast de schuur, een ogenschijnlijke blindganger.

Direct werd groot alarm geslagen. Het huis was vol evacuees. Een deel schilde in de kelder; de anderen vluchtten het huis uit. Drie kwartier brandde het projectiel en toen ontplofte het. Na een hevige knal regende het gloeiende stukjes blik uit de lucht, die hier en daar een begin van brand veroorzaakten. Het kippenhok, bewoond door een gezin met elf personen ging plat. Uit de brokstukken van de schuur ontsnapten de kalfjes. Het muurwerk van het huis had erg geleden en alle ramen waren eruit geslagen. Maar men was dankbaar en blij dat niemand een schrammetje had opgelopen.

Moeder Enserink, haar man Gerrit was ondergedoken en haar twee zoons door 'de moffen' weggevoerd, pakte de bijbel en las Psalm 103: "Loof de Heer, mijn ziel, en vergeet niet één van Zijn weldaden". En, schrijft zij in 1945 uit de 'Dennenkamp' in Rekken: "De Huurne is bijna geheel vernield. Maar we zijn door Gods goedheid allen gespaard gebleven; we waren met ruim 30 man. De koeien staan er nog wel; dat hebben ze afgeplankt."

Vlnr. Gerrit Enserink (*), Zestig jaar getrouwd (*), Egbert Enserink (www.oorlogsbronnen.nl)

Gerrit Jan Marinus Enserink

8 oktober 1884 – 25 augustus 1971. Hij trouwde in 1910 met Jantje Hietkamp (1889) en zij kregen dertien kinderen. Ook de oudste zonen en dochters zaten in het verzet; de laatsten verrichtten bijvoorbeeld koeriersdiensten en brachten als vrouw verklede vluchtelingen op de fiets over de IJsselbrug. Zoon Johan, die door de veelvuldige afwezigheid van vader Gerrit steeds meer fungeerde als 'bedrijfsleider' op de boerderij werd door generaal Dwight D. Eisenhower, later president van de Verenigde Staten, onderscheiden met door hem ondertekende oorkonde uit waardering voor het in veiligheid brengen van geallieerde piloten.

Met de oudste zoon Egbert/Eppie liep het slecht af. Hij raakte betrokken bij verraad van een knokploeg in Eefde, werd gearresteerd en getransporteerd naar Arbeitslager Gladbach. Uitgeput en doodziek wordt hij midden in de winter uit het kamp gezet.

Hij slaagt er nog in met een vrachtrijder tot Winterswijk te komen, maar sterft daar op 4 december 1945 in het ziekenhuis. Zijn broer Johan haalt zijn lichaam op met paard en wagen, een gevaarlijke tocht met al die vliegtuigen in de lucht. Uit angst opgepakt te worden kan de familie niet aanwezig zijn bij de dienst in Eefde en de begrafenis in Almen. Aan Egbert Enserink werd postuum het Verzetshedenkingskruis toegekend.

22 december 2023 is een struikelsteen gezet.

Gerrit Enserink was o.m. bestuurslid van de landbouworganisatie CBTB en hij ontving op 1 oktober 1954 een belangrijke onderscheiding (namelijk Ridder in de Orde van Oranje-Nassau).

(Bronnen o.m.: Gerrit Groot Wassink, Onderduikersboerderij De Huurne, In: Ons Markenboek, augustus 2022, p. 12 - 23; daaruit ook de foto's aangeduid met *)

Onderduikers

Tinus Enserink: *"In de oorlogsjaren 1943 en 1944 had ik het genoeg ingeschakeld te worden bij het "onderbrengen" en verzorgen van onderduikers. Als plaatselijk bureauhouder van de voedselvoorziening kende ik veel boeren in Almen en Harfsen en wist aardig goed hoe zij over de bezetters dachten. De LO (landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers) stuurde mij menige jongeman die weigerde voor de Duitsers te werken en ik denk nog met veel dankbaarheid aan die boeren (en boerinnen!) die geluisterd hadden naar en ook handelden naar het "elfde gebod", luidende: 'Verberg de verdrevenen en meld de omzwervende niet', wat in de bijbel staat bij Jesaja 16 vers 3."*

Aquarellen op behangrol, geschilderd door onderduiker Ydo van der Schoot

Ydo van der Schoot bood mede-onderduiker Cor Dwarshuis in 1948 de 10 meter lange behangrol aan bij zijn huwelijk met Jo Enserink, dochter des huizes De Huurne. In 2021 schonken hun vier dochters deze rol aan het Nationaal Onderduikmuseum in Aalten.

We zien op de achtergrond De Huurne. Rechts Cor (blond) en Ydo (rood). De twee werkers op het land zijn waarschijnlijk andere onderduikers.

In de schuilkelder zes jonge mannen, mogelijk dreigde een razzia. Boer Gerrit Enserink ging 's avonds naar buiten om naar gevaar te speuren.

Met angst werden de V1's gevolgd, gelanceerd vanaf de baan bij de Zessprong of die aan de Dortherdijk op weg naar de haven van Antwerpen. Te vaak kwamen ze na de start direct in de omgeving naar beneden. 's Nachts waren het echt vuurspuwende monsters.

(Bron: Geert Groot Wassink, Cor en Ydo, onderduikers op de Huurne, In: Ons Markenboek, april 2022, p. 17-30)

“Ydo van der Schoot, onderduiker in Harfsen

Ydo was een Nederlandse jongeman die in België was opgegroeid. In de oorlog was hij lange tijd ondergedoken op boerderij De Huurne in Harfsen. Ook heeft hij in de naburige boerderij Groot Reve van boer Brummelman gewoond. Later is hij met dochter Jo Brummelman getrouwd. Na de oorlog studeerde Ydo theologie en was hij predikant in Nederland en België. Onderstaand verslag van een V1-benzinediefstal is door Ydo tijdens de oorlog zelf geschreven.

“Zo vriest het, zo dooit het. Het fietsterrein over het voorterrein van de V1-startbaan is nauwelijks berijdbaar. 't Is een hele misère om van Almen, waar we les hadden, weer naar 't Reve te ploeteren, maar omwegen maken is wel 't laatste wat je doet. Dan ineens 'n geluid van een oude stofzuiger, gevolgd door 'n hevige knal: 'n vliegende bom is afgeschoten. Knetterend giert hij over de donkere dennen, dan hapert de motor, slaat af, pruttelt even na, maar is niet bij machte het ding in de lucht te houden, zodat het afzwenkt en neerploft in het veld, waar het 'verzameld wordt tot zijne broederen', die producten van het Duitse vernuft, die ook al zo vroegtijdig hun luchtreis moesten onderbreken en hier explodeerden, in

vlammen opgingen of met onbeschadigde benzinetank in 't zand bleven steken. Tot die laatste categorie, de grote uitzonderingen behoort ook deze: blauwglanzend staat hij even te wankelen en zakt dan jammer genoeg op z'n rug. 't Zal een heel karwei zijn om de dopschroef van de tank los te krijgen. 't Is aardedonker als we 's avonds op weg gaan. De twee meisjes, Jo en Lient, gaan voorop om de kust te verkennen. Wij volgen met de lege melkbussen. Uit de schuur van een verlaten boerderij halen we een paar schoppen. Je kunt geen hand voor de ogen zien, maar 'k heb me de ligging van het ding goed ingeprent en ga dan ook voorop langs een haag, terwijl de anderen vlak achter me aankomen. Bijna is 't doel bereikt, als ik daarvandaan plots zachte stemmen hoor, die me direct doen stilstaan, waardoor de anderen tegen me opbotsen en het gerinkel van lege bussen even te horen is. We schrikken ons lam en laten ons automatisch plat op de grond vallen achter de haag, verwachtend dat er nu wel meteen een felle lichtstraal over 't veld zal schieten. Het duister en de stilte zijn bijna tastbaar.

Roerloos blijven er minutenlang liggen in de koude greppel en horen dan het naderen van de stappen van de andere kant van de haag. Als ze vlak langs ons heengaan maken we uit het fluisteren op, dat het twee jongkerels uit de buurt zijn, zodat we hen opgelucht zacht aanspreken en van hen horen, dat de tank volkomen intact is, dus minstens tweehonderd liter benzine bevat, maar dat de V1 op z'n rug ligt en de dopschroef praktisch onbereikbaar is. Met z'n allen gaan we er heen en beginnen snel te graven naast de plek waar de schroef zit. Vóór acht uur moet het gebeurd zijn, dan is het 'Sperrzeit' en zwermen de moffen op rooftocht uit.

De bom is met z'n neus ruim een meter in de grond gezakt. De staart, ongeveer een meter erboven, stutten we met 'n stuk stang, waar iemand in het donker op trapte. Ook onder een der vleugels kunnen we met vereende krachten 'n stuk van een andere V1 schuiven waardoor hij iets scheef komt te liggen en de dopschroef vlugger te bereiken zou zijn. De tijd gaat echter door en juist is het zover, dat ik, plat op m'n rug de dopschroef kan voelen, als we moeten opbreken. We stoppen de bussen in een hooiberg en merken dan pas dat Lient er niet is en later op de dag ook nog niet thuis is gekomen. Een knecht van 't Reve die zich angstvallig buiten deze avonturen houdt, gaat nu toch mee om Lient te zoeken. 't Is kwart

voor acht. Jo is weer vooropgegaan. We horen haar ineens hardop praten, maar 't is al te laat, de mof richt z'n zaklantaarn op ons en stapt scheldend op ons af. Gelukkig dat we de dopschroef nog niet los hadden, nu kan geen benzinelucht ons verraden en zijn we doodonschuldige knapen die van een buurtvisite naar huis wandelen. Dreigend jaagt de mof ons weg, maar de meisjes zien we niet terugkomen! De knecht raakt door dit voorval nogal overstuur en wil de meisjes redden door erop af te stormen, wat natuurlijk waanzin zou zijn. 'k neem m'n klompen in de hand, ren dwars door het bos, over greppels en bulten, onder prikkeldraad door, over bouwland, waar ik diep wegzak in de modder en kom op 'De Huurne' aan.

Daar krijg ik schone klompen, 'n lange overjas, 'n pet die ik diep over m'n ogen trek en 'n fiets waarop ik terug pendel langs de weg waar de meisjes moeten zijn. Alleen de mof kom ik tegen, die iets over 'Sperrzeit' snauwt. De meisjes heeft hij laten gaan. De hele tijd dat wij bij de V1 waren, hand Lient hem aan de praat gehouden, door hem sentimenteel over z'n 'heimat' te laten uitweiden. De volgende morgen zijn we alweer vroeg bij de V1 in de weer. Het gat is nu groot genoeg om een bus onder de V1 te zetten. De dopschroef wordt losgedraaid. Eén voor één schuiven we de melkbussen onder de tank waaruit een ijsskoude straal benzine spuit. Daarop sjouwen we ze naar de hooiberg. Later op de dag gaan we er wel heen met paard en wagen om 'hooi te halen'. Als we weer op 't Reve komen begint het in 't Oosten langzamerhand licht te worden. 'k heb nog plenty tijd om te ontbijten en me te verkleeden voor ik weer naar de lessen in Almen fiets, zoals een nette Lyceïst betaamt...' "

(Gerrit Groot Wassink. 'Neergestorte V1-s en jonge mannen. Een gevaarlijke combinatie'. In: Ons Markenboek, mei 2024, p. 7-9. (N.B. De V1 vloog niet op benzine, maar op kerosine = petroleum.)

De bezetter hechtte aan een geregelde voedselvoorziening, ook in belang van Duitsland zelf, en ging ermee akkoord dat boeren en hun knechten een vrijstelling konden krijgen voor tewerkstelling in Duitsland. Tinus Enserink was de jongste 'plaatselijk bureauhouder' (PBH) van Nederland, benoemd ten koste van een NSB-kandidaat. Hij weet zo'n 90 jongens en mannen te plaatsen, vaak op boerderijen waar ze meehelpten bij het boerenwerk.

Er was in 1942 een netwerk opgezet tussen Tinus Enserik, de nog niet door een NSB'er vervangen burgemeester Thate en ambtenaren die joodse en niet-joodse onderduikers registreerden op naam van gestorven of uit de gemeente vertrokken personen. Met het erbij geleverde valse personeelsbewijs ontving men distributiebonnen en met die nieuwe identiteit werd bij de boeren gewerkt. Ook de noodzakelijke handtekening van de buurtboerenleider van de Landstand werd vervalst op het Ausweis voor de Arbeitseinsatz-vrijstelling.

Voor de gehele toenmalige gemeente Gorssel wordt het aantal onderduikers geschat op boven 400, stand september 1944. Daarna, tot met de bevrijding, zullen het er nog meer zijn geweest, omdat er behalve aan veel evacuees (o.m. uit Zutphen) ook aan gezinnen van spoorwegwerkers onderdak werd geboden.

En op de zogenoemde 'Principiële Onderduikers Reünie' (5 tot en met 8 juli 1946) kwamen 334 onderduikers af.

Jantje en Tinus kregen namens de onderduikers de eremedaille overhandigd door Ydo van der Schoot.

Onderduikers uit het gehele land, die in Harfsen, Almen en Kring van Dorth ondergebracht waren, hadden eerst een ontmoeting op de boerderij De Huurne. Daarna is een krans gelegd op het graf van Ynze Dikkerboom en Tine van Heesch die omkwamen in hun onderduikershol. Op de Braakhekke Bulten waren meer dan 1000 mensen aanwezig, onderduikers, 'pleegouders' en vrienden. Tijdens het programma op zaterdagavond werden de vele herinneringen uit de bezettingstijd opgehaald.

Gerrit Enserink, ambtenaar Henk Jansen en burgemeester Thate door de onderduikers en verzetsmensen uitgeroepen werden tot 'ere-onderduiker'. Er werd gesloten met een kampvuur en vuurwerk. Op de zondag vond in de kerk in Almen een kerkdienst plaats.

Links: Henk Jansen Rechts: Burgemeester Thate

27 april 2021 werd de reünie van 1946 voor enige tientallen onderduikers en familie in Harfsen herdacht. Ook daarbij werd het graf van Dikkerboom/Van Heesch bezocht.

(Bron: Gerrit Groot Wassink, Onderduikersreünie in Harfsen 1946, In: Ons Markenboek, 2022, 4, p. 8-14)

19. Het graf van verzetshelden Ynze Dikkerboom en Tine van Heesch

Ynze Dikkerboom was een Friese jongen, die net als veel andere jonge mannen, hier in het landelijke Harfsen was ondergedoken om tewerkstelling in Duitsland te ontlopen. Ynze werkte als boerenknecht bij boer Koeslag en raakte betrokken bij het verzetswerk. Zo bracht hij, samen met zijn verzetsmakker Albertus Nauta, piloten, joden en onderduikers naar onderduikadressen, repareerde radio's en deed hij mee aan het opblazen van spoorwegen. Tijdens een razzia naar onderduikers op 14 oktober 1944 vonden de Duitsers, door verraad, ook "Het Hol" waar Ynze zich samen met zijn vriendin Tine van Heesch had verstopt in een geheim compartiment. De Duitsers vonden hen niet en ze leken gered. Maar doordat de Duitsers nog enkele handgranaten in de schuilplaats gooiden, stierven ze alsnog door de explosie.

Ieder jaar onderhoudt groep 7 van de Harfsense Beatrixschool het monument, waarop de tekst 'Zij stierven voor het vaderland' en het pad ernaar toe.

Verzetsmensen bij het hol waar zich later dramatische gebeurtenissen zullen afspelen. V.l.n.r. gemeente-opzichter Bertus Wichers, Evert de Jonge, Henk Jansen en Ynze Dikkerboom

(Bron: <http://www.facebook.com/Harfseninansichtkaarten>; datum foto onbekend)

Collectie Ype Bloemendaal **Ynze Dikkerboom** (Oudehaske 10 augustus 1914 – Harfsen 14 oktober 1944) (Foto midden en beschrijving uit het artikel van W. v.d. Kamp, Verontwaardiging, avontuur en dodelijke ernst, In: Ons Markenboek, april 1990, p. 47)

Ynze woonde in Almen, aannemer van beroep, Nederlands Hervormd. Hij was verloofd met Christine van Heesch (Arnhem 16 januari 1915 – Harfsen 14 oktober 1944).

In Oudehaske was hij als kind vaak te vinden op de naburige boerderij. Hij hield van het boerenwerk. Met zijn broers bouwde hij een zeilboot en zwierf hij over de Friese meren. Op die meren schaatste hij, langs de dorpen, vaak met z'n oom Ale. In de winter van 1940 - '41 won hij zelfs een 16-dorpentocht van 92 kilometer.

Ynze Dikkerboom zat in het verzet en was lid van een knokploeg die onder verschillende benamingen voorkomt: KP-Laren (Het Grote Gebod), de verzetsgroep Laren-Noord (Berends), de Knokploeg Harfsen-Gorssel. Hij negeerde alle oproepen om in Duitsland te werken. In 1942 werd hij evenwel gearresteerd. In Duitsland vertelde hij dat hij thuis, zijn vader was aannemer, nog enkele dingen dringend moest regelen en kreeg een week verlof. Tegen zijn ouders zei hij dat hij weer naar Duitsland ging, maar in plaats daarvan nam hij de trein naar Zutphen, de woonplaats van zijn zus Sytske. Ynze dook vervolgens, op 10 februari 1943 onder bij de familie Koeslag in Harfsen, waar hij als boerenknecht werkte. Voor het verzet bracht hij piloten naar onderduikadressen in Zutphen, zocht hij terreinen uit voor wapendroppings en repareerde hij radio's.

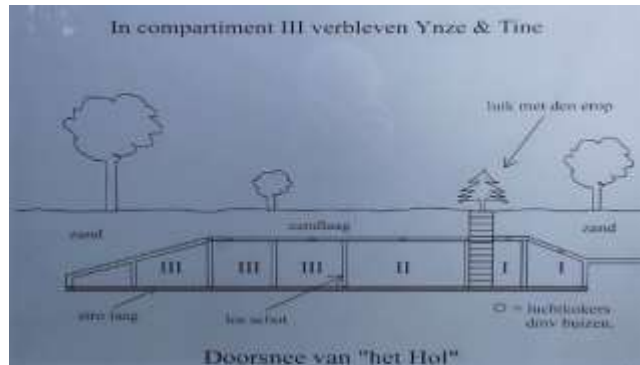
Na de eerste wapendroppings beschikte hij over een eigen revolver. Zo bracht hij op klaarlichte dag een neergehaalde piloot naar Zutphen met paard en wagen van Koeslag. Samen met zijn verzetsmakker Albertus Nauta (zie hierna) bouwde hij een schuilhut, 'Het Hol' genaamd, in het bos bij Harfsen. Daar waren drie kamers aangebracht. De laatste kamer had een onzichtbare verbinding met de tweede. In deze derde kamer lagen grote hoeveelheden wapens en bijbehorende munitie opgeslagen. Samen sliepen ze 's nachts in dat hol. Overdag verbleven beide mannen op de boerderij Achterkamp van de familie E.J. Wilgenhof in Harfsen.

Op 14 oktober 1944 vielen tientallen SD'ers, SS'ers en Landwachters binnen bij de boerderij van de familie Slagman (zie aparte tekst). Aanvankelijk was Nauta daar ondergedoken geweest. In totaal werden dertien onderduikers ontdekt en meegenomen. De boerderij werd leeggeplunderd en door brand verwoest. Een belangrijk deel van de groep trok vervolgens naar Het Hol. Door verraad was deze verblijfplaats bekend geworden. Koerierster (Chris)Tine van Heesch, die tekenaar was en op het kadaster in Zutphen werkte, slaagde erin tijdig Nauta en haar verloofde Dikkerboom te waarschuwen.

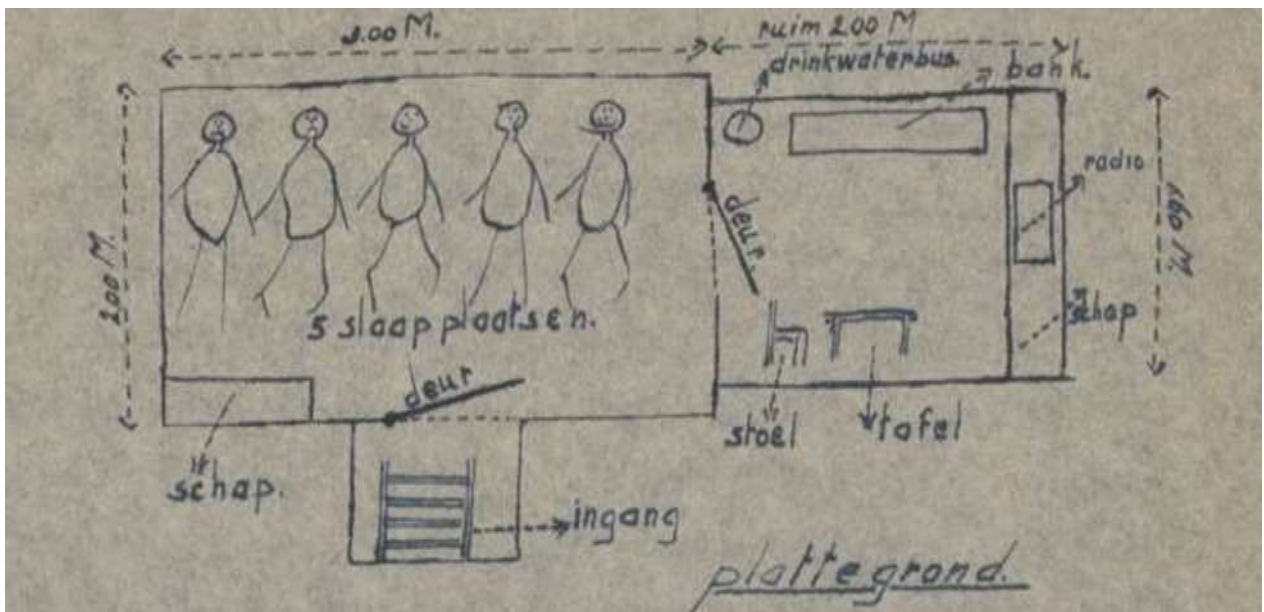

Links: Christine van Heesch (Bron: 75 jaar Vrijheid – Gelderland Rechts: Christine en Ynze (Collectie Evert de Jonge/Andries Uddink

Een Duitse officier was over de komende razzia gericht op allerlei onderduikadressen loslippig geweest naar een Nederlands meisje. Albertus Nauta vluchtte en ontkwam. Ynze Dikkerboom en zijn verloofde verstopten zich in de schuilplek.

Links: Het hol, geschilderd door een van de onderduikers Rechts: Tekening Schuilplaats (Bron: Routabel Gorssel – Bevrijdingsroute)

Lang bleef ik daar niet. Een S.D.'er kwam mij halen. Iⁿ werd in een auto gezet, tussen twee dikke Duitsers in. Een paar tassen met patroonhouders voor hun machinepistolen kreeg ik op mijn schoot. We reden naar 't Gaatje. De auto werd op een sandweg in de buurt geparkeerd, en we liepen er regelrecht op af. Ik zag rook opstijgen. We kwamen dichtbij. En toen zag ik het: de ravage die was aangericht. De eerste afdeling was ingestort. Van de tweede was het dak doorgesakt. Ik kon er in kijken en zag dat het gemakkelijk uitgebrand was. Het smeulde nog overal, ook in de kuil, die op de plaats van de eerste afdeling was ontstaan. De moffen probeerden nieuws van me te weten te komen, maar ik hield vol, dat ik een paar nachten in de eerste afdeling geslapen had, niet verder mocht komen en overigens ook niets wiste te vertellen. Weinig vermoedde ik toen, dat ik aan het graf van mijn vriend Ynze en zijn meisje Tine stond.

Bovenstaande twee fragmenten uit het verslag van het interview van M.E. Enserink met Evert de Jonge. (Bron: NIOD, Archief 251a, Stichting LOLKP)

Hoewel de schuilplek werd ontdekt, kon men hen niet vinden. Men vond nog wel een persoonsbewijs en een leren jas van Ynze. Daarop gooiden ze enkele handgranaten naar binnen. Ten gevolge van de explosie kwamen beiden om het leven. Ynze en Tine werden in elkaars armen gevonden, Ynze met een geladen revolver nog in de hand, kennelijk vastbesloten waar nodig zich dood te vechten én om zich en zijn geliefde te verdedigen.

Toen alles uit het hól was, gooide de S.D. er handgranaten in.
Het stroo waar we op slieden, vloog in brand.
Drie dagen later gingen vrienden graven. Ze vonden de lichamen van
Ynze en Tine. Geleden hebben ze waarschijnlijk niet, hun houding wees
daar op.
Het was nog te gevaarlijk hen over te brengen naar een kerkhof.
Zelfs konden ze niet gekist worden.
Slechts ruwe planken werden over hen gelegd en de kuil werd weer
dichtgeworpen.
Hun graf werd "Sperrgebiet". V-l's raasden er over.
Eenzaam lag daar de witte kuil in het heideveld.
Na de bevrijding pas, konden de stoffelijke overschotten ontgraven en
gekist worden. Op dezelfde plaats werden ze weer te ruste gelegd.
Een eenvoudig gedenksteen is nu op de grafheuvel geplaatst.
"Zij vielen voor hun vaderland" is op die steen gebeiteld.
Vaak staan er verse bloemen op het graf.

M.W. Enserink.

(Bron: Verslag van M.W. Enserink, p.22; In: NIOD, Amsterdam, Archief 251a, Stichting LOLKP) (Bron: Oorlogsmuseum Overloon. Tevens bron: Bevrijdingstocht Harfsen en Omstreken)

Links: Begrafenis Rechts: Grafmonument (Foto Harm Seubring/LGLD)

Christine van Heesch en Ynze Dikkerboom herbegraven

Aan het eind van de oorlog, in april '45, zijn Christine van Heesch en Ynze Dikkerboom, herbegraven op de bewuste plek. Het monument dat herinnert aan deze vreselijke gebeurtenis is op 13 oktober 1945 onthuld in aanwezigheid van 400 belangstellenden. Op het grafmonument staat als tekst: 'Zij stierven voor het vaderland'. Elk jaar vindt op 4 mei een herdenkingsdienst plaats bij het graf. Het monument wordt onderhouden door leerlingen

van de Beatrixschool. Postuum is Ynze Dikkerboom in 1983 het Verzetshedenkingskruis toegekend. Zijn naam prijkt ook op het monument op de torenmuur van de Nederlands Hervormde kerk te Joure.

Zie de video over 'Het hol' ([Monument Harfsen | 3 april 2017 - YouTube](#)) (5.11 minuten)

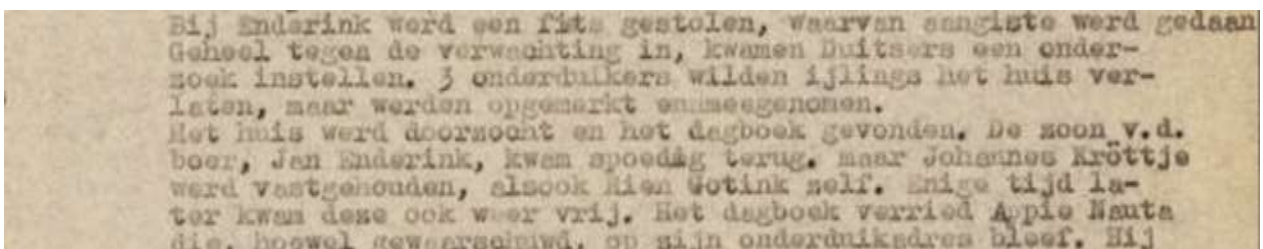
Zie verder de video/film: "Liever geen bezoek" (100 minuten) van Andries Udink.

Albertus Nauta

Albertus T. Nauta (Ternaad 10 februari 1923 – 8 maart 1945. Woeste Hoeve/Apeldoorn).

Ook Albertus Nauta, die schilder van beroep en ongehuwd was, weigerde de verplichte tewerkstelling en Duitsland en dook onder. Door bemiddeling van Berend Hannema en diens vriend dominee Pasma in Almen bij dezelfde boerderij in Harfsen. Samen met Ynze Dikkerboom was hij de spil van de knokploeg. Albertus verzorgde onderduikers en piloten, verdeelde distributiekaarten en deed mee met spoorwegsabotage. De spoorlijn Zutphen-Winterswijk werd opgeblazen en werden bouten van de rails op het traject Zutphen-Deventer verwijderd waardoor de dag later een losse locomotief ontspoorde. Tijdens zijn onderduik kreeg Albertus verkering met Guus Schut-Sterkenburg uit Den Haag. Bij de razzia bij het hol was Albertus daar niet aanwezig. Toen op 29 januari een lid van de knokploeg werd gearresteerd had deze het adres van 'Appie' (de verzetsnaam van Albertus) bij zich.

Diezelfde nacht nog werd Albertus gepakt. Via de landwachtkazerne in Deventer is hij na de verhoren overgebracht naar de Oxerhof bij Epse. Albertus Nauta was een van de 117 mannen die op 8 maart 1945 bij De Woeste Hoeve gefusilleerd werden als represaille voor de (mislukte) aanslag op SS-chef Hanns Albin Rauter.

Aanslag op Rauter (Foto Jan Muda)

Guus, waarmee Appie inmiddels verloofd was, moest hem identificeren aan de hand van de dingen die hij bij zich had. Toen ze hun verlovingsring zag wist ze dat hij het echt was en realiseerde ze zich dat ze zonder hem verder moest.

Op 14 juni 1945 werd Albertus Nauta herbegraven op de NH-begraafplaats in Ternaard. Op 14 januari 1983 werd hem postuum het Verzetshedenkingskruis toegekend.

20. De overval op boerderij de Zonnenberg van de familie Slagman

Het Zonnenberg van de familie Slagman was een broeinest van verzet. Tientallen onderduikers, piloten, joden en knokploegen kregen daar onderdak. Op 14 oktober 1944 werd de boerderij in de vroege ochtend door meer dan 60 landwachters en SD-ers overvallen. Gerrit Slagman en de onderduikers, w.o. twee Poolse piloten en een Frans-Canadese boordschutter werden gearresteerd. Twee onderduikers wisten te ontsnappen. De boerderij werd na de overval geplunderd en platgebrand; de arrestanten zijn naar de landwachtkazerne in Deventer afgevoerd. Gerrit Slagman – postuum onderscheiden door alle geallieerde landen, w.o. de Amerikaanse ‘Medal of Freedom’ – keerde niet terug uit het concentratiekamp Wöbbelin. Hij overleefde de bevrijding daar met enkele dagen, stierf op 12 april 1945, 46 jaar oud. Zijn twee zusters, Jaantje en Heintje, moesten alleen verder op de boerderij, die na de oorlog nieuw is opgebouwd. Bij de inrit is ter blijvende herinnering in 2023 een ‘Stolperstein’ gelegd.

Links: De boerderij 'Het Zonnenberg' (Fotocollectie Erwin Strookappe) Rechts: Gerrit Slagman, (schilderij Boukelien Schenkels-Brinkman, 2021)

Het Zonnenberg van de familie Slagman was een broeinest van verzet. Tientallen onderduikers, piloten, joden en knokploegen kregen daar onderdak. Op 14 oktober 1944 werd deze boerderij in de vroege ochtend door meer dan 60 landwachters en SD-ers overvallen. Allen werden gearresteerd, inclusief de vijf onderduikers, twee Poolse piloten, Fabian Tugokinsk en Damian Tomiczek, de Frans-Canadese boordschutter Sgt. Jean Louis Nazaire 'Johnny' Warren en Evert de Jonge, die onderweg werd gearresteerd. (Zie over hem hieronder.) Mogelijk was de boerderij verraden door een infiltrant die wist dat het verzet op 13 oktober 1944 een transport van door vliegtuigen gedropte wapens onderin een mestkar afkomstig uit Twente had afgeleverd. Overigens, ook in de buurt was het een 'publiek geheim' dat op Het Zonnenberg steeds weer nieuwe knechten verschenen en weer verdwenen en dat er zich schuilkelders bevonden.

De boerderij werd na de overval geplunderd en platgebrand, de koeien meegenomen en het pluimvee ter plekke afgeschoten. Nadat Gerrit Slagman en 11 onderduikers vier uur lang met de handen omhoog tegen een muur voor een vuurpeloton hadden gestaan en afgetuigd werden met slagen van geweerkolven, zijn de gearresteerden naar de landwachtkazerne in Deventer afgevoerd. Daar wordt Hendrik van Enck vermoord (zie ook de tekst over Joppe) en twee arrestanten weten te ontsnappen. En twee onderduikers wisten tijdens de overval te

ontkomen. De twee Polen en de Canadees, op weg naar een gevangenkamp in Duitsland, vluchtten in Nederland uit een rijdende trein.

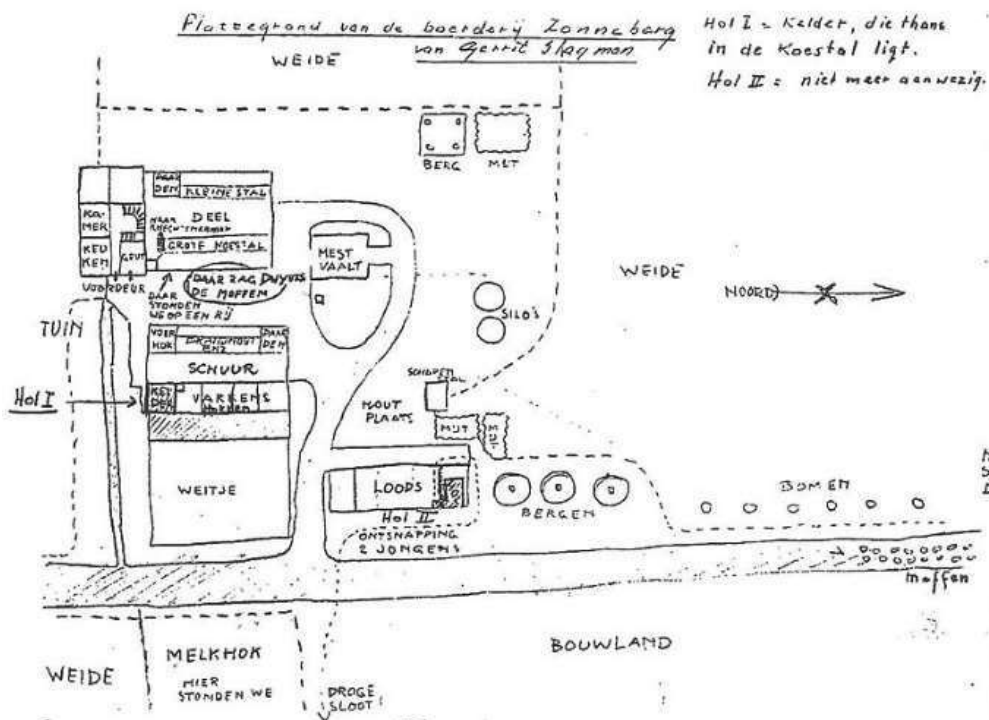
Gerrit Slagman, hij is postuum onderscheiden door alle geallieerde landen, w.o. de Amerikaanse 'Medal of Freedom' (op 12 maart 1947), is niet teruggekeerd uit het concentratiekamp Wöbbelin. Hij overleefde de bevrijding van het kamp met enkele dagen, stierf op 12 april 1945, 46 jaar oud, ver van zijn vaderland, dat hij zo lief had en waarvoor hij zijn leven heeft ingezet en gegeven. De zusters Slagman, Jaantje en Heintje bleven niet lang gearresteerd, maar waren wel van huis en haard verdreven. Hun broer hebben zij niet meer teruggezien. De zusters overleden begin 1970, kort na elkaar.

Links: Jaantje Slagman Rechts: Heintje Slagman

Na de oorlog is de boerderij, met behulp van de 'Wederopbouw Boerderijen', weer nieuw gebouwd. Eén ding is toen bewaard gebleven: de grote geheime kelder in de schuur. Die ligt nu onder de koestal van de nieuwe boerderij. De ingang van de kelder lag tijdens de oorlog in een varkensschot. Als je erin wilde, moest eerst het varken aan de kant, de mest weg en daarna kwam je in een gangetje naar de kelder. Veel onderduikers zijn door deze kelder gered.

(Bronnen: o.a. Bevrijdingstocht Harfsen en Omstreken en J.H. Goorman, 'De overval op de boerderij "Zonnenberg" van de familie Slagman, In: Ons Markenboek, april 1990, p. 40-41)

Plattegrond van de boerderij

De onderduikers moesten 's nachts, net zoals op andere boerderijen, een veilig onderkomen zoeken. Er werd een geheim hol aangelegd met een oud kippenhok dat in de grond werd verstopt en lag op de heide tussen de bomen, bespijkerd met plaggen en een dennenboompje. Lange tijd ging het goed, gecrashte Engelse en Canadese vliegers werden geholpen. Ook werden gedropte ladingen munitie in het hol verstopt. Bij Bertus en Heintje Wichers in Harfsen werden bijeenkomsten gehouden over de onderduikpraktijken en velen leerden om te schieten met een wapen. Soms verbleven er wel 30 mensen op de boerderij.

Maarten van der Bijl, afkomstig uit Zaandam en kok voor de ondergrondse werkers, merkt aan Gerrit Slagman dat de angst voor verraad toeneemt. Hij vraagt aan Gerrit:

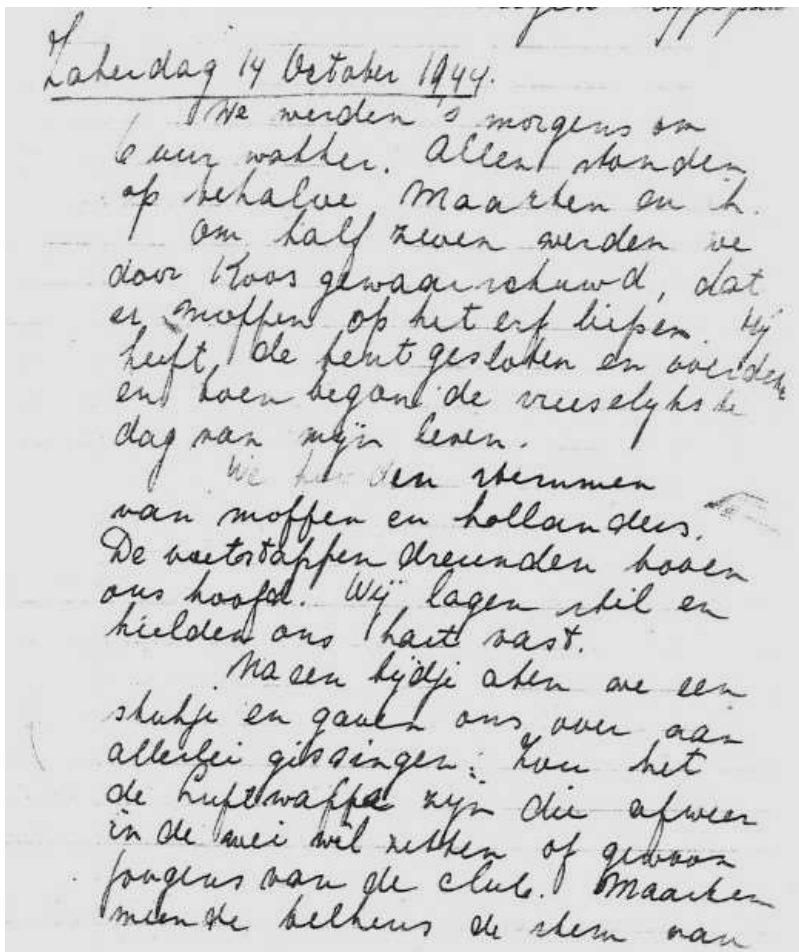
“Die twee uit Den Haag? Wat zijn dat voor types?” Gerrit Slagman antwoordt: “Dat weet ik ook niet, maar ze verraden je voor een pakkie shag.” Bij de razzia op 14 oktober 1944 zijn ze allen verraden.

Maarten van der Bijl en Henk Rauwerdink (uit Winterswijk) hadden zich verstopt in de kelder onder de varkensschuur. “De boerderij wordt geplunderd door moffen en landwacht, en wij zitten eronder met een complete vliegtuiglading munitie.” Ze duwen het luik open. Twee grote schuren zijn één vuurzee. Op tien meter staan vijf soldaten met het geweer in de aanslag. Ze kruipen over het erf, naar een sloot, op gevaar vlak langs de brandende roggemijten, met op de weg vijf auto's met landwachters er omheen. Ze weten te ontkomen. Hij noemt het “een mirakel”, “Geloofd zij God”.

Snel vonden ze bescherming in Huis ‘t Joppe’, bij mevr. Von Heyden. De jonker typte hen een valse Ausweis van de ‘Organisation Todt’, gaf elk een spade, en ze gingen daarna op weg naar Bathmen. Daar werd Maarten op 6 april 1945, half negen in de morgen, door de Canadese gevechtswagens bevrijd en door de Engelse Militaire Politie vanwege een valse pas aangezien voor een Duitse spion en na in Vorden z'n onschuld bewezen te hebben in

Lochem, waarna hij, nu als vermeende NSB-er, in de cel belandde, maar er zich snel uit praatte. Na weken terug op Het Zonnenberg vernam hij van de gezusters Slagman, die nu verbleven in een overgebleven varkensschuur, dat hun broer Gerrit en de Gorsselse onderduiker Koos Dijkers en stuurman Jan Sonenberg uit Deventer, net als Gerrit Slagman, in Wöbbelin om het leven waren gekomen.

(Bron o.a. 'Met de moed van de angst. Oorlogsbelevissen in Achterhoek en Liemers', Red. Henk Krosenbrink, 1981 en het uitvoerige verslag van Maarten van der Bijl in het archief Erfgoedcentrum Zutphen, waar hij zich ten slotte verbaast dat "de massa zo weinig begrijpt" van het werk dat door de ondergrondse is verricht.)

Pagina uit het dagboek van Henk Rauwerdink over 14 oktober 1944 (Bron: NIOD)

Bestuursleden Pluimveevereniging 30-er jaren
(Gerrit Slagman staat tweede van links)

De dichter en verzetsstrijder Ed. Hoornik (1910-1970) schrijft op 17 mei 1943 aan een vriend: “Mijn tegenwoordige ‘patroon’, die mij een nogal ‘gedegeneerde’ stedeling vindt, is niettemin nogal tevreden over mijn vorderingen in de kunst van het melken, karnen enz.”

Op de zolder van de boerderij Het Zonnenberg schrijft hij tijdens zijn onderduik het gedicht ‘Ik zat in de toren’. (In: ‘Verzamelde Gedichten, 2006, p. 167)

Daaruit de volgende strofen:

“Een keer dat ik zat in gedachten
van heimwee vervuld naar de stad,
naar het diepe groen van de grachten
en het diepste dak ik bezat (...)

Ik voelde ze over mij komen,
de jaren van walging en pijn,
de dag die zou zijn zonder droom en
de nacht die vol wanhoop zou zijn. (...)

En nu in het midden der dagen,
die zijn als ze werden voorspeld,
die met de bittere nederlagen,
de vervreemding en het geweld (...)

En uit zijn gedicht ‘Tot de doden’ (p. 233):

“Straten houden uw namen
Voor heden en morgen in stand
Maar onze kinderen brengen ze
niet meer met u in verband.”

Ed. Hoornik werd in 1943, in een huis van een vriend, gearresteerd en in Dachau op 29 april 1945 door de Amerikanen bevrijd.

(Bron: Met het oog op Gorssel, 2022)

Foto PR: Op 22 december 2023 is bij de inrit van de Gerrit Slagmanstraat 2 een Stolperstein gelegd.

Evert de Jonge

Evert de Jonge (7 april 1921 – 2014) weigerde de 'loyaliteitsverklaring' voor studenten te tekenen, brak zijn studie in Delft in 1943 af en dook onder in Harfsen. Op 14 oktober 1944 wordt hij daar gearresteerd, naar de boerderij van Slagman gebracht en met anderen in de landwachtkazerne in Deventer opgesloten. Op de nacht van 31 oktober ontsnapte hij, samen met een celgenoot, door met een onder de deur doorgegraven latje de grendel te lichten en met een afdakje over een muur te klimmen. Via het rooms-katholieke ziekenhuis bereikten ze de verzetsman 'Oom Kees'. Onderduiker Evert vond zijn bruid, Gerrie Nijhof, op een andere boerderij, 'De Prins' in Harfsen.

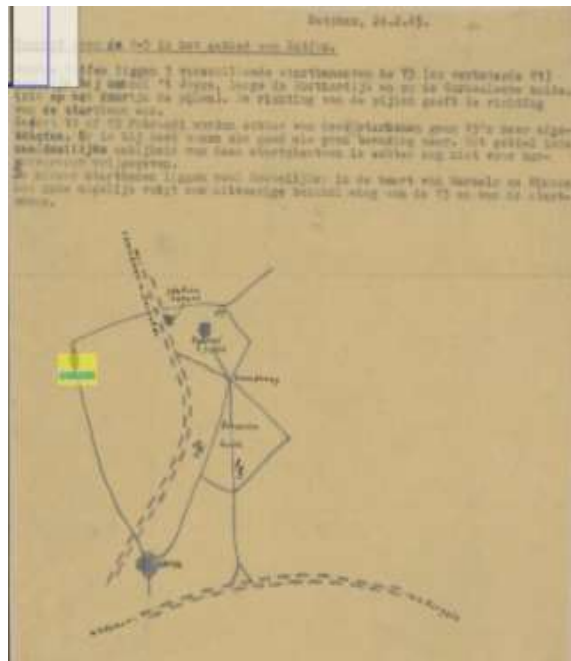
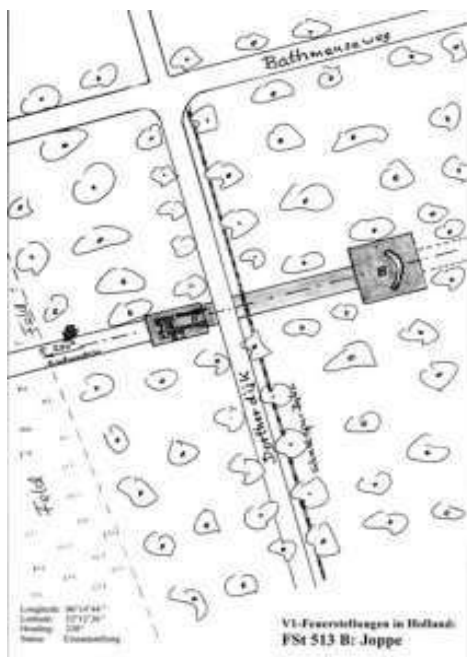
Na de oorlog werd Evert de Jonge leraar wiskunde/mechanica en schooldirecteur. Het bevrijdende 'latje' wordt bewaard in de collectie van de historische vereniging 'De Elf Marken' in Gorssel.

(Bron: M.W. Enserink, 'Met Evert is niks te beginnen (1940 - 1945)', In: Ons Markenboek, april 1990, p. 50-53)

21. V1- Lanceerbaan Joppe

In en om Joppe lagen drie V1-lanceerplaatsen, waarvan deze op de Dortherdijk. Behalve de betonnen plaat van het richtplatform en rails, valt er vandaag weinig meer van de gruwelijke geschiedenis te zien. De V1's, onbemande vliegende bommen, werden hier van 16 december 1944 tot 16 februari 1945 afgevuurd op de door de geallieerden veroverde haven van Antwerpen. Al met al vielen daardoor in de stad en haven zo'n 4.000 slachtoffers. De lanceerplaatsen waren goed gecamoufleerd, waardoor ze moeilijk door geallieerde vliegtuigen

te ontdekken waren, hoewel de locatie door het verzet naar Engeland was doorgeseind. Het V1-wapen bleek nogal onbetrouwbaar, waardoor ze vaak voortijdig ontploften of verkeerd terechtkwamen. De omliggende dorpen in de vliegbaan, waaronder Eefde, en ook Warnsveld, werden getroffen door neergestorte V1's, wat leidde tot tientallen dodelijke slachtoffers. 15 onontpofte bommen moesten tot nog in 1981 onschadelijk worden gemaakt.

Links: (Bron: © Volker Pelz, Düsseldorf, 2003, In: Henk Koopman, 'Vergeltungswaffen in Nederland, Inzet van de V.1, V.2 & V.4 vanaf Nederlands grondgebied 1944-1945', Flying Pencil NL, 2018) Rechts: (Bron © NIOD Archief 251a Stichting LOLKP)

Op de Dortherdijk, ca. 100 meter van de kruising met de Joppelaan, heeft een lanceerbaan gestaan. Zulke banen stonden eerst in Noord-Frankrijk, maar werden na de invasie in 1944 ontmanteld en verplaatst. Vanaf begin oktober 1944 lag hier een lanceerplaats voor V1's, vliegende bommen. Die werden van 16 december 1944 – 16 februari 1945 afgeschoten, als ondersteuning van het Ardennenoffensief, op de haven van Antwerpen, de toen al bevrijde stad, waarom hevig werd gevochten. (Ook in Harfsen en op de heide bij de Zessprong in Joppe lag een lanceerbaan.)

Links: Lanceerbaan Joppe (Bron:www.oorlogsbronnen.nl Rechts: Een V1 startklaar)

Ontdekking van de lanceerbaan door de binnentrekkende Canadezen, april 1945 Rechts. V-1 startbaan, 16 mei 1945 (Beeldnummer 1020; Collectie NIOD)

Zo in het bos verborgen was de lanceerplaats erg goed gecamoufleerd. Behalve de betonnen plaat van het richtplatform en rails valt er vandaag weinig meer van de gruwelijke geschiedenis te zien. Voor een vrij schootsveld werden bomen gekapt. Te hoge bomen werden bij de voet afgezaagd en de top werd met kabels weer aan de voet bevestigd! De startbaan werd zwaar gecamoufleerd met netten en takken. Het verzet had de lanceerlocaties wel aan Engeland doorgegeven, maar ze zijn door de grondige camouflage nooit door de geallieerde vliegtuigen ontdekt en gebombardeerd. Door de luchtfotospionage zijn er ook foto's gemaakt van de opstelling in Joppe. Niet van de apparatuur zelf, doch wel van het bosje waar de startbaan stond en van de baan die de V1 nam. Duidelijk was te zien dat de baan vlak voor Huize Joppe langs ging, eveneens dat er daarbij een gecrashte V1 was terechtgekomen.'

V-1 Activity.

E 180/45.
Group Albrecht.

034

GEELDERLAND - ACHTERHOEK.

27-12-1944. Since 16-12-1944 at about 17 hours, great activity. They are launched at an angle of 30 degrees; 70 % came down before they crossed the IJssel and most of them did not explode.

Launching sites: 1. sheet 33 E. pt. 33.20-69.90, at the back of "Huize Joppe".
2. sheet 33 E. pt. 32.50-67.50, between road and railway.
3. sheet 33 E. pt. 36.30-68.80.
4. sheet 34 W. pt. 0.00-69.50, at castle Oolde.
5. near Lettale, more details will follow.

Supply: for 1, 2 and 3 supply comes from Zutphen and stopping-place Joppe; for 4 supply arrives from Lochem.

Amalte: sheet 25 E. pt. 31-69: + 50 cars W.L. marked with yellow and pink square. They are used for supply purposes. Cars between Iaren and Lochem bear sign: H, number below 50.

De verzetsgroep Albrecht zond berichten over de V-lanceringen regelmatig naar Engeland. (Document Erfgoedcentrum Zutphen)

In de directe omgeving werden de boerderijen en huizen ontruimd. Deze boden huisvesting aan de benodigde 50 tot 60 soldaten. Aan de Dortherweg moesten houten werkplaatsen gebouwd, want daar werden de V1's in elkaar gezet en gecontroleerd. Op het betonnen richtplatform vallen rails en vaag nog de (graden)boog te herkennen. Er werd een magnetisch kompas gebruikt om de juiste richting te bepalen. De V1 (Vergewaltungswaffe1) wordt ook wel het eerste raketwapen ter wereld genoemd. Het was een gerobotiseerd vliegtuigje zonder piloot, van ca. 8 meter, met een straalmotor en een lading van 830 kilo. De startbaan had een lengte van 46 meter en bij het verlaten daarvan bedroeg de snelheid al zo'n 250 km per uur die in de vlucht opliep tot 600 km per uur.

De Duitsers schoten de V1's meestal op Engeland, met name op Londen. Ook in het westen van ons land werd vanaf bijna twintig plekken op Engeland geschoten. En Oost-Nederland verschaftte de bezetter veel bos en een gemakkelijke aanvoer per trein uit Duitsland, waarbij de kwetsbare bruggen bij Zutphen en Deventer vermeden bleven. In de omgeving van Deventer, zijn ongeveer 3.500 V1's gelanceerd. 211 V1's daarvan en daarenboven ook nog de geavanceerde V2's (met 3 keer de geluidssnelheid) hebben het havengebied en Antwerpen bereikt. Vele doelen werden 'overschoten'. Op Antwerpen en haven kwamen totaal 2.448 V1's terecht, met als gevolg ca. 4.000 slachtoffers en een immense schade.

De totaal meer dan 12.000 V1's werden door dwangarbeiders gefabriceerd, zoals in het concentratiekamp Mittelbau-Dora. Het veelvuldig mislukken van de lanceringen was ook het gevolg van hun sabotage. De ontwikkelaar van de V2, Wernher von Braun, die daarom als oorlogsmisdadiger mag worden beschouwd, zou later aan de basis staan van het Amerikaanse ruimtevaartprogramma. De V1 was z'n tijd ver vooruit, maar niet erg betrouwbaar. Het was een bij de bevolking zeer gevreesd wapen. Vele burgers hebben hun leven verloren door dit wapen.

De bevolking lette bij het lanceren goed op of de motor het wel deed, want anders was men niet veilig in de route, waar deze V1 overvloog. Veel V1's kwamen na het afschieten in de directe omgeving terecht, bijvoorbeeld omdat de motor afsloeg of als ze uit koers raakten. Het buurdorp Eefde lag in de vliegbaan. Daar kwamen tientallen inwoners om het leven door zulke voortijdig ontplofte V1's. Vijftien onontplofte bommen zijn, laatstelijk nog in 1981, ontmanteld.

Links: V1, neergestort bij de Zessprong (Foto in 'Met de voet dwars') Rechts: Berging van V1-restanten in Gorssel 1981 (Bron: IMG/KL)

Het drama van Warnsveld

Men vermoedde de bevrijding al nabij. De ingekwartierde Duitsers verlieten reeds de door hen gevorderde huizen. Op 28 maart 1945, tegen elf uur in de avond, trof een haperende V1 het dorp Warnsveld op de Molenbult in het hart. Het projectiel kwam uit het noordoosten. Misschien uit Lettele; daar sloot de lanceerbaan namelijk als een van de laatsten, op 29 maart. 12 mensen lieten het leven en 22 huizen werden volledig vernield, zoals de boerderij van Bernard Kapper. De kleren van de mensen werden uit de verwoeste huizen tot hoog de bomen in geblazen. Ter nagedachtenis is ter plekke voor de omgekomenen een monument opgericht.

Links: Boerderij Kapper kreeg de voltreffer. Rechts: Puinresten (Bron: beide foto's uit de fotocollectie Thate, Regionaal Archief Zutphen)

[Het drama van Warnsveld - Gelderland \(75jaarvrijheid.nl\)](http://75jaarvrijheid.nl)

Een monumentje

Links: Een monumentje, gemaakt van een staartstuk, opgericht na de bevrijding bij de V1-startbaan Rechts: afvuurplunjer (Bron museum vliegbasis Deelen) (creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0)

Gestolen

De enorme ijzeren staven vervielen na de bevrijding aan de staat, als "vijandelijk vermogen". De startbaan te Joppe blijkt gestolen te zijn. Men heeft er een dag lang hard aan moeten werken om het in die tijd kostbare ijzer met snijbranders klein te krijgen. Vervolgens reden de dieven het op een vrachtauto weg, de schaarse voorbijgangers minzaam groetend.

(Bron: Willy H. Heitling, Startbaan van wonderwapen werd gestolen. In: Ons Markenboek, april 1985)

22. De bevrijding van Joppe

Op 31 maart 1945 arriveerden soldaten van de Hermann Goering-divisie in Joppe, waar ze zich inrichtten in huizen en het dorp te maken kreeg met inkwartiering. Hun kanonnen werden opgesteld in de bossen en de bewoners verbleven zoveel mogelijk in de kelder. In de nacht van 5 op 6 april vluchtten de Duitsers en kwam snel het nieuws dat de Canadezen in het dorp waren. Zeven geallieerde infanterietanks gingen richting het station, wat het begin van de bevrijding markeerde. Gedurende de oorlog gebeurde er veel in Joppe: de kerk moest klokken afstaan en door schade buiten gebruik gesteld, er kwamen meer onderduikers en er vonden luchtgevechten plaats. Ook werden treinen beschoten en het station gebombardeerd. En in december 1944 was men begonnen met de bouw van V1-lanceerbanen, wat leidde tot schade en gevaar voor het dorp.

Hotel De Eikenboom

“Op 31 maart kwam een hele troep Duitsers bij de Eikenboom aan. Zij behoorden tot de Hermann Goering-divisie. Het waren geen lieve jongens en zij vertelden dat de "Tommy's" al in Ruurlo zaten. Bijna iedereen kreeg te maken met inkwartiering, dus ook bij de werkbaas: een Feldweibel met zijn ondergeschikten namen twee kamers in beslag en iedereen in huis* moest maar wat opschikken. In de vroege morgen van 1 april vertrokken zij weer, maar tegen de avond weer inkwartiering. In het Zutphense bos en in het Koepelbos stonden de kanonnen opgesteld. Vanaf deze dag bleef iedereen zoveel mogelijk binnen, liefst in de kelder. In de nacht van 5 op 6 april vertrokken de meeste Duitsers. In de morgen van 6 april, ongeveer half tien kwam een meisje op de fiets door de Joppelaan en riep: "de Canadezen zijn al in het dorp". Even later kwamen er zeven infanterietanks langs Brinkman en Dikkers en gingen richting station. Eindelijk: het waren onze bevrijders.”

* kasteel Joppe

(Bron: H.J. Jansen op de Haar, Joppe in oorlogstijd, In: Ons Markenboek, april 1996, p. 36-37)

Uit bovenstaand artikel van Jansen op de Haar nog een selectie van wat andere gebeurtenissen uit de oorlogstijd in Joppe hierna opgetekend:

- Na het uitbreken van de oorlog evacueerde een deel van de bevolking van Gorssel naar de veiliger kleine buurtschap 't Joppe, die daar dienden te worden ondergebracht.

- Het aantal onderduikers in het dorp groeide in 1943 omdat in april veel Nederlandse militairen ervoor kozen niet in krijgsgevangenschap te gaan, maar onder te duiken.
- Ritmeester der Huzaren Jhr. H.I.B.Th.A. von Heyden bewoonde met zijn echtgenote Baronesse Van Hövell tot Westerflier en een zoon en dochter het kasteel Joppe.

Kasteel Joppe

Eind november 1943 ontving de jachttopziener, Hein Jansen, een met potlood geschreven kaart van zijn broodheer Ritmeester Jhr. Von Heyden uit het Kriegsgefangenenlager Stanislau, waarbij deze hem berichtte dat het hem goed ging. (Stalag 371 Stanislau lag in Oekraïne en er zaten meer dan 2000 Nederlandse officieren gevangen. Door de snelle opmars van de Russen ontruimd 6 januari 1944. De gevangenen werden snel daarna verplaatst naar Neubrandenburg boven Berlijn.)

- In 1942 moest de kerk z'n twee luidklokken aan de bezetter afstaan. In de kerk was de schade na een bombardement zodanig dat deze buiten gebruik werd gesteld. De gebrand-schilderde ramen waren er allemaal uit.
- Begin december 1944 begon de bouw van de twee V1-lanceerbanen (Dortherweg en bij de Zessprong) en een groot stuk van het dorp werd tot "Sperrgebiet". Direct al was er veel schade van afzwaaiende en ontploffende V1's. De voorraden voor de lanceerbanen kwamen met vrachtwagen met opleggers en die werden gecamoufleerd aan de Amelterweg opgesteld.
- De Duitse troepen werden vanuit de lucht aangevallen een groot luchtgevecht vond plaats boven Joppe. Ook het station en de treinen werden beschoten, onder meer op donderdag 30 november 1944 met veel schade voor de omgeving. Geen ruit bleef er

heel en menig dak raakte zijn pannen kwijt. Op 6 februari 1945 werd het station door bommen getroffen.

Station 'Gorssel', in 't Joppe

Hendrik van Enck

Links: (Zutphen 13 april 1894 – Deventer 1 november 1944 Deventer) Rechts: Plaquette, onthuld op 11 juni 1948 op station Gorssel, na sluiting van dit station verplaatst naar station Zutphen (Foto Michiel ten Broek)

Hendrik van Enck was blokwachter van de Nederlandse Spoorwegen en verzetsman. Vermoedelijke woonadres in Gorssel (vanaf juli 1940): Groeneweg 1. Hij nam deel aan de landelijke Spoorwegstaking, die begon in september 1944 en dook onder bij de boerderij van Gerrit Slagman (zie aldaar). Bij de razzia op de boerderij op 14 oktober 1944 werd hij opgepakt en gevangen gezet de Landwachtkazerne in Deventer. Aan de uitbraak van twee medegevangenen, ook gepakt bij de razzia, in de nacht van 31 oktober 1944 nam hij geen deel, op het ingeschatte risico opnieuw opgepakt te kunnen worden en in de verwachting als oudere man toch wel vrijgelaten te worden. De volgende dag werd hij door de Sicherheitsdienst zo zwaar mishandeld dat hij dat niet overleefde. Zijn lichaam en graf zijn nooit teruggevonden.

(Bronnen o.m.: Paul van de Water, 'De Landwacht, Paramilitaire terreur in bezet Nederland', 2023; en M.W. Enserink, 'Met Evert is niks te beginnen', In: Ons Markenboek, april 1990 p. 52)

Treinverkeer

De Nederlandse Spoorwegen sloten in 1940 een 'loyaal samenwerkingscontract' met de Duitsers om het bedrijf voort te laten bestaan. Zo zou het goederen- en personenvervoer niet in gevaar komen. Keerzijde was dat de Duitsers de Spoorwegen gebruikten voor vervoer van militairen en materieel. De NS bouwde voor de bezetters zelfs nog de spoorlijn naar Westerbork en verdiende daar flink aan.

De spoorlijnen waren regelmatig doelwit van het verzet en de geallieerde luchtaanvallen. Ook de lijn Zutphen-Deventer moest het ongeluk. Pas eind september 1944 riep de Nederlandse regering in ballingschap de NS op om te gaan staken. 30.000 spoormedewerkers legden het werk neer en de staking duurde tot de bevrijding.

23. Collaborateur Johnny de Droog doodgeschoten in Gorssel

Johannes Mattheus (Johnny) de Droog
(Haarlem 15 augustus 1893 – Gorssel 19 februari 1945)

Op 9 februari 1945 werd de even charmante als geraffineerde collaborateur, spion, agent-provocateur en eerder verzetsstrijder Johnny de Droog net na de ochtendschemering doodgeschoten aan de Joppelaan in Gorssel. De Droog was als een van de “V-Männer” (vertrouwensman/infiltrant) verantwoordelijk voor de arrestatie, en daarmee voor een kwart de dood van zo’n 300 verzetslieden, onderduikers, neergestorte piloten en joden. Hij martelde zelf arrestanten en twee keer hanteerde hij eigenhandig het pistool. Verzetsgroepen in het hele land, en vooral in Gelderland, rolde hij met razzia’s op. Daarmee was hij mogelijk de grootste verrader in de oorlog. Johnny de Droog was van socialistische huize. In 1912 ging hij na een harde militaire training voor zes jaar naar Nederlands-Indië. Voor de oorlog en tot zijn ommezwaai van verzet naar verraad in 1942 was hij fietsenmaker en bestierde een rijwielstalling in Arnhem. Spoedig na de Duitse bezetting gaf hij in die stad leiding aan de verzetsgroep ‘De slapende leeuw’ en toonde zich zelfs bereid om op de vuist te gaan met NSB’ers en WA-zwarthemden.

Hij werd gesignaleerd door de bezetter en in 1941 dook hij onder in Putten, waar hij ging samenwerken in een verzetsgroep geleid door Pieter Vijge. In maart 1942 werden De Droog, Vijge en een aantal andere groepsleden aangehouden in opdracht van de fanatieke NSB-burgemeester Frits Klinkenberg. De Droog werd verhoord door de jonge Kriminalkommisar Walter Becker van de Arnhemse Sicherheitsdienst (SD), die ervoor koos hem niet te mishandelen en hem overhaalde voor de SD te gaan werken. Direct daarop verried hij nog enkele leden van de groep-Vijge.

De Droog deed zich meestal voor als verzetsman en drong zich onder een valse naam in in een verzetsgroep en als hij genoeg te weten was gekomen volgden arrestaties. Hij genoot van het geld (600 gulden per maand + bonussen), de macht, de levensstijl en de erkenning van superieuren die zijn werk voor de Sicherheitsdienst (SD) opleverden. Hij droeg mooie kleding en verwisselde pet voor hoed. Bij de ondergrondse raakte zijn identiteit geleidelijk bekend en in 1944 circuleerde zijn signalement met naam en foto, o.m. in de illegale pers. Hij stond gesignaleerd als ‘zeer gevaarlijk’ en ‘1^e klas scherpschutter’. Daarna werd overal jacht op hem gemaakt.

(Het Vrije Volk, 28 april 1961)

Alle aanslagen op De Droog mislukten. Ook verzetsman Theo Dobbe probeerde hem in september 1944, op Dolle Dinsdag, te liquideren. In plaats daarvan werd Dobbe zelf opgepakt en gefusilleerd. Nadat de geallieerden de Slag om Arnhem verloren verplaatste de SD zijn hoofdkwartier naar Lunteren. En De Droog werd in Gorssel gestationeerd. De omstandigheden rond zijn gewelddadige dood op maandag 19 februari 1945 zijn nooit geheel opgehelderd.

SD-Polizeiingestelde Emil Rappard, nadat ze elkaar op de fiets ter hoogte van Joppelaan 33 (indertijd Stationslaan G227) ontmoetten en een kleine kilometer samen terugreden omdat De Droog vergeten was in z'n slaapplek de radio af te zetten, verklaarde na de oorlog dat hij vervolgens voor het houten zomerkoepeltje in het bos aan de Joppelaan nabij Huis te Werken, op hem stond te wachten. Kort daarop hoorde hij een schot. Emil Rappard trof De Droog aan op de veranda aan de achterzijde van het huis, met een kogelinslag tussen neus en oog. Hij hield het eerst op zelfmoord, maar dacht later meer aan een ongeluk bij het door De Droog uit de binnenzak trekken van z'n ongezekerde pistool. Het lichaam van De Droog werd naar Amersfoort overgebracht, waar het in de buurt van Kamp Amersfoort heimelijk werd begraven omdat het gewenste crematorium in de *Polizeigefängnis* niet voorhanden was. Hij kreeg daarna een graf tussen dat van verzetsstrijders, politieke gevangenen en onderduikers die de kampontberingen niet overleefd hadden. Daar werd het na de oorlog opgegraven en werd door zijn vrouw geïdentificeerd aan de hand van zijn kleding.

Het einde van Johnnie de Droog

Een in het vorige jaar in de omgeving van het concentratiekamp te Amersfoort opgegraven lijk is thans geïdentificeerd als dat van Johnnie de Droog, ex-rijwielhersteller te Arnhem, S.D.-spion en S.S.-man.

Tot dusver wist men nog niet wat er van dezen beruchten provocateur, die den dood van honderden Nederlanders op zijn geweten heeft, o.a. van den bekenden K.P.-leider Dobbe, geworden was. De S.D.-man Emile van Rappard heeft thans echter over zijn dood een verklaring afgelegd.

Na de luchtlanding bij Arnhem werd de Arnheemsche S.D. verspreid over den Achterhoek. De Droog en Van Rappard werden in een landhuisje bij Gorssel ondergebracht. Op een oogenblik dat Van Rappard de kamer had verlaten om na te zien of de deuren gesloten waren, klonk een schot; toen hij weer binnenkwam was De Droog dood. Men weet nog niet of hij zelfmoord heeft gepleegd dan wel van buiten af doodgeschoten is.

Het lijk werd op bevel van den S.D.-majoor Thomson naar Amersfoort vervoerd om daar gecremeerd te worden; men heeft daartoe blijkbaar echter geen gelegenheid gehad.

(Bron: Het Parool, 16 april 1946)

Biograaf Erik Schaap gaat in 2020 nader in op de details en getuigenissen. Was het zelfmoord, een liquidatie door het verzet of toch een ongeluk met zijn eigen, op scherp gestelde pistool? In de ene getuigenis is hij namelijk in zijn gezicht geschoten en in de andere ook door zijn hart. Verzetsman Gerrit Kleinveld verklaarde na de sectie "dat hij door het hoofd en in zijn hart was geschoten, dus hij kan onmogelijk zelfmoord hebben gepleegd". En, in het pistool naast het lijk ontbrak maar één kogel.

(Bronnen: Anneke van Ammelrooy, 'De levens van Johnny de Droog en verrader', Biografieportaal, 22 maart 2021; Erik Schaap, De levens van Johnny de Droog, Verzetsman en verrader, Zaandam 2020; Wikipedia; Harry van der Ploeg, Arnhemse SD-agent Johnny de Droog, de geraffineerde jongleur van het verraad, joeg velen tijdens de oorlog de dood in, Tubantia 2 maart 2020)

Carl Emil Rappard

(Gorssel 31 juli 1921 – Zaanstad 21 november 2017)

Emil Rappard is geboren in Gorssel. Zijn ouders overleden op jonge leeftijd en na de dood van zijn moeder (1937) trokken hij en zijn oudere broer Hugo_(1916, overleden in 2002 in Madrid), die beiden de NSB-gedachten aanhingen, in bij zijn grootouders in Gorssel. In 1940 werkte Emil als tekenaar op het vliegveld Teuge. In 1942 en 1943 diende hij bij de Luftwaffe in Rusland. In oktober 1943 kreeg hij via oorlogsmisdadiger Ludwig Heinemann een aanstelling bij de Sicherheitsdienst in Arnhem, namelijk als zijn persoonlijk chauffeur.

Na de Slag om Arnhem week de SD uit naar Lochem, terwijl Rappard zelf in zijn huis aan de Joppelaan in Gorssel bleef wonen.
(Het huis uit 1857 had drie woningen, no. 33, 34 en 35, en is door de gemeente, nadat het onbewoonbaar was verklaard, in de jaren '70 gesloopt.)

(Fotocollectie Erwin Strookappe)

Voor zijn SD-collega Johnny de Droog regelde hij een onderkomen aan de rand van het Gelderse kerkdorp Joppe. De Droog trok er vaak samen met Rappard per fiets op uit om verzetslieden op te sporen. Beide mannen hielden zich ook enige tijd op bij De Wormshoef in Lunteren, waar zij de geheim agent Abraham du Bois en kort daarna de verzetsman Pieter van Vark aanhielden. Deze beide mannen overleefden hun gevangenschap niet. In Lunteren werkte Rappard onder andere samen met zijn broer Hugo en Ries Jansen. Als assistent van Heinemann was Rappard onder andere betrokken bij de executie van twee Britse krijgsgevangenen.

Rappard kreeg in december 1944 van zijn chef Heinemann "toestemming" om De Droog te liquideren. De Droog boekte de maanden daarvoor weinig aansprekende resultaten. Heinemann verdacht De Droog namelijk van diefstal. Bovendien zat het deze SD-chef dwars dat hij moest samenwerken met een politieke opportunist die eerder actief was geweest binnen het verzet en ten onrechte beweerde dat hij tijdens de Spaanse Burgeroorlog aan communistische zijde tegen het regime van Francisco Franco had meegevochten. Ook Heinemanns baas Arthur Thomsen had Rappard dezelfde suggestie aan de hand gedaan. Rappard bekende achteraf op het punt gestaan te hebben De Droog in de rug te schieten, maar vond dat uiteindelijk te laf.

Tijdens de 'Hongerwinter' 1944-'45 waren veel wegen onbegaanbaar. Rappard en De Droog hielden zich daarom vaak op in Deventer, waar zij tevergeefs jacht maakten op de verzetsman Jan Berghuis.

"Johnny de Droog en mijn persoon waren heel veel in Gorssel en bleven dagen thuis, daar het slecht weer was en Johnny rust wou hebben", memoreerde Emil Rappard kort na de bevrijding in zijn Utrechtse gevangenis. Pagina na pagina zette hij gedetailleerd zijn oorlogsherinneringen op papier, zonder om de zaken heen te draaien. "We gingen alleen meest iedere dag naar Lochem om bonnen of levensmiddelen te halen." Op 19 januari kwam aan die gezamenlijke ritjes – vijftien kilometer heen en weer over modderige wegen – een voorlopig einde. Rappard kreeg verlof om zijn naar Duitsland geëvacueerde, hoogzwangere echtgenote op te halen. Ze was zes dagen daarna uitgerekend. De baby verscheen

uiteindelijk ruim een week na de geplande datum. Voor en na de bevalling bleef de aanstaande vader thuis om bijstand te verlenen. Hij spande zich in om basisbenodigdheden te verzamelen voor zijn vrouw en zoon. Het ging hem weliswaar eenvoudiger af dan de gemiddelde Nederlander om eten en kleding bemachtigen, maar ook voor hem was het verkrijgen van boodschappen niet makkelijk in een tijd met tekorten op elk gebied. Johnny de Droog toonde zijn betrokkenheid door op kraambezoek te komen. Het waren schaarse momenten van ontspanning.”

(Bron: uit het laatste hoofdstuk van het boek van Erik Schaap, 'De levens van Johnny de Droog, Verzetsman en verrader', Zaandam 2020)

Getrouwd, met toestemming
van Reichsführer-**EMIL RAPPARD**
-Rottf.
en
TILLY MUNNINGHOFF
Stationsl., G 227 Gorssel (Gld.)

EMIL RAPPARD
SS Unterscharführer
en
TILLY RAPPARD—
MUNNINGHOFF
geven met blijdschap kennis
van de geboorte van hun
Zoon:
GUSTAV ADOLPH LUDWIG
Feldpostnummer 06133.
Gorssel (Gld.)
Stationslaan G 229.
3 Februari 1945.

Links: (Storm, Blad der Nederlandse SS, 9 juni 1944) Rechts: (idem, 30 maart 1945)

Twee weken later, op 19 februari 1945, kwam De Droog in Gorssel door pistoolschoten om het leven. Het blijft onduidelijk of Emil Rappard daarbij een actieve rol heeft gespeeld.

Gorssel.

Een paar dagen geleden mocht de burgerbevolking zich verheugen in het aanschouwen van hun aardsvijanden nummer één en twee en Dinsdag jl. ging de mare, dat nummer drie geknipt was, namelijk het beruchte S.D.-lid v. Rappard.

Door de arrestatie en het verhoor van Rappard, heeft de P.O.D. Lochem opgravingen verricht, waarbij het lijk werd gevonden van een koerier v. d. L.O.

Van Rappard heeft bekend, dat dit slachtoffer op geweldadige wijze door mishandeling met een eind touw om het leven werd gebracht.

Het onderzoek hierover is nog in volle gang. De te Vorden gevonden burger-slachtoffers zijn geïdentificeerd als behorende tot de secte „Jehova's Getuigen“.

De ongelukkigen werden gearresteerd en op aanwijzing van v. Rappard gefusilleerd, nadat zij eerst diverse mishandelingen moesten ondergaan.

Het ligt in de bedoeling v. Rappard nog deze week naar Gorssel over te brengen.

Thans is hier bij de P.O.D. bericht binnen gekomen, dat de beruchte S.D.-man Carel Emil van Rappard te Zeist is geïnterneerd.

Aan allen, die inlichtingen kunnen verschaffen omtrent de misdrijven van dit heerschap, wordt dringend verzocht, hiervan ten spoedigste melding te doen op het bureau van de P.O.D. „Haytinghof“ te Gorssel.

GORSSEL.

Van Rappard gearresteerd. Thans is hier bij den P.O.D. bericht binnengekomen, dat de beruchte S.D.-man Carel **Emil van Rappard** te Zeist is geïnterneerd.

Aan allen, die inlichtingen kunnen verschaffen omtrent de misdrijven van dit heerschap, wordt dringend verzocht hiervan ten spoedigste melding te doen op het bureau van de P.O.D. „Haytinghof“ te Gorssel.

Links: (Trouw, 26 juni 1945) Rechts: (Het Parool, 30 juni 1945)

Twee S.D.-handlangers maakten Gelderland onveilig

Doodstraf en levenslang geëist

Voor het Bijzondere Gerechtshof te Arnhem hadden zich te verantwoorden de voormalige „Polizei-angestellte” Johannes Meindert Groin de Planque uit 's-Gravenhage en de ex-SD'er Carl Emil van Rappard uit Gorssel. Zij werden verdacht van mishandelingen van en moordpartijen op gevangenen, die opgesloten zaten op de villa „Wormshoeve” te Lunteren, waar de SD zijn tenten had opgeslagen. G. de P. had arrestanten aan de rand van een pasgedolven kuil doen neerknielen en ze daarna met een nekschot vermoord. Anderen had hij met gebonden ledematen mishandeld. Te Lochem had hij 15 personen gearresteerd. De verdachte zei, dat hij zo had moeten handelen „daar hij anders zelf neergelegd zou worden.

De procureur-fiscaal eiste de doodstraf.

De verdachte Carel Emil van R. werd, omdat hij t.b.c.-lijder is, op een brancard de rechtzaal binnengebracht. Tijdens de bezetting was hij „assistent” geweest van de gefusilleerde SD'er Heinemann en zodoende was Van R. betrokken geweest bij de arrestatie van twee en twintig bewoners uit de Achterhoek. Van die 22 is een enkele in leven gebleven. Ook deze verdachte is op „Wormshoeve” „werkzaam” geweest. Na de arrestatie van een illegale werker uit Ede was de boerderij waar deze onder-

dak had gevonden platgebrand. Zes Franse militairen, twee Engelsen, drie getuigen van Jehova, drie burgers en de illegale werkers Abraham Dubois (Martien), Zijlstra, Dekker, Perk, Minne, de gebroeders Schaafsma en Steenbergen, Reinders e.a. zijn allen het slachtoffer geworden van SD-methodes, waaraan deze verdachte zijn medewerking verleende.

De procureur-fiscaal requireerde levenslange gevangenisstraf, in aanmerking nemende de lichamelijke toestand van verdachte.

Op 31 October zullen de uitspraken gedaan worden.

MR. J. LE POOLE LID DER TWEDE KAMER.

Nu de heer J. E. Stokvis zijn benoeming tot lid der Tweede Kamer in de vacature-prof. dr. J. Logemann (Arb.) niet heeft aangenomen, heeft de voorz. van het centraal stembureau de heer mr. J. le Poole te Noordwijk aan Zee benoemd verklaard tot lid van de Tweede Kamer. Naar wij vernemen ligt het in de bedoeling van mr. Le Poole deze benoeming te aanvaarden.

— Uit de Britse zone in Duitsland worden 2000 mijnwerkers, 250 metaalarbeiders en 250 textielarbeiders binnenkort in ons land toegelaten. Hoewel in principe personen met gezinnen niet zijn uitgesloten, wordt de voorkeur gegeven aan ongehuwden.

(Nieuwe Apeldoornse Courant, 24 oktober 1947)

Emil Rappard werd op 31 oktober 1947 veroordeeld tot vijftien jaar gevangenisstraf. Hij leed aan tuberculose, waardoor hij op een brancard de rechtszaal binnen werd getild. “Herhaalde malen ontstond op de stampvolle publieke tribune deining, wanneer een der voormalige S.D.-speurhonden in belachelijke verklaringen de feiten trachtte te weerleggen. IJzig wrang klonk het cynisch lachen der aanwezigen tegenover de beestachtige moordpartijen en mishandelingen waarvan in het dossier gewag werd gemaakt.”

(Zutphens Dagblad, 23 oktober 1947)

Tijdens de rechtszaak deed Rappard geen pogingen de beschuldigingen te ontkennen, met uitzondering van de bewering dat hij De Droog zou hebben vermoord. Rappards ziekte was voor de procureur-generaal reden om niet de doodstraf, maar slechts levenslang te eisen. Algemeen werd aangenomen dat Rappard nog maar kort te leven had, maar tegen de verwachtingen in herstelde hij. Na zijn vrijlating week Rappard uit naar Zuid-Frankrijk, na eerst nog in Nederland gewoond te hebben. Anderhalf jaar voor zijn dood werd Rappard nog uitgebreid geïnterviewd door de journalist Erik Schaap voor diens boek over Johnny de Droog.

24. Gedenksteen aan de Joppelaan

Op 24 september 1944 werden bij de "Schietebult" zes mannen uit Gorssel door een SD-commando³ terechtgesteld als vergelding voor: sabotagedaden gepleegd in de gemeente, het onderduiken van de burgemeester, de gemeentesecretaris en gemeenteambtenaren en het in samenhang daarmee verdwijnen van het bevolkingsregister. Meer dan 20 mannen werden gegijzeld. Bij gebrek aan voldoende adressen kreeg politieman Meijer opdracht een aantal mannen thuis op te halen. Hij weigerde, werd gearresteerd en nog dezelfde dag in Vorden doodgeschoten. Op 24 september 2004 werd hier een monument onthuld ter nagedachtenis aan de slachtoffers. De wijzer aan de kant van de weg wijst naar het bospad dat o.m. de toegang vormt naar het oorlogsmonument (na ca. 100 meter).

Links: Het monument Rechts: Jacob Meijer

In opdracht van SS-commandant Untersturmführer Heinemann, berucht als 'het beest van Zutphen', werd een lijst met 20 namen opgesteld. Zes daarvan werden zonder enig proces gefusilleerd omdat in Gorssel zes sabotagedaden plaatsvonden: Fr. Bennekers, A.G. Brinkman, G.W.H.J. Loman, L.H.J.J. Mazel, A. Polak en L.W.F. van Velden. Twaalf overleefden hun aanvankelijke hechtenis. En een aantal mensen ontsprong deze macabere dans, o.a. omdat ze in de kerk zaten en vanaf de preekstoel door dominee Schakel werden gewaarschuwd. Anderen vluchtten het bos in of waren bij hun verloofde op bezoek.

Dominee Schakel spande zich in de oorlogsjaren met succes in om joden onder te brengen.

(Bron: NIOD, no. 276, Veluwe, Betuwe, Achterhoek en Utrecht, vervolgnummer 145)

³ '(...) op zondag 24 september zou de Gestapo van 't Joppe toch nog zes gijzelaars in Gorssel vermoorden. De leden van het executiepeloton waren na afloop goed gemutst: alsof ze een routineklus geklaard hadden. Zij kregen op het kasteel een uitgebreide warme maaltijd met veel "Schnapps", want dat hadden zij wel verdiend, zo meenden zij.' (Geciteerd uit een boek van Harry Jaspers over Gastel.) Het zgn. Einsatz Kommand Bееck op het kasteel werd geleid door Friedrich Bееck, die op 16 mei 1946 in Hameln vanwege oorlogsmisdaden door ophanging ter dood werd gebracht.

Te Gorssel is de Burgemeester ondergeëoken. Moest voor Woensdag j.l. 13 uur op zijn post zijn, anders werden 6 gijzelaars doodgeschoten. Geheele bevolking is gaan zoeken. Prompt om 13 uur 6 man doodgeschoten. Vijf minuten over een was de Burgemeester op zijn post. Men had hem niet eerder kunnen bereiken.

(Bron: NIOD Amsterdam, Archief 184a, LOLKP, fragment)

Op het kerkhof in Gorssel, waar hun lichamen naartoe werden gebracht staat ter hunner nagedachtenis een monument waarbij jaarlijks op 4 mei de dodenherdenking plaatsvindt. Daar rust ook dhr. Meijer aan wie veel inwoners hun leven te danken hebben.

'In de periode van de Tweede Wereldoorlog zijn 144 personen uit Gorssel om het leven gekomen, gefusilleerd door de Duitsers, vermoord in de concentratiekampen in Duitsland, getroffen bij bombardementen, door scherven of rondvliegende kogels of gedood door een landmijn. Van onze eigen inwoners zijn er 122 om het leven gekomen, van wie er 23 zijn omgekomen in concentratiekampen in Duitsland. De meesten van hen zijn op de begraafplaatsen van onze gemeente, in Gorssel en Almen, begraven, als particulieren in familiesfeer, en dus niet in een officieel graf van de Oorlogsgravenstichting. (...) Voor de slachtoffers van de septembermoord 1944 is een speciaal monument opgericht. Er zijn ook doden elders in het land begraven of in latere jaren herbegraven.'

(Bron: W. van de Kamp, Onze oorlogsgraven, In: Ons Markenboek, april 2003, p. 29)

Links: Heinemann, Rechts: tijdens zijn proces in Zutphen 11 december 1946. (Bron: Gelders Archief, no. 1560 – 5168)

Ludwig Heinemann werd wegens het doden van de zeven Gorsselse slachtoffers, en nog 33 anderen in de regio, veroordeeld tot de doodstraf die op 10 februari 1947 voltrokken is. (Bron: Gorssels Goed)

(Bron: Arnhemse Courant, 5 december 1948)

Aäron Polak

Aäron Polak Bathmen 12 november 1904 – Gorssel 24 september 1944.

Op 8 juli 2019 is er op de Rietdekkerweg ter hoogte van no. 24, in aanwezigheid van zijn dochter, een stolpersteen/struikelsteen geplaatst ter nagedachtenis aan de voormalige bewoner van het huis dat daar ooit stond: Aäron Polak. Als gevolg van een razzia – op zoek naar personen die als ‘duits-vijandig’ bekend staan – op 24 september 1944, ‘zwarte zondag’, werd hij, met anderen, gearresteerd. Nog diezelfde dag werden zes gearresteerden meegevoerd naar de Schietebult aan de Joppelaan. Zes, omdat de Duitsers, uit represaille voor een zestal recente sabotage- en verzetsdaden, deze met afschrikking wilden vergelden. Ze lijken willekeurig gekozen te zijn. Polak waagde een vluchtpoging op het bospaadje en werd direct neergeschoten. De anderen werden al even meedogenloos gefusilleerd.

Aäron Polak was joods. Het is onduidelijk of dat een rol heeft gespeeld. Hij was van beroep handelsreiziger in olie. Sinds 1932 gehuwd met Anna Catharina Maria Meijer en zij kregen twee dochters, Ridi (1933) en Sonja (1940). Zijn ouders woonden in Epse. De gemeente Gorssel (w.o. dus met de andere dorpen naast het dorp Gorssel zelf) telde 22 joodse inwoners.

(Bron o.a.: Gorssel van agrarische gemeenschap tot forensendorp, 24 september 1944: zesvoudige moord, een oorlogsmisdrijf, 2018, p. 242-250)

Ook in de gemeente Gorssel gold **‘Beperkte bewegingsvrijheid VOOR JODEN’**

25. Tramstation Gorssel

Feestelijke opening

Video van de feestelijke opening: <https://youtu.be/ANYbVrxpdkS> (1.14 minuten)

Dit tramstation in unieke chaletstijl werd als onderdeel van de stoomtramlijn tussen Deventer, Epse, Gorssel, Zutphen en uiteindelijk met aansluiting op het Duitse Emmerik op 2 oktober 1926 geopend. De industrie in Deventer had namelijk een directe verbinding met Duitsland nodig. Gemiddelde snelheid van de stoomtram: 25 km per uur.

Links: De stoomtram tijdens de oorlogsjaren (Foto: Baron d'Aulnis de Bourouill, Collectie SNR) Rechts:(Foto Janny Schiphorst)

Onder meer door oorlogsschade werd de lijn in april 1945 opgeheven. Het tramvervoer stopte omdat de Duitsers de brug in Eefde over het Twentekanaal opbleezen en werd later tevens niet hervat omdat de concurrentie met het vervoer over de weg te groot werd. Het smalspoor (75 cm) tussen Deventer en Zutphen werd in 1948 opgebroken. Van het Wielewaalpad dat start bij de touwslagerij. Na een leven als bedrijfsgebouw, clubhuis (van de postduiven-, tennis- en wandelvereniging) en lange tijd in leegstand werd het fraai gerestaureerd, met de opvallende glazen puinen, en tot domicilie gemaakt van de historische vereniging 'De Elf Marken', met een feestelijke opening in 2011. Deze vereniging onderzoekt en beheert het lokale historische erfgoed.

Opmerkelijk: door het Smalspoormuseum in Valkenburg (Z.H.) werd een exacte replica van dit Gorskse station nagebouwd, dat op zijn beurt eigenlijk gemodelleerd is naar het station in Waulsort (België). Het nabije kunstwerk uit 1988 van de plaatselijke kunstschilder Wim Jonkers telt elf symbolische markepalen, geplaatst op een plattegrond van de zelfstandige gemeente Gorssel, die toen naast Gorssel de dorpen en kernen Almen, Eefde, Epse, Joppe, Harfsen, Kring van Dorth en Schoolt omvatte. Na de fusie (2005) maakt Gorssel deel uit van de gemeente Lochem. (Bron: Gorskse Goed)

26. Het geallieerd bombardement op zondag 18 maart 1945

Op 18 maart 1945 bombardeerden Britse Typhoon jachtvliegtuigen de Duitse hoofdkwartieren in Gorssel, waaronder de villa's Ravensweerd en Boschterhoek. Deze waren o.m. doelwit vanwege hun strategische betekenis tijdens de Slag om het Twentekanaal. Villa Ravensweerd, dat vermeend werd aangezien voor het mogelijke hoofdkwartier van generaal Blaskowitz, opperbevelhebber van het Duitse leger in Nederland, raakte zwaar beschadigd. De Boschterhoek brandde na een voltreffer af, waarbij vijf Duitse militairen omkwamen. De aldaar werkzame generaal Schilffart was niet aanwezig. En na het bombardement verliet generaal Blaskowitz Gorssel, beschuldigde het dorp van collaboratie en gaf de opdracht om te vertrekken. Het bombardement verwoestte in het centrum ook andere gebouwen, zoals de kerk, de pastorie en zeven huizen, en resulteerde in zeven doden en twintig gewonden onder de Gorsselnaren. De kerktoren, een rijksmonument, werd getroffen omdat geallieerden wisten dat hij als uitkijkpost werd gebruikt, die hun geplande overtocht over de IJssel zou kunnen belemmeren. Na de oorlog werd de kerk compleet hersteld, waarbij een symbolisch beeld van de bevrijding op de kerkdeur is gebeeldhouwd.

De kerk en toren dateren uit 1498. Alleen de toren bleef in de afgelopen ruim vijf eeuwen op dezelfde plaats staan. De toren, evenals het orgel een rijksmonument, is het oudste authentieke bouwwerk in Gorssel. Hij diende tevens als uitkijkpunt en plaats van waar militaire berichten werden overgeseind. De klok werd in de oorlog uit de toren geroofd maar teruggevonden. De toren was doelwit bij het geallieerde bombardement op 18 maart 1945. Het 1e Canadese leger had de opdracht om via Emmerich en de Achterhoek het noorden van Nederland te bevrijden. De geallieerden vermoedden in de toren een Duitse uitkijkpost die bedreigend zou werken bij de geplande oversteek over de IJssel. Ook wisten zij, via de verzetsgroep Albrecht, dat de Duitse zenderantenne op de toren verbonden was met een radiowagen aan de voet. De toren en kerk werden zwaar getroffen door het bombardement.

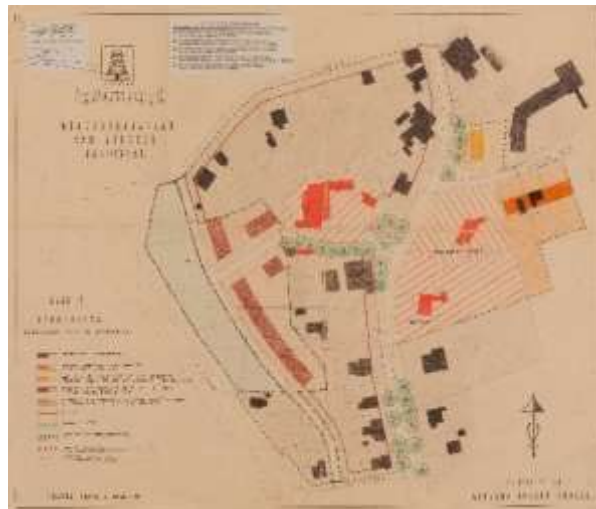
(Bron foto1: 146 Wing Air Headquarters, Wing Diary, 18-03-1945, TNA, AIR 37 – Air Ministry: Allied Expeditionary Air Force, later Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force (Air), and 2nd Tactical Air Force: Registered Files and Reports, inv. nr. 995.)

Bij het bombardement werden behalve de kerk ook andere gebouwen getroffen, onder meer de pastorie, de De Vullerschool en de onderwijzerswoning, de manege en villa Krakestein, beide gelegen aan de Veldhofstraat. Zeven huizen zijn vernietigd, w.o. de naast de kerk gelegen huizen van de melkboer Jansen en schoenmaker Smit, 28 huizen raakten onbewoonbaar en 300 huizen hadden glas- en dakschade. Op diverse plaatsen bleven 13 blindgangers achter.

Zeven Gorsselnaren verloren het leven en ongeveer 20 raakten gewond. Van de vijf omgekomen Duitse militairen waren er een aantal waarschijnlijk betrokken bij de verbindingdienst in en rond de kerk.

De pastorie werd verwoest, ondanks dat een rood kruis het een lazaret moest doen lijken. De bewoners, opgesloten geraakt in de kelder, konden worden gered. Deze foto toont niet de verwoesting, maar de complete afbraak daarna. Dominee Schakel, de bewoner van de pastorie, vond met zijn gezin tijdelijk onderdak op boerderij Boschloo waar men tot de bevrijding bleef wonen. De kerkdiensten werden gehouden op de deel van de boerderij.

Links: Foto Dick van Welzen Rechts: Het wederopbouwplan uit 1948

Bij het naoorlogse herstel van de kerkdeuren werden in 1946, naar een ontwerp van architect Van Nieukerken, zowel de bezetting als de bevrijding uitgebeeld. Van onder naar boven wordt de opmars van de Duitsers voorgesteld door duivelse figuurtjes, voorzien van helm en laarzen. De bevrijdingsdatum wordt aangegeven met 10 april 1945. Vrouwe Justitia, voorzien van weegschaal en V-tekens, beeldt de gerechtigheid uit. Het geheel wordt bekroond met de tekst 'SOLI DEO GLORIA' ('God alleen de eer').

(Bron: Gorssels Goed)

Een ander belangrijk doelwit van het bombardement was de villa Boschterhoek. Hier was het (hoofd?)kwartier van het Generalkommando IV Flakkorps, onderdeel van Legergroep H dat onder commando van generaal Schilffahrt stond. Een bijkomend doelwit was de daarnaast gelegen villa Ravensweerd, dat werd aangezien voor het mogelijke hoofdkwartier van generaal Blaskowitz, opperbevelhebber van het Duitse leger in Nederland.

36 Britse Typhoon jachtvliegtuigen van 123, 340 en 146 Wing voerden die dag met 72 raketten, brandbommen, 52 brisantgranaten en boordwapens aanvallen in Gorssel, en verder ook op diverse Duitse hoofdkwartieren in de regio Deventer-Zutphen. De Boschterhoek brandde na een voltreffer af en vijf militairen van de Generale Staf vonden de dood. Schilffahrt was niet aanwezig en ook Blaskowitz ontsprong de dans. De volgende dag gaf hij de opdracht te vertrekken omdat volgens hem "geheel Gorssel" een verradersnest was. De Ravensweerd raakte zwaar beschadigd. Blaskowitz overleefde, naar overlevering, in Villa het Hoge Zand, een van de villa's op de grens van Warnsveld en Vorden, waar het hoofdkwartier gevestigd was en die veelal op die zondag door 42 RAF-Typhoons 123 Wing vernietigd werden.

Links: Villa Ravensweerd Rechts: Beschadigd

(Bronnen: o.a. Gorssel van agrarische gemeenschap tot forensendorp, 2018, p. 259-261 en H. Timmerman, Het bombardement op Gorssel, 18 maart 1945, In: Ons Markenboek, mei 2011, p. 18-30)

Generaal Johannes Blaskowitz

Ondertekening van de capitulatie

Na de verovering van West-Europa kreeg Blaskowitz in Frankrijk het bevel over het bezettingsleger. Dat streed toen vooral tegen het Franse verzet. Het lukte hem niet om met zijn Legergroep G een eventuele geallieerde landing in Zuid-Frankrijk af te wenden. Na de invasie op 6 juni 1944 werd hem bevolen een tegenoffensief zoals dat in de Ardennen te realiseren, waarin hij faalde. Daarna kreeg Blaskowitz van Hitler het bevel over 'Festung Holland'. Bijvoorbeeld werkte hij wel mee aan de onderhandelingen met de geallieerden over de voedseldroppingen, 'Operatie Manna', in het hongerende, nog niet bevrijde deel van Nederland.

Op 5 mei 1945 tekende hij de capitulatie, ten overstaan van de Canadese generaal Foulkes in het Wageningse Hotel De Wereld. Na de oorlog werd Blaskowitz aangeklaagd als oorlogsmisdadiger. Op 5 februari 1948 pleegde hij zelfmoord door in de gevangenis van Neurenberg van een galerij te springen.

Uit het dagboek van dhr. Van 't Hoff

Mr. B. van 't Hoff was tijdens de oorlogsjaren gemeentearchivaris van Deventer waar hij ook woonde. Zijn moeder, die hij veel bezocht, woonde in Joppe. Uit zijn dagboek overgenomen:

"18/3 (...) Ik ga ca. 2.30 per fiets naar Joppe. Op de terugweg omstreeks 6 uur zijnde bij de molen in Epse op het open stuk tusschen Buitenkamp en Pessink zie ik vliegtuigen niet ver afduiken. Er worden bommen gegooid en er wordt gemitrailleerd, zoodat ik me maar op de grond laat vallen en vervolgens een winkeltje (drogisterij) in vlucht, waar ik gastvrij in de kelder wordt ontvangen. Buitengekomen zien wij rookwolken in de richting Ravensweerd en dorp Gorsel. (...) Ik berg mij in "Deckungsloch" aan kant van de weg.

Het duurt nu langer dan eerst. Na afloop zie ik huis bij Ravensweerd in brand staan (...)

Op deze dag is veel in de omgeving gebeurd.

In Gorsel werden vernietigd N.H. pastorie, school en nog een huis in het dorp, bij de Ravensweerd villa (met rieten dak) van Meelis. Ravensweerd had ook 4 voltreffers gehad en is na eenige dagen omgehaald.

(In een brief 18/3 schrijft hij:) (...) kerk (in Gorsel) erg beschadigd (er was een D. zendinstallatie in de kerk), Krakestein (waar vroeger Hr. Mazel woonde, die in Sept. j.l. als gijzelaar werd terechtgesteld) vernield en nog meer schade eromheen.

(...) Woensdag 21/3 werd op dezelfde wijze in Epse gebombardeerd. Hassink volkomen vernield, school in Epse zwaar beschadigd, veel bomen rondom Buitenkamp en nog enige villas verwoest.

Op 4 April schrijft hij: De geallieerden zijn sinds eenige dagen zeer dichtbij. (...) In de nacht v. Maandag op Dinsdag is Zutphen door artillerie beschoten. Er kwamen ook in Gorsel enige granaten terecht. Voor zover ik hoorde weinig schade en slachtoffers. (Uit een andere brief d.d. 14 Mei:) Eerst waren er twee bruggehoofden over het Twente Rijnkanaal, één bij Almen, zodat de Canadezen toen in Harfsen kwamen en Vrijdag 6 April ook Gorsel en zelfs Epse bevrijd werden."

(Bron: W.R. Muller, 'Oorlogsherinneringen, In: Ons Markenboek, No. 2, april 1985, p. 3-9)

27. Gemeentehuis Gorssel: administratief verzet

Het verzet in de gemeente Gorssel tijdens de oorlog was opmerkelijk en dapper, zeker wat betreft administratief verzet. Sabotage van de arbeidsinzet, het tegenwerken van de Duitse vestingwerkzaamheden (Organisation Todt) en het helpen van onderduikers waren belangrijke acties. Ambtenaren weigerden bijvoorbeeld te werken voor de vijand, zoals de medewerkers van de arbeidsbeurs en distributiediensten die saboteerden door geen lijsten van tewerkgestelde Gorsselse burgers door te geven. Ze hielpen ook onderduikers met valse persoonsbewijzen en distributiebonnen voor bv. voedsel. Ook administratief verzet bleek steeds meer een 'kwestie van leven of dood'. Administratieve sabotage werd verder versterkt door circulaire's die landelijk en vermetel valse instructies gaven om de Duitse controle te ondermijnen. De grootste actie vond plaats op 20 september 1944 toen het gemeentebestuur met het bevolkingsregister onderdook om de Duitse plannen tegen te werken. Deze acties, vaak met grote risico's, speelden een cruciale rol in het verzet tegen de bezetting.

Het in de oorlogsjaren geboden verzet tegen de bezetting van Nederland heeft in de gemeente Gorssel een onevenredig groot aandeel gekregen, zeker wat het zogeheten "administratief verzet" betreft. Belangrijk en zeker ook effectief waren de sabotagewerkzaamheden der gewapende knokploegen, die dan ook de nodige slachtoffers hebben opgeëist, maar het meest indrukwekkend is toch wel geweest de sabotage van de arbeidsinzet (het wegvoeren van mannen naar Duitsland), de tegenwerking van het inzetten van burgers bij het graven van vestingwerken in Organisation Todt-verband en bij hulp van degenen die zich aan de greep der Duitsers hadden onttrokken (de joden, de onderduikers voor de "Arbeitseinsatz", de Arbeidsdienst ("Koenraad"), de studenten die geen loyaliteitsverklaring tekenden) en het verhinderen van roverijen door de Duitsers, van fietsen bijvoorbeeld. Alleen met dit alles zouden boeken vol te schrijven zijn. En het centrum van dit krachtige verzet lag vooral op het gemeentehuis, dus juist waar de moffen en hun handlangers de meeste medewerking eisten: secretariëpersoneel, distributiemedewerkers, politie. (...)

Enkele sprekende voorbeelden. Op 10 mei 1940 was op het gemeentehuis de ambtenaar van sociale zaken, die tevens agent arbeidsbemiddeling was, meteen op zijn hoede. Weinig konden ze toen op het gemeentehuis nog vermoeden hoe bittere ernst het zou worden om hun afweerhouding gestalte te geven. De man van sociale zaken kocht gauw 10 sigaren om "in de oorlog mee vooruit te kunnen". Reeds in juni 1940 vroeg de arbeidsbeurs in Deventer om een opgave van allen die sociale zorg genoten en van hen die in de werkverruiming

geplaatst waren. Dit ging onder het mom: "heropbouw der noodgebieden". Uit Gorssel géén lijst. In juli kwam de order: werkverschaffing stopzetten. Uit Gorssel werd naar Deventer geantwoord: "U hebt het recht niet, zich in gemeentelijke aangelegenheden te mengen". Antwoord: "Sabotage! U wordt daarvoor vervolgd".

De tewerkgestelden zijn toen ingelicht: Als u wilt mag u naar Duitsland, maar men kan u niet verplichten; ga niet.

Er waren 50 tewerkgestelden, van wie er 30 naar Deventer zijn geweest, samen met de Gorsselse bemiddelaar; van slechts 3 was het hem onmogelijk ze aan inzet in Duitsland te onttrekken; ze waren door de omstandigheden er wel toe gedwongen. Van wie niet gingen zijn toen zoveel mogelijk gemeentewerklieden gemaakt, die op allerlei manieren productief gehouden werden. Dit alles was het begin van een reeks daden ter aanmoediging van het zich onttrekken, zo nodig onderduiken. Meestal wás het nodig. De eerste onderduikers waren metaalbewerkers. Uit Gorssel Eppie Veldink en Dirk v.d. Berg; ze hielden zich meestal in de bossen van 't Joppe op. En van elders stroomden ze bij honderden toe. "In Harfsen zaten ze bijna huis aan huis" zei Bertus Wichers, ook een gemeenteambtenaar. Ze waren welkom en de gastadressen werden geholpen.

Niet werken voor de vijand? Dan geen distributiebonnen!, zeiden de Duitse machthebbers. Maar dan hadden ze buiten burgemeester, secretaris en secretariépersoneel gerekend. De distributiedienst wist ervoor te zorgen dat ze niet vergeten werden. In samenwerking met de organisatie voor hulp aan onderduikers werd gezorgd voor "valse" persoonsbewijzen die echt waren, voor distributiebescheiden en zelfs voor "Ausweise" en allerlei verklaringen die je moest hebben om ondanks je verzet in leven te blijven. Zo beheerde Henk Jansen een illegaal "plaatselijk distributiekantoor" dat per periode 300 tot 350 kaarten afgaf voor onderduikers. Na september 1944, toen de "noodkaartentijd" aangebroken was, liep dit wel op tot 800, spoorwegmannen inbegrepen. Er gingen ook elke maand 50 kaarten naar Brummen.

Een mooi voorbeeld van administratieve sabotage was het volgende. De ambtenaren J.D. Veltkamp en H.J. Jansen stelden, een circulaire op, zogenaamd uitgaande van het Centraal Distributiekantoor, waarin aan alle gemeenten in Nederland opdracht werd verstrekt "ter voorkoming van fraude" de controlezegeltjes voor persoonsbewijzen te vernietigen in het bijzijn van getuigen en onder opstelling van een proces-verbaal. Voor het drukken van die circulaire met dezelfde letter, kop, handtekening, papier, als de echte soortgelijke circularies, zorgde de heer J. Somer, drukker in Brummen. Later is hij gefusilleerd. De dag nadat Jansen de circulaire had verzonden, kregen alle gemeenten een telegram: circulaire vals! Maar op meerdere plaatsen was het "onheil" al geschied. Voor de NSB-burgemeester van Steenderen kwam het telegram ook te laat: hij had de zegeltjes al netjes laten verbranden.

Omstreeks 19 januari 1943 had Jansen reeds het initiatief genomen voor een andere valse circulaire: van het Rijksarbeidsbureau Apeldoorn, waarin opdrachten werden gegeven die ten doel hadden de arbeidsinzet te saboteren. Ook deze werd aan 1200 gemeenten verzonden in dienstenvelopen. Ook op 15 januari 1944 zond men een circulaire van de "Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters," naar de gemeenten. Hierin stond dat de werkzaamheden met betrekking tot de afgifte van de TD (Tweede Distributiestamkaart), bedoeld om de onderduikers er uit te ziften, pas een half jaar later klaar hoefden te zijn. De grootste klapper van het administratief verzet viel op 20 september 1944, toen burgemeester Thate, secretaris Molenaar, de ambtenaren Veldkamp, Tinholt en Jansen en de politiechef Mekers met het hele bevolkingsregister onderdoken om het graven voor de OT tegen te werken.

Ook het administratief verzet werd toen wel helemaal een kwestie van leven of dood. Meer dan ooit is toen openbaar geworden hoe afhankelijk de vijand was van de collaboratie door ambtenaren en hoezeer hij zich heeft vergist.

Op de foto v.l.n.r. zittend: Mevr. Van 't Hul, Baron van Heemstra, K. de Mik, Nouts en G. Smit. Staande: P. IJzerman, H.J. Jansen, J. Bos, G. Loman en B. Knol.

Het schrijven van de eerste distributiekarten. Er was niets op de bon maar de voorbereidingen werden getroffen. Met de leiding werd belast H.J. Jansen. Het tekenen der kaarten geschiedde door F. Baron van Heemstra en genoemde Jansen.

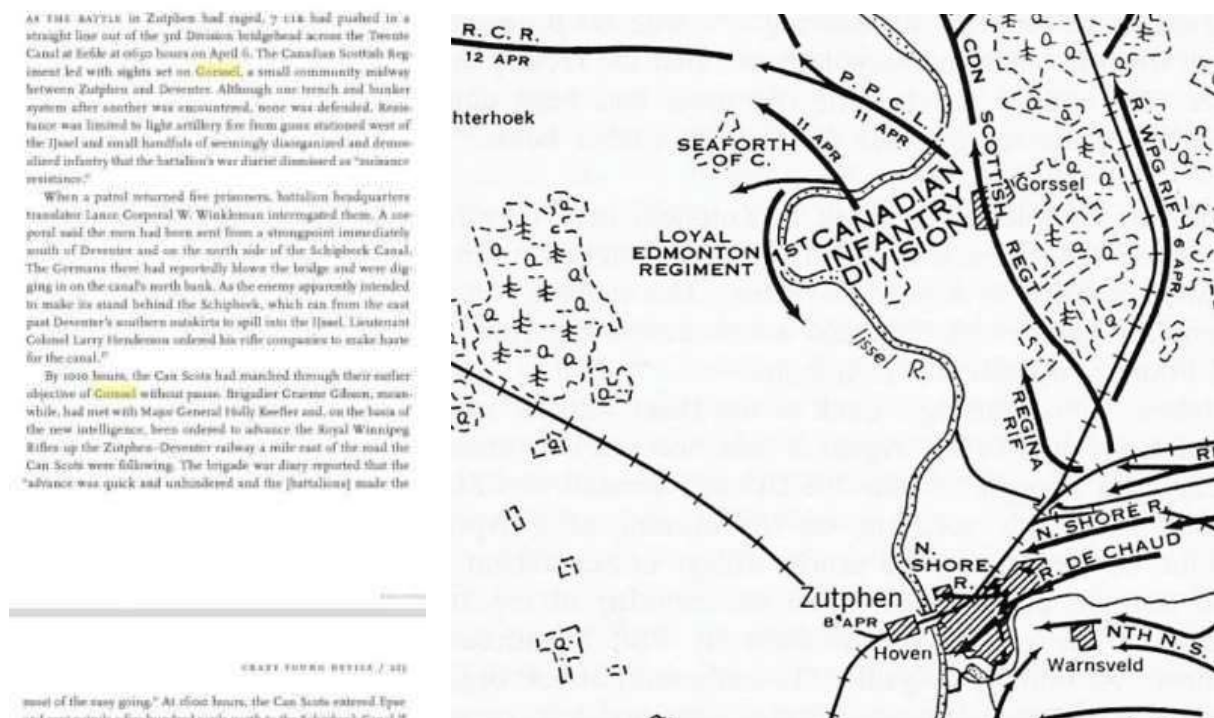
Links: Het distributiekantoor werd eerst gevestigd ten gemeentehuize, nadien in een klaslokaal van de De Vullerschool. Foto in de school: Rebergen, Kloosterboer, Leuvenink, Kets, Blom en Kater. (Bron: M.W. Enserink, Administratief Verzet (1940 - 1945), In: Ons Markenboek, april 1990, p. 34-36) Rechts: Distributiestamkaarten 1939 en Tweede distributiestamkaart 1944 (Collectie NIOD; beeldnummer 210489)

28. De bevrijding van Gorssel

In de eerste week van april 1945 werd Gorssel plotseling het strijdtoneel gericht op de bevrijding. De Duitsers hadden zich voorbereid op een aanval vanuit het westen, maar de Canadezen vielen onverwacht vanuit het zuidoosten aan, waardoor de frontlinie zich naar Gorssel verplaatste. De Spitholterbrug in Almen bleek niet opgeblazen, wat de geallieerden ten goede kwam. Er werd een brug over het Twentekanaal geslagen. Op 6 april verschenen er tanks en Bren Carriers in het Gorssel. Burgemeester Thate hield op de trap van het gemeentehuis een toespraak, er kwamen bevrijdingsbogen en Kunstmin bracht een serenade. De spontane viering met muziek en dansen in de tent voor De Roskam kon pas een week later groot worden overgedaan. Want onderwijl maakte het Canadese leger zich gereed voor de aanval op de westkant van de IJssel en vestigde alvast een noodhospitaal in Den Oldenhof. De chaos die op de bevrijding volgde, was groot: de NSB-burgemeester verdween, de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) toonden zich slecht georganiseerd, Er moesten telefoons hersteld en onderduikers geholpen. Het gemeentebestuur werd geconfronteerd met de uitdaging van wederopbouw en herstel van infrastructuur.

'Heel vaak blijkt dat we meer dan vijftig jaar na de bevrijding pas beseffen, welke chaos er ontstond toen de oorlog door onze gemeente trok in die eerste week van april 1945. De grote aanval op het westen van ons land was in beweging gekomen, maar niet vanuit het westen, maar vanuit het zuidoosten. Zelfs voor de Duitsers werd dit een verrassing, want het gehele najaar 1944 en voorjaar 1945 was de Organisation Todt bezig geweest verdedigingswerken aan te leggen aan de oostkant van de IJssel. Toen de grote aanval begon, was dit alles niet alleen voor niets geweest, maar het werkte ten dele ten gunste van het geallieerde leger. Men had op 1 april 1945 de Canadezen niet voor de Berkel verwacht, maar zij stonden er plotseling wel! De Duitsers hadden niet de tijd gehad de Spitholterbrug in de lucht te laten vliegen. Vanaf dat moment lag de frontlinie in de gemeente Gorssel en dat bleef zo tot aan de dag dat de grote aanval over de IJssel begon op 11 april 1945.'

(Bron: H.J. Jansen op de Haar, Herinneringen aan de bevrijding in 1945, In: Ons Markenboek, april 2004, p. 13)

(Mark Zuehlke, 'On to Victory: The Canadian Liberation of the Netherlands, March 23 May 5', 1945, p. 212-213)

Ongeveer 1,1 miljoen mannen en vrouwen, ca. 10% van de Canadese bevolking dienden in de oorlog in het leger (landmacht, marine en luchtmacht). De bevolking van Canada was weinig groter dan dat van Nederland, dat ca. 9 miljoen burgers telde.

Links: Een tank voor 'De Uiver' begin Joppelaan Rechts: Bren Carriers op de Deventerweg ter hoogte van de begraafplaats. Het vernielde huis op de achtergrond was in gebruik bij de beruchte Organisation Todt (Foto uit 'Met de voet dwars', p. 216)

Links: Bren Carriers op de Joppelaan voor bakkerij Jager Lankhorst, nu café De Hoek. Rechts: Burgemeester Thate spreekt ter gelegenheid van de bevrijding.

Canadezen voor het gemeentehuis. BEVRIJD! (6 april 1945)

Links: Serenade van Kunstmin voor het gemeentehuis, ca. 12 april 1945 (Foto uit 'Met de voet dwars p. 257)
 Rechts: Bevrijdingsboog Molenweg

Links: De vrede- en nieuwsberichten op de radio kon men niet meer thuis beluisteren, maar nu via de luidsprekers van radiowinkel Lensink. Rechts: In 1943 moesten radio's worden ingeleverd. Vrachtrijder v.d. Meij bracht ze 's avonds naar het gemeentehuis. Dit is de 'oogst' in Eefde. (Foto uit 'Met de voet dwars', p.33)

'De bevrijding was daar, maar de chaos ook. De NSB-burgemeester en zijn handlangers lieten zich niet meer zien of werden gearresteerd. De leiding bij de Binnenlandse Strijdkrachten was niet goed geregeld en streed om de militaire macht, zodat iedereen zijn eigen gang ging. (...) Er moest een Rode Kruispost worden gevestigd, de Binnenlandse Strijdkrachten (BS) zochten een plek voor hun Commandant, onderduikers konden zich melden ten gemeentehuize, de afdeling Bevolking moest proberen vermiste personen op te sporen, telefoonlijnen moesten worden hersteld. Onderwijl ging de beschieting vanuit het westen door.

De eerste BS-ers kwamen met gevangen genomen NSB-ers binnen en maakten van de fietsenkelder een gevangenis. De Politieke Opsporingsdienst (PO.) vestigde zich in Den Oldenhof. De noodpost van het Rode Kruis kwam in de Haytinkhof. De BS maakten van Veldzicht een soort concentratiekamp voor vrouwen.

Onderwijl maakte het Canadese leger zich gereed voor de aanval op de westkant van de IJssel en vestigde een noodhospitaal in Den Oldenhof. (...) En toch moest het gemeentebestuur trachten leiding te geven aan het normale maatschappelijk verkeer, de wederopbouw, herstel van wegen, herstel van huizen en gebouwen. (p. 15-17)

[Netherlands during \(tijdens\) WW2 1940-45 - YouTube](#) Video over de tweede wereldoorlog in Nederland, 10.44 min.

29. Operatie Cannonshot

In de bossen bij Joppe werden manschappen en materieel verzameld. Op 11 april 1945, om 16.30 uur, stak het 1^e Canadese Leger met behulp van onder andere 27 Buffalo's (amfibische rupsvoertuigen) op twee plaatsen de IJssel bij Gorssel over. In de mist van afgeschoten rookgranaten verliep de oversteek voorspoedig. Onder hevig Duits vuur legden de Royal Canadian Engineers vervolgens om 23.00 uur een pontonbrug bij de Houtwal. 106 tanks, te zwaar voor de brug, werden met speciale veerponten overgezet. De brug maakte het mogelijk dat in de volgende dagen in een onafgebroken stroom 15.000 manschappen en 1.500 voertuigen de rivier konden oversteken. De Canadezen telden het verlies van 19 soldaten, waar onder hun commandant Donald MacKenzie. Het betreden van de Wilpse oevers betekende het begin van de bevrijding van hongerend West-Nederland.

Links: Gedenkteken Gorssel Rechts: Gedenkteken overzijde, Wilp (Foto H.W. ten Plas)

Deze monumenten vormen een eerbewijs aan de Canadezen die hier op 11 april 1945 met de oversteek van de IJssel de aanzet gaven tot de bevrijding van West-Nederland. “Rond de eerste dagen van april 1945 hadden zich in de omgeving van Brussel Canadese troepen, behorende tot de eerste Canadese infanterie-divisie verzameld. De troepen waren verplaatst van de Italiaanse slagvelden naar het noord-west Europese fronttoneel. (...) Op de 3^e en 4^e werd deze divisie naar het Reichswald Forrest (nabij Kleef – red.) om daarna ingevoegd te worden in het vak van de 2^e en 3^e infanterie-divisie rond Zutphen en Deventer. Op 7 april werd de Rijn bij Emmerik overgetrokken en werd bivak betrokken rond het dorp Baak. (...) Door het oprukken van de derde infanterie-divisie via Zwolle naar het noorden dreigden de Duitse troepen in de provincies Holland en Utrecht afgesneden te worden van de Duitse legers in “das Reich”. Het vormen van een front in de richting van west-Nederland was dus onvermijdelijk. Een daarbij komende factor was de ontstane noodsituatie in de voedselvoorziening onder de burgerbevolking. Uit het bovenstaande blijkt dat weinig tijd tot voorbereiding van de actie “Cannonshot” beschikbaar was.”

(Bron: 591. Verslag van operatie Cannonshot door W. Hopperus Buma: 'Samentrekken van de 1st Canadian Infantry Division bij Gorssel', Hoofdstukken 'Aanvalsplan' en 'Verloop van de acties', collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie)

Gorssel werd op 6 april 1945 bevrijd door het eerste Canadese Leger, onder bevel van generaal Crerar. De spontane viering met muziek en dansen in de tent voor De Roskam kon pas een week later groot worden overgedaan. Eerst moest er nog zwaar gevochten worden, want het plan was om na de bevrijding van Zutphen en Deventer bij Gorssel de IJssel over te steken. Hiertoe werden in de bossen bij Joppe manschappen en materieel verzameld.

Links: Infanterie van Princess Patricia's Canadian Light Infantry gaat op 11 april 1945 in het bos in Joppe aan boord van een Brits Buffalo-amfibierupsvoertuig Rechts: Generaal Harry Crerar (Library and Archives Canada)

De infanterie had eerst op 10 april bij Baak ('Exercise Noisy') geoefend in dit voor hen vreemde voertuig en tegelijk de Duitsers misleid dat daar de oversteek zou gaan plaatsvinden. (Gadegeslagen door talrijke Gorsselnaren reed dagenlang een onafgebroken colonne Buffalo's met infanteristen en licht geschut van de 48e divisie Highlanders of Canada vanaf de Joppelaan via de Molenweg en de Veerweg naar de geslagen pontonbrug.)

Er werden diverse verkenningen, ook vanuit de lucht, uitgevoerd op zoek naar geschikte landingsplaatsen. In de nacht van 8 april trok een rubberboot met drie leden van de Gevechtsinlichtingendienst, vergezeld van twee leden van de Binnenlandse Strijdkrachten op patrouille over de IJssel om inlichtingen voor de landing en de gevechts-sterkte van de Duitsers te verzamelen. Een van de verzetslieden was Jo Weijers, de veerman van Bronkhorst, die de IJssel op z'n duimpje kende.

Aan de overzijde werd de vijand gezien en gehoord, maar de patrouille werd niet gesnapt en kwam terug met waardevolle gegevens, zoals de goede grondslag van de oever opdat de Buffalo's en tanks niet in een zachte bodem zouden blijven steken.

Operation Cannonshot werd op 11 april 1945 om precies 16.30 uur ingezet, toen op twee plaatsen, bij het voetveer en langs de Groeneweg 1 kilometer zuidelijker, 27 Buffalo's met elk 24 infanteristen van de 48ste divisie Highlanders of Canada onder de dekking van een dicht rookgordijn de rivier overstaken. Over een lengte van drie kilometer werd met rookgeneratoren het zicht op hen onttrokken. Ook schoten batterijen opgesteld bij Joppe de nodige rookgranaten af.

Links: Het vuurplan, zoals voor de rookgordijnen en het mortiervuur Rechts: Foto luchtverkenning 8 april 1945

Eerst ging de infanterie in de amfibievoertuigen over. In een dik uur lukte het aan de overkant twee bruggenhoofden te vestigen. Daarna meldde kapitein Frost dat de situatie “snug” (knus) was. Hierna kon vanaf de Houtwal bij het voetveer met de bouw van een pontonbrug begonnen worden. De werkzaamheden kwamen al snel onder Duits mortier- en artillerievuur te liggen. De brug was omstreeks 23.00 uur gereed en maakte het mogelijk dat in de volgende dagen in een onafgebroken stroom 15.000 manschappen en 1.500 voertuigen de rivier konden oversteken. De 106 Sherman-tanks waren te zwaar voor de brug. Zij werden overgezet met speciale veerponten. Alleen al tijdens Operatie CannonsHOT zijn er 19 slachtoffers gevallen van de 48th Highlanders of Canada, waar onder op de westoever hun commandant, Donald MacKenzie. (Zijn portret hangt in het gemeentehuis in Twello.)

Links: Een Buffalo in de oversteek van de rivier (Bron: Lance Goddard, Canada and the Liberation of the Netherlands, May 1945, p.184) Rechts: Geland aan de overzijde

Links: Veerpont voor een tank Rechts: Oversteek over de gelegde pontonbrug

'Can of Worms Bridge' De 'letsie Pietsie' brug

De pontonbrug tussen Gorssel en Wilp was een zogenoemde 'Class 9'-brug. Deze wiebelende brug kreeg de naam 'Can of Worms Bridge', omdat hij deed denken aan een potje met wriemelende pieren. Toen later één van de officieren een bord met de tekst 'Poco-Poco Bridge' ofwel 'letsie Pietsie' brug in de grond plantte, ontstond een rel die zo hoog opliep dat van hogerhand het bevel kwam dat de eerste benaming verwijderd moest worden. Zo heeft dus een 'letsie Pietsie' brug geleid tot de bevrijding van West-Nederland.

Video's:

[Operatie Cannonshot: de oversteek van de IJssel bij Gorssel | De Bevrijding](#)

(Duur video: 3:46 min.)

[75 jaar vrijheid - aflevering 4 Gorssel](#)

Film over Johan Wolters en Cannonshot

(Duur: 8:36 min.)

Links: Alex Colville, Infantry Advancing, Beaverbrook Collection of War Art, Canadian War Museum (WM 19710261-2078) Rechts: De Duitsers gebruikten Slot Nijenbeek, aan de overzijde van de IJssel, als fort en plek voor hun zware geschut. Canadese beschietingen maakten de toren tot een verdere ruïne.

De boerderij Dommerholt aan de Houtwal werd een rokende puinhoop en ook veel boerderijen aan de overkant van de IJssel werden verwoest. Gevangengenomen Duitse soldaten moesten langs de IJssel hun landmijnen opruimen. Bij het Gorsse monument wordt jaarlijks op 4 mei een herdenkingsbijeenkomst gehouden. Het aantal Canadese veteranen dat daarbij aanwezig kan zijn is begrijpelijkerwijs inmiddels aanzienlijk geslonken. Nu komen veelal hun nakomelingen.

(Bron: Met het oog op Gorssel)

“Het is Riekie’s tiende verjaardag,
maar feest wordt ’t niet,
de Duitsers schieten hun boerderij
aan de Houtwal in brand, het gezin waagt zich
uit de kelder en ziet al die Buffaloes
met veel gekletter de rivier in plonzen.

De Princess Patricia’s Canadian Light Infantry
zal hier en vannacht de IJssel oversteken
Thomas Hanberry, sectieleider zeventiende peloton,
tjigert even onder een deken van rook onopgemerkt
aan de overkant wel honderd meter door het weiland,
vanaf zijn schouder verzendt hij met z’n Piat
het laatst overgebleven projectiel dat zich fluitend
en onomkeerbaar een weg naar de tank baant.

Voor eeuwig zal het monster zwijgen,
de geallieerden slaan snel een bruggenhoofd,
met gevaar op pontons gebouwd, hongerlijders
in het westen wachten op hulp, wachten
op hun bevrijders, een Duitse mortier aan de kant
van Wilp verbrijzelt het been van Duane Hubbard,
hij blijft vijfendertig, sterft diezelfde dag,
over de rivier teruggebracht,
in het Canadese hospitaal in Lochem.”

(gedicht Dick van Welzen)

Corporal Duane Morris Hubbard ligt begraven op de Canadese Oorlogsbegraafplaats in Holten.

Kort nadat L/Sgt. Hanberry naar zijn peloton was teruggekeerd opende een vijandelijke MG 42 het vuur van achteren waardoor de pelotonssergeant ernstig gewond raakte. Hoewel hij nu wist dat de minste beweging in de stelling van het peloton nauwkeurig en zwaar mitrailleurvuur van achteren aantrok, droeg L/Sgt. Hanberry de sergeant over 400 meter, over de eerste 200 meter onder een regen van mitrailleurkogels terug naar de oversteek. Hij keerde toen, nog steeds onder mitrailleurvuur terug naar zijn peloton, nam de functie van pelotonssergeant over en ging van 11 op 12 april verder met de operatie om het bruggenhoofd met opvallend zelfvertrouwen en moed uit te breiden. Thomas Hanberry ontving in 1945 voor zijn moed de 'Military Medal'-onderscheiding.

“De 12^e om 4 uur, Vader, Pop en ik zaten juist rustig op het terras, na al die roezemoes, begon in eens een trommelvuur over ons heen naar de overkant, ’t was ontzettend, we wisten niet wat er gebeurde. Meteen zagen we allemaal wolkjes opstijgen langs de IJssel en in een oogenblik was het een nevelgordijn. Toen begon in de zandweg voor ons langs Dommerholt, dat was een hoofdverkeersweg in die dagen, een gerol van amphibietanks, ik weet niet hoeveel, ’t was een fantastisch gezicht, geen bioscoop die daarbij haalt. Ze gingen bij de Dommerbrug over de groote weg en zoo regelrecht naar de IJssel en erover, ’t was grootsch en we stonden met open monden te kijken. Het trommelvuur floot over ons heen en in een oogenblik stonden veel boerderijen aan de overkant in brand. O.a. de oude Hassink. Toen begonnen de moffen terug te blaffen, hoorde je weer dat scherpe fluiten en hoorden we niet alleen maar zagen ook de inslagen. Toen werd het tijd om in de schuilkamer te gaan, dat was de ergste middag en nacht. Bij het trommelvuur verging je hooren en zien o.a. Long Tom die 35 mijl schiet, maar dat klonk ons als muziek vergeleken bij wat er van de overkant kwam, al was dat maar heel weinig. Die nacht maakten ze een brug bij Tuitert, waar de groote schuur helemaal afbrandde en ’t huis tot op een paar muren na. We kregen verschillende vluchtelingen in de kelder...”

(Een strofe van een brief van mevrouw J.L.M. de Breuk - van Groningen die woonde aan de Voortseweg 1 te Epse, die op 10 mei 1945 geschreven werd aan haar dochter en schoonzoon in Delft. De woning van de familie ligt aan d zuidkant van het Epserbos met uitzicht over de landerijen rond de Dommerbeek en op het dorp Gorssel. Opgenomen in Ons Markenboek, april 1989, p. 6-14)

Tijdens de opmars van de geallieerden vernielden de terugtrekkende Duitsers op 4 april 1945 de uit de 19de eeuw daterende molen aan de Lochemseweg in Epse. Ondanks diverse pogingen tot restauratie volgde in 1946 de sloop tot op de stenen onderbouw, waarbij die werd afgedekt met een rieten puntdak.